

T.C.
Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

**SEMANTİK ANALİZ YÖNTEMİ AÇISINDAN
KIRÂATLERDE “MEŞHUR” KAVRAMI**

Halil Osman MUTLU
Iğdır 2019

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**SEMANTİK ANALİZ YÖNTEMİ AÇISINDAN
KİRÂATLERDE “MEŞHUR” KAVRAMI**

Hazırlayan
Halil Osman MUTLU

Danışman
Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN

İğdır-2019

TAAHHÜTNAME

(Bilimsel Etiğe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “SEMANTİK ANALİZ YÖNTEMİ AÇISINDAN KIRÂATLERDE “MEŞHUR” KAVRAMI” adlı çalışmanın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kağıt ve elektronik kopyalarının Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.

Tezim sadece Iğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

26/11/2019

Halil Osman MUTLU

KABUL VE ONAY

Halil Osman MUTLU tarafından hazırlanan “SEMANTİK ANALİZ YÖNTEMİ AÇISINDAN KIRÂATLERDE “MEŞHUR” KAVRAMI” adlı çalışma, 26/11/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı, TEFSİR Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

(İmza)

Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN

Başkan (Danışman)

(İmza)

Doç. Dr. Mehmet Salih GECİT

Üye

(İmza)

Dr. Öğr. Üye. Mehmet Emin YURT

Üye

ÖZET

Haber kaynağının geliş şekillerinden biri olan “Meşhur” bu tezde çalışılmıştır. Bu araştırma giriş bölümünü takip eden iki bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde çalışmanın alanı, kapsamı, önemi, gayesi, metodu ve sistematığı hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde ise meşhur kavramının anlam alanına değinilerek lügatte ve terminolojide ne anlam ifade ettiğine değinilmiştir. Hemen ardından meşhurun çeşitleri işlenmiştir. Sonrasında meşhurun anlam alanına giren yakın ve zıt anlamlı kavramlar gösterilmiştir. Daha sonra da meşhur kavramının kullanıldığı ilimler örneklerle gösterilmiştir.

İkinci bölümde ise meşhur kavramının kıraatlere geçiş süreci incelenmiştir. Meşhur kıraat incelenip diğer kıraatlerle farkları belirtilmiştir. Son olarak kıraat sınıflandırmaları yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kırâat, Meşhur

ABSTRACT

“The" Famous" word , which is one of the news sources, has been studied in this thesis. This research consists of two parts after the introduction. In the introduction part, the scope, importance, aim, method and systematics of the study are given.

In the first part of the study, the meaning area of the famous concept is mentioned and what it means in vocabulary and terminology is mentioned. Immediately afterwards, the famous varieties were processed. Then, close and opposite meaning concepts which are within the meaning field of the famous are shown. Later, the sciences using the famous concept are shown with examples.

In the second part, the process of transition to the famous concept of rural is examined. The famous Quran recitation is examined and its differences with other Quran recitation are indicated. Finally, Qur'an reclassifications were made.

Keywords: Quran, Reading, Famous

ÖNSÖZ

Varlıkların en şerefli olarak yaratılan insan, yaratılış amacı sebebi ile hayatının hiçbir anında yalnız bırakılmamıştır. Cenab-ı Hakk insana, onlara önderlik edecek resulleri aracılığı ile hayatına rehber olacak kutsal kitaplar göndermiştir.

Beşere vahiy yoluyla gönderilmiş olan peygamber aracılığı ile insanlara ulaştırılan son ilahi kitap ise Kur'ân-ı Kerim'dir. "Kur'ân, Allah (cc) tarafından Cebrail vasıtasıyla mahiyeti bilinmeyen bir şekilde son peygamber Hz. Muhammed'e (sav) indirilen, mushaflarda yazılan, tevatürle nakledilen, okunmasıyla ibadet edilen, Fâtiha suresiyle başlayıp Nâs suresiyle biten, benzerini getirmekten insanların ve cinlerin âciz kaldığı Arapça mu'ciz bir kelâmdır." Kur'ân'ı kıraat ilmi açısından incelemeye çalışacağız. Bu ilimde kullanılan kavramlardan biri olan meşhur kavramının anlamsal tahlilini yapmaya, bu kavramın nasıl ne zaman kullanılmaya başlandığı, hangi ilimlerden etkilenecek kıraat alanında yer almaya başladığını, bununla birlikte kıraat ilmine girmeden hangi ilimlerde kullanıldığını ve bu kavramın diğer kavramlarla ilişkisini inceleyip aktarmaya çalışacağız.

Bu araştırma için beni yönlendiren, yardım talep ettiğimde hiçbir zaman bilgi ve tecrübesini esirgemeyen yapıcı ve fedakâr tavrıyla karşılaştığım zorlukların üstesinden gelebilmemde her daim benden desteğini esirgemeyen kıymetli Danışman Hocam Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN hocama, çalışma süresince yardımcı olan Doç. Dr. M. Salih GECİT ve Dr. M. Emin YURT hocalarıma teşekkür ederim.

Halil Osman MUTLU

IĞDIR 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
I. ÇALIŞMANIN ALANI VE KAPSAMI	2
II. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ VE GAYESİ.....	3
III. ÇALIŞMANIN METODU VE SİSTEMATİĞİ	4
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
MEŞHUR KAVRAMININ ANLAMI VE SEMANTİK ANALİZ YÖNTEMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ	7
1. MEŞHUR'UN ANLAM ALANI	7
1.1. MEŞHUR	7
1.1.1. Lügatte Meşhur Kavramı.....	7
1.1.2. Terminoloji De Meşhur Kavramı.....	8
1.2. MEŞHUR'UN ÇEŞİTLERİ	11
1.2.1. İstılâhi Meşhur.....	11
1.2.2. Gayri İstılâhi Meşhurlar.....	12
1.2.3. Nisbî Ve Mutlak Meşhurlar.....	14
1.3. MEŞHURUN ANLAM ALANINA GİREN KAVRAMLAR.....	15
1.3.1. Meşhura Yakın Anlamlı Kavramlar.....	16
1.3.1.1. Mütevâtir	16
1.3.1.2. Müstefiz.....	22
1.3.1.3. Sahih.....	24
1.3.2. Meşhurun Zıddı Olarak Kullanılan Kavramlar.....	25
1.3.2.1. Âhâd	25
1.3.2.2. Aziz	27
1.3.2.3. Garip.....	29
1.3.2.4. Şâzz	31
1.4. MEŞHUR KAVRAMININ KAVRAMIN KULLANILDIĞI İLİMLER.....	33
1.4.1. Kelam İlminde Meşhur.....	33
1.4.2. Hadis İlminde Meşhur.....	39
1.4.3. Usûlü Fıkıh İlminde Meşhur.....	46
1.4.4. Arap Şiirinde Meşhur.....	50

1.4.5. Kiraatte Meşhur.....	52
İKİNCİ BÖLÜM	53
MEŞHUR KIRAATLER VE MEŞHUR KIRAATLE İLGİLİ KONULAR	53
2.1. MEŞHUR KİRÂAT	53
2.2. MEŞHUR KAVRAMININ KİRÂATLERE GEÇİŞ SÜRECİ	55
2.3. KİRÂAT SINIFLANDIRMALARI.....	61
2.3.1. İkili Sınıflandırma.....	61
2.3.1.1. Sahih Kırâat.....	61
2.3.1.2. Şâzz Kırâat	64
2.2.2. Üçlü Sınıflandırma.....	65
2.2.2.1. Sahih Kırâat.....	65
2.2.2.2. Âhâd Kırâat	66
2.2.2.3. Şâzz Kırâat	67
2.3.2. Altılı Sınıflandırma.....	68
2.3.3.1. Mütevâtir Kırâat	69
2.3.1.2. Meşhur Kırâat.....	71
2.3.1.3. Âhâd Kırâat	71
2.3.1.4. Şâzz Kırâat	73
2.3.1.5. Mevzu Kırâat.....	74
2.3.1.6. Müdrec Kırâat	75
SONUÇ.....	76
KAYNAKÇA	79

KISALTMALAR

<i>age.</i>	Adı geçen eser
<i>a.s.</i>	Aleyhisselam
<i>b</i>	İbn (oğlu)
<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>c.</i>	Cilt
<i>c.c</i>	Celle Celâlühü
<i>Çev.</i>	Çeviren
<i>d.</i>	Doğum, doğumu
<i>DİA</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>DİB</i>	Diyanet İşleri Başkanlığı
<i>h.</i>	Hicrî
<i>haz.</i>	Hazırlayan
<i>Hz.</i>	Hazreti
<i>İst.</i>	İstanbul
<i>Ktp.</i>	Kütüphane, kütüphanesi
<i>m.</i>	Milâdî
<i>nşr.</i>	Neşreden
<i>ö.</i>	Ölümü, ölüm tarihi
<i>r.a.</i>	Radıyallahu anh
<i>s.</i>	Sayfa
<i>s.a.v.</i>	Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
<i>SBE</i>	Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>sy.</i>	Sayı
<i>Tahk.</i>	Tahkik
<i>TDVY</i>	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
<i>trc.</i>	Tercüme, tercüme eden
<i>tsz.</i>	Tarihsiz
<i>vb.</i>	Ve benzeri
<i>vs.</i>	Vesaire
<i>y.</i>	Yıl
<i>yy.</i>	Yayıncı yok, yayın yeri yok

GİRİŞ

Kur'ân, indirilmeye başlandığı 610 yılının ramazan ayından itibaren Müslümanların yaşamlarında çok ehemmiyetli bir konumda olmuştur. Kur'ân-ı Kerim'in ayetleri ve Hz. Peygamberimiz (s.a.v.) iman edenleri, Kur'ân okumaya ve dinlemeye yönlendirmiştir.¹ Kur'ân'ı hayatımıza rehber edinmemizin yolu, onu okumak ve dinlemekten geçer.

Kur'ân'ın okunmasında ki asıl amaç onun anlaşılması ve yaşanmasıdır.² Hz. Peygamberimiz (s.a.v.) müslümanlara Kur'ân'ı sadece okumakla yetinilmemesini öğütlemiş; her müslümanın gücü yettiğince Kur'ân'ı okumaya, anlamaya ve Kur'ân'ı hayatına rehber etmeye çalışmasını müslümanlığın gereklerinden olduğunu bildirmiştir. Bununla birlikte müslümanların hepsinin Kur'ân'ı aynı ölçü de anlamasını beklemek mantığa uygun değildir. Her toplumun yaşayışı, geleneği, örfü, adeti Kur'ân'ı anlamada birer etkindir. Bu yaşayış çerçevesinde müslümanlar Kur'an ayetlerine çeşitli anlamlar yüklemiş ve bununla birlikte Kur'ân'a göre yaşayışta farklılıklar belirlemiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) in ashab-ı kiramı bile Kur'an'ı okuma, anlama ve hayatını Kur'an'a göre şekillendirme çabaları farklı ölçüler de olmuştur.

Kur'ân'ın anlaşılması hususunda ashab-ı kiram, Hz. Peygamber (s.a.v.) in tüm tasavvurlarını dikkatle takip etmiş ve Kur'ân ayetlerini açıklamalarına büyük önem vermişlerdir. Yedi harf meselesi de Kur'ân'ı anlama konusunda çok önem arz eden konulardan biridir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu ruhsatı insanlara kolaylık olsun diye sağlamıştır. Bu ruhsattan dolayı kelimelerin telaffuzunda bazı farklılıkların oluşmasıyla birlikte, kıraatteki ihtilaflarla bazı ayetlerin manasında zenginlik, bazı ayetlerin anlaşılmasında daha açık bir anlam ifade etmesi ve bazı ahkam ayetlerinde de belirleyici vecihlerin bulunması sağlanmıştır.

Kur'ân'ın anlaşılması ve ezberlenmesi konusunda önemi yadsınamayacak kadar büyük olan kıraatler, bu Yedi Harf meselesi ile ortaya çıkmıştır. Yine bazı ashabı ikramın kendilerine has el yazması Kur'ân nüshalarının yanlarına anlamaya yönelik notlar alması yani tefsirine yönelik notlar alması (müdreç kıraat) kıraatın Kur'ân'ın

¹ Bkz. Arâf 7/204; Kehf 18/27; Neml 27/92; Ankebût 29/45; Müzzemmil 23/20; Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, 17, "Tevhîd", 57; Tirmizî, "Fedâilü'l-Kur'ân" 20, "el-Kırâât" 10.

² Bkz. Ömer Çelik, *Hakkın Daveti Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri*, c. 1, s. 18 vd.

anlaşılması hususunda ki önemini gözler önüne sermektedir. Bu notlar (müddrec kıraat) o sahabe tarafından nasıl anlaşıldığı veyahut ta o sahabe topluluğu tarafından nasıl anlaşıldığı konusunda bizlere ışık tutmaktadır. Bunun yanında ashabı kiramın aldığı bu notlar Hz. Peygamberimiz (s.a.v.) in o ayetler hakkında ashabı ikramın anlaması adına ayetlerin lügat anlamı ile ilgili yapmış olabildiği açıklamalar, genel mana da ne ifade ettiği ile ilgili yapmış olabildiği açıklamalar ve daha iyi anlaşılması adına vermiş olabildiği misaller olması da ihtimaller dahilindedir.

Ashabın Kur'ân da geçen bazı kelimelerin yerine o kelimeler ile aynı anlama gelen veya o kelimelere yakın anlamlar ifade eden kelimeleri kullanmış olması, hem o ayetlerin ashabı kiram tarafından nasıl anlaşıldığı hususunda bizlere bir ipucu sunmakta ve de bu kullanım ayetlerin anlamlandırmamıza zenginlik katmaktadır. Bu kullanımlar, müfessirlerin anlam açısından o ayetleri çeşitlendirebilmeleri açısından ufuk açmıştır. Bundan hareketle kıraatlerin ayetlerin tefsirlerine büyük katkı sağladığını söylememiz mümkündür.

Kıraatler incelemelerinde bulunanların en dikkat ettiği kriterlerden biri de kıraatlerin nereden geldiği, kaynağının ne olduğu ve senedinin sıhhati konusudur. Senetlerin sıhhatini belirlemede ki en önemli kavramlardan biri de meşhur kavramı olmuştur. Bu nedenle bu kavramın anlam alanını belirlemek, ilk kullanıldığı andan itibaren anlamında değişiklik gösterip göstermediğini incelemek ve kullanıldığı ilimleri incelemek elzem hale gelmiştir. Bu çalışma da kıraatlerde meşhur kavramının önemi ve gayesi ortaya koymaya çalışılacaktır.

I. ÇALIŞMANIN ALANI VE KAPSAMI

İnsan hayatı boyunca bilgiye ulaşma peşinde çabalar. Doğru bilgiye ulaşma konusunda farklılıklar vardır. Sadece akılla ulaşılabileceğini veya sadece duyu organları ile doğru bilgiye ulaşılacağı görüşleri vardır. Doğru bilgiye ulaşmak için akıl ve duyunun yeterli olmayacağını doğru bilgiye ulaşabilmek için haberin hassaten de doğru haberin varlığının olması gerektiğine inanan İslam düşünürleri bu kapsamda meşhur kavramına ayrı bir önem atfetmişlerdir. Meşhur kavramı hadis, fıkıh usulü ve kelim gibi ilim dallarında kıraat ilminden önce kullanılmıştır. Meşhur kavramını anlamlandırmaya çalışanlar bu kavramın ilk kullanıldığı anlamdan günümüzde

kullanılan anlamında ki farklılıkları ele almadan, kavramda ki anlam değişimini, anlam kaymasını, anlam genişlemesini incelemeyen yaptıkları tanımlamalar diğer ilimlerde olduğu gibi kıraat ilminde de problemlere yol açmıştır.

Kıraat ilmi de bu kavramı diğer ilimlerden etkilenerek kullanmıştır. Lakin kendi literatüründe bulunmayan bir kavramı kullanmak bazı problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu problemler kapsamında meşhur kavramının yakın ve zıt anlamlarının ortaya konulması, meşhur kavramının anlam alanının incelenmesini önemli hale getirmiştir.

Bu sebeple bu çalışmamızın alanı olarak meşhur kavramının ilk başlarda ki kullanımından daha sonraki anlam değişmesiyle kullanıldığı mana da ki kullanımın doğruluğunu araştırmak ve bu kullanımın doğruluğunu değerlendirmektir.

Çalışmanın kapsamında ise, ‘meşhur’ kavramını semantik analiz yöntemi açısından anlamlandırıp, ilk kullanıldığı kelam, hadis ve usûlü fıkıh gibi ilimlerden başlayarak kıraat ilmine nasıl geçtiğine ve kıraat ilminde halen ne manalarda kullanıldığına ve bu kullanımın devam edegelen problemlerine dikkat çekmektir.

II. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ VE GAYESİ

Kıraatlerin kaynağı ve sıhhati konusu kıraatleri inceleyenlerin en çok üzerinde durup en önemli gördükleri konudur. Sıhhatini incelerken tabi ki üzerinde durulan en önemli konu senet çalışmasıdır. Senetleri incelerken tasnifinde geçen önemli bir kavramda tevatür ve âhâdın yanında meşhur kavramıdır. Bu meşhur kavramının kıraatlerde ki kullanımla diğer ilimlerde ki kullanımı neredeyse aynı kabul edilmiş lakin kıraatteki meşhur ile diğer ilimlerde ki meşhur anlamı tam manasıyla örtüşmemektedir.

Bundan dolayı kavramın anlam alanını belirleyip kavramın kullanıldığı ve problemlere yol açtığı iddialarına yanıt vermek önemli bir hal almıştır. Bu kavramın anlam değişmesi ile birlikte kıraat ilminde son haliyle kullanılması bazı problemlere yol açmakta bu problemlerde insanlarda kıraatlere karşı bir takım şüpheler uyandırmaktadır. İlk başlarda namazda ve namaz dışında okunan, makbul kıraat şartlarını taşıyan kıraatler daha sonraları anlam değişmesi ile makbul kıraatler kapsamından çıkarılmıştır. Bu nedenle meşhur kavramı kıraatlerde kullanılmalı mıdır? Yoksa kullanılmamalı mıdır?

İlk kullanıldığı anlam itibariyle meşhur ne anlamına geliyordu? Anlam değişmesi ile ne anlam da kullanılmaya başlandı? Meşhur kıraatte anlam değişmesi ne zaman olmuştur? Meşhur kırâat ile namaz kılınabilir mi? Meşhur haberlerle amel edilir mi? Vs. vs. gibi soruların cevap bulması, meşhur kavramının anlaşılır hale gelmesi ve meşhurun anlam çerçevesinin belirlenmesi çok önemlidir.

Konunun çalışılmasında ki amaç ise: meşhur kavramı nasıl ortaya çıktı? Meşhur kavramının şartları nelerdir? Çeşitleri var mıdır? Diğer ilimlerde ne anlamda kullanılmıştır? Meşhur kavramı kırâatlerde ilk ne anlamda kullanılmıştır? Bu kavram kullanılırken diğer ilimlerden etkilenme olmuş mudur? Meşhur kavramı kırâatlerde anlam kaymasından sonra ne anlamlarda kullanılmıştır? Bu anlam kayması kırâatlerde ne gibi problemlere yol açmıştır? Meşhur Kavramının kullanımının getireceği problemler hesap edilmiş midir? Meşhur haberin râvilerine cerh ve ta'dil uygulanmış mıdır? vb. soruların cevaplandırılarak meşhur kavramının kırâatlerde hangi manalarda kullanıldığının tespiti ve yanlış kullanılmaması için alınması gereken tedbirlerin neler olabileceğini sorgulamaya çalışmaktır.

III. ÇALIŞMANIN METODU VE SİSTEMATİĞİ

Çalışmanın oluşturulmasında takip edilen metodu şöyle tarif edebiliriz:

Çalışmanın ilk başlangıcı meşhur kavramının semantik analizine ayrılmıştır. Meşhur kelimesinin anlam çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Meşhur kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için bu kavrama yakın anlamlar, bu kavramlarla anlam kesişmeleri ve farklılıkları verilmeye gayret edilmiştir. Bununla birlikte bir kavramın anlaşılması hususunda sadece yakın anlamların yeterli olmayacağı onun yanında zıt anlamlarında olması gerektiği kanaatine zıt anlamlara da çalışmada yer verilmiştir.

Meşhur kavramı diğer ilimlerde de kullanıldığı için diğer ilimlerde ki meşhur kavramının anlamı, bu ilimlerde ki kullanımların kıraatte ki meşhur anlamını etkileyip etkilemediği ve meşhur kavramının kıraat ilminde kullanımı ile diğer ilimlerde ki kullanımlarının farklılıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

Meşhur Kavramının Semantik Analizi

Kelâm İlminde Meşhur Kavramı

Hadis İlminde Meşhur Kavramı

Usul-i Fıkıh İlminde Meşhur Kavramı

Kırâat İlminde Meşhur Kavramı

Kırâatlerde Meşhur Kavramı

Çalışmanın metodunda ise iki temel bulunmaktadır. Birincisi meşhur kavramının tüm yönleriyle anlam alanının ortaya konulması, ikincisi ise ilk kullanıldığı zamanlarda ki anlamıyla mı yoksa daha sonraki anlamıyla mı kullanılması gerektiğinin ortaya konulmasıdır.

Bu bağlam da çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızı da belirli bir plan üzere işlemeye, daha iyi anlaşılmasına, genel çerçevesiyle anlaşımının

kolaylaşmasını sağlamaya çalıştık. Bu sistemle kelimenin ‘etimolojik ve leksikografik’ tahlillerine yer vermeye çalıştık. Bunlara ek olarak da diğer ilmi disiplinlerde kullanımını kıraatteki kullanımı ile diğer ilmi disiplinlerle arasında ki ilişkiye yer vermeye çabaladık. En son ise kıraat ilminde nasıl kullanılmış? hangi ilimlerden etkilenmiş? Soruları çerçevesinde tüm yönleri ile incelemeye çalıştık.

Giriş bölümün de tezin amacı, kapsadığı alanı, kapsamını, önemini, araştırmanın sistematüğini, kendi alanın da yapılan çalışmalarla kesiştiğini noktaları, onun yanında yine o çalışmalarda ki ayrıldığı noktaları, işlemeye çalıştık.

Tezin birinci bölümünde ise meşhur kavramının ‘etimolojik tahlili’ yapıldı. Meşhur kavramının türleri incelenerek başlandı. Ondan sonra ‘leksikografik tahliller’ yapılarak kelimeye yakın ve zıt anlamlılarının ‘semantik çerçevesi’ belirlenildi. Daha sonrasında ise meşhurun terimsel anlamının oluşmasında kullanılan ilimler ile bu ilimlerin meşhurun kullanımında gözettiği şartlar detayları ile incelemeye çalışıldı. Kıraatlerde ki meşhur kavramına girmeden önce bu kavramı kullanan ilimler arasında kıraat ilmini de kısaca incelemenin konuya bütüncül açıdan daha iyi bakılacağına kanaati ile, kıraatte meşhurun nasıl kullanıldığına, ne manada kullanıldığına kısaca değinilerek ilk bölüm tamamlandı.

Tezimizin aslını oluşturan ikinci bölüme ise kıraat ilminde meşhurun ilk kez kim tarafından kullanılmaya başlandığı, ne zaman kullanıldığı incelenerek başlandı. Başka bir ifadeyle meşhurun kıraatlere girişi çözümlenmeye çalışıldı. Meşhur kavramının kıraatlere girişini çözümledikten sonra kavramın anlam değişimlerini belirtmek ve ‘otantik anlamını’ belirlemek gayesiyle içeriği tartışıldı. ‘Semantik analiz yöntemi’ neticesinde bu kavramın ilk dönemlerde kullanıldığı anlam gibi mi kullanıldığı yoksa anlam değişmesine uğrayıp başka anlam da mı kullanıldığı incelenmeye çalışıldı. Meşhur kavramının yerine başka kavramlar kullanıldı mı yoksa sadece o kavram mı kullanıldı başka kavramlar kullanıldı ise onun sebebi ve bu farklı kullanımdan dolayı oluşan problemlerden bahsedildi. Daha sonra değerlendirme bölümü ile araştırma sonlandırıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEŞHUR KAVRAMININ ANLAMI VE SEMANTİK ANALİZ YÖNTEMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

1. MEŞHUR'UN ANLAM ALANI

1. 1. MEŞHUR

1.1.1. Lügatte Meşhur Kavramı

Ş-h-r kelimesinden türeyen meşhur kelimesi Arapça kaidelere göre ismi mefuldür. Bu kelimenin taşıdığı bazı anlamlar şunlardır:

1. Herhangi bir şeyin anlaşılması
2. Bir şeyin tanınması veya şöhret bulması
3. Bir şeyin açığa çıkması
4. Bir şeyin yayılması.³

Ş-h-r kökünden türetilmiş başka kelimeler de bulunmaktadır. Kur'an da ve hadislerde yılın bölümleri olan "ay" manasında kullanılmıştır. Bunun yanında şöhretin bazı olumsuzluklarına işaret eden ifadeler dışında bu kökten türeyen bir isme rastlanılmaz.

Şehr kökünden türeyen şöhret kelimesinin olumsuz anlamda da kullanıldığı da olmuştur. İbn Manzur şöhret kelimesi hakkında şöyle demektedir: "Şöhret bir şeyin beğenilmeyen bir şekilde ortaya çıkmasıdır, şöyle ki insanlar onu kötü olarak tanıyorlar."⁴ Burada şöhret kelimesi olumsuz manasında kullanılmıştır. Daha da belirgin bir örnek vermek gerekirse Abdullah b. Ömer'den gelen hadiste şöhret kelimesinin olumsuz manasında kullanıldığını görmekteyiz: "Kim şöhret elbisesi giyerse Allah da ona zillet elbisesi giydirir."⁵

³ H. Yunus Apaydın, "*Meşhur*" *DİA*, TDV Yay., İstanbul, 2004, c. 29, s. 368; Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail b. Sîde el-Mursî, *el-Muhkem ve'l-Mühîtü'l-'Azam*, c. 4, thk., Abdulhamid Hindâvî, Dârü'l-Kütübi'l- 'İlmiyye, baskı 1, Beyrut, 2000, s.185.

⁴ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. 4, s. 431-432.

⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 9, s. 476; Ebu Davud, "*Kitabu'l-Libas*", c. 4.

Arapça'da “ شَهْرٌ سَيْفَهُ ” deyimini bir kişinin karşısındakine ‘silah çekmesine’ denir. Bu manaya gelen şu hadis Hz. Peygamber'den nakledilmiştir;

“ليس منا من شهر علينا السلاح”

“Bize silah çeken bizden değildir.”⁶ “Burada “şehr” kelimesi kılıcın saklı olduğu kınından ortaya çıkması, açığa çıkması anlamında kullanılmıştır.”⁷

Şehr kökünden türeyen “meşhur” veya “şöhret” kelimeleri Türkçeye de Arapça da ki anlamıyla geçip tanınmış veya tanınmak anlamında kullanılmıştır.⁸

1.1.2. Terminoloji De Meşhur Kavramı

Istilahta meşhura ait net bir tanım yoktur. Bu tanımlar birbirinden farklıdır yani tüm alimlerin üzerinde ittifak ettikleri bir konu yoktur. Meşhur kavramına ait yapılan tanımları incelemeye çalışacağız.

Genel kanaate göre meşhur kavramının kullanılması hadise dayandırılmaktadır. Ama bu bilinenin tersine meşhuru ilk kullananların fıkıhçılar olduğu söylenmektedir. Bu konuda “Meşhura ilk tanım verenin Hanefî fakih Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin talebesi İsa b. Eban (ö.221/836) olduğu söylenmektedir.”⁹ İsa b. Eban meşhur haberi âhâddan saymıştır. Ama bunun yanında “karine ile doğruluğu anlaşılan haberler” diye bahsettiği haberleri de mütevâtir haberin kısımlarından saymıştır.¹⁰ Meşhuru hadiste ilk kullanan kişi ise ‘Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî’ (ö.275/888) dir. Kitabında işlediği hadislerin genelinin meşhur olduğunu zikretmektedir. “Sahih, meşhur ve muttasıl hadislerin herkes tarafından kabul edildiği ve kimsenin reddetmeye cesaret edemeyeceği hadisler olduğunu söylemiştir.”¹¹

⁶ Ebu Bekr ibn Ebi Şeybe Abdullah b. İbrahim b. Osman el-Absi (ö. 235/850), *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, c. 5, Hudud, thk.Kemal Yusuf el-Hut, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 1409/2012, s. 555.

⁷ Ebû Abdirrahman el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî el-Basrî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. 3, thk. Mehdi el-Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmerrâî, Dâr ve Mektebetü'l-Hilal, y.y.y., t.y., s. 400.

⁸ TÜRK DİL KURUMU, *Türkçe Sözlük*, baskı 11, Ankara, 2011.

⁹ Ali Yargı, *Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri*, s. 38.

¹⁰ Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzi el-Cessâs, *el-Füsul fi 'ilmi'l-usûl*, c. 1, s. 103.

¹¹ Ebu Dâvud Süleyman b. Eş'as b. İshak b. Beşir b. Şeddad b. Amr el-Ezdi es-Sicistânî, *Risâletu Ebi Davud ilâ Ehli Mekke ve Ğayruhum fi Vasfi Sunenihi*, c. 1, thk. Muhammed es-Sibâğ, Dâru'l 'arabiyye, Beyrut, Lübnan, s. 29.

İfade ettiğimiz gibi ilk meşhur kavramını fıkıhçılar tarafından kullanılmıştır. Fıkıhçılar meşhuru tek anlamda kullanmamış, farklı anlamlarda kullanmışlardır. “Debûsî’ye (ö.430/1039) göre meşhur haber-i vâhid şeklinde, ortası ve sonu ise mütevâtir şeklinde olan haberdir.”¹² “Pezdevî (ö.493/1099) ise meşhur haberi şöyle anlatmaktadır: Meşhur haber, aslı (ilk râvisi/râvileri) âhâd olup daha sonra yayılan ve sahâbeden sonra ikinci nesilde yalan üzerine ittifak etmeleri düşünülmeyen bir topluluk tarafından nakledilen bir haberdir.”¹³ Sonuç olarak şunu anlayabiliriz Hanefî fakihler meşhuru “bir sahâbi veya tevâtür seviyesine ulaşamayan bir grup sahâbi tarafından rivayet edilip daha sonra sahabe veya tabiûn döneminde mütevâtir hale gelen ve özellikle âlimler tarafından genel kabul gören haber”¹⁴ olarak tarif etmişlerdir.

Hadiste ilk meşhuru kullananın Sicistânî olduğunu söylemiştik. Ancak Sicistânî bunu bir terim olarak kullanmıştır. Daha sonra gelen muhaddisler gariptir ki bu konuyla pek ilgilenmemişlerdir. Bu ilgisizlikle ilgili bilgi veren kaynaklardan biri de hadis usûlü kitabı olan Râmahurmuzî’nin (ö.360/971) kitabıdır. Daha sonra ki dönemin muhaddislerinden “Hâkim en- Nisâbûrî (ö.405/1015) hadis usûlü konusunda yazdığı eserinde hadisleri genel olarak 52 kısma ayırmış ve yirmi üçüncü kısmı ise meşhur hadisler diye isimlendirmiştir. Dikkat çeken husus şudur ki, muhaddis bir hadis terimi gibi kullandığı meşhuru tarif etmemiş sadece Resulullah’tan (s.a.v) gelen hadislerin bazılarının meşhur olduğunu ve bu meşhurlardan birçoğunun sahih hadis eserlerinde geçmediğini söylemiştir. Müellif daha sonra sahihlerde geçen ve geçmeyen meşhur hadislere örnek göstermiştir. Bazı meşhurların sadece hadis ehli yanında bazılarının ise diğerleri yanında şöhret bulduğunu ifade etmiş ve bu grupların her birine uygun hadislerden örnekler vermiştir.”¹⁵

Daha sonra ki dönemlerde yaşamış bir diğer hadis alimi de Hatîb el-Bağdâdî’dir (ö.463/1071). Bağdadi de meşhuru terim olarak kullanmıştır. Yani ayrı bir tanımlama yapmamış ve özelliklerini belirtmemiştir. Yine o dönemde yaşamış Ebu Abdullah İbn Mende (ö.470/1078) de “meşhurun kesin bir tarifini vermeden onun bir

¹² Ebu Zeyd Abdullah b. Ömer ed-Debûsî, *Takvîmu’l Edille*, Beyrut, 1421/2001, s. 211.

¹³ Ali b. Muhammed b. Hüseyin Pezdevî, *Usûlu’d-Din*, c. 2, Kahire, 1383/1964, s. 688; Elnur Azimli, *Hadis literatüründe meşhur hadis*, yüksek lisans tezi, s. 7.

¹⁴ Ali Yargı, *Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri*, s. 46-47.

¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014), *Ma’rifetü Ulûmi’l-Hadîs*, c. 1, nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin, Daru’l- Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1397/1977, s. 92-93.

topluluk tarafından rivayet olunan haber olduğunu”¹⁶ söylemiştir. İbn Salah (ö.643/1245) meşhuru açıklarken fıkıhçıların onu mütevâtirin çeşidi olarak gördüklerini söylemiştir. Hadisçilerin ise ona özel bir tarif yapmadıklarını ifade etmiştir. Bununla belki de hadise ait bir kavram olmaması şeklinde bağlantı kurmuştur. İbn Salah eserinde meşhuru genel olarak “güvenilir râvilerin baştan sona kadar kopukluk olmadan rivayet ettikleri haber”¹⁷ olduğunu belirtmiştir. İbnü’l-Hâcib (ö.646/1248) “meşhur üçten çok rivayeti olan ve tevatür derecesine ulaşmayan haberdır”¹⁸ demiştir.

Nevevî (ö.676/1277) meşhuru kısımlara ayırıp öyle incelemiştir. Ona göre meşhur “doğrulukları ile kesin ilim ifade eden kimselerin senedin başından sonuna kadar aynı özellikteki kişilerden ettiği rivayetlerdir.” Nevevî bu şekilde ki rivayetlerinde neredeyse yok denecek kadar az olduğunu bildirmektedir.¹⁹ Nevevî’nin bu tarifinden hareketle onun meşhuru mütevâtir seviyesinde gördüğünü söylemek mümkündür. “Burhaneddin Ebu İshak (ö.732/1332) da meşhur doğruluğu kesin olarak bilinen râvilerin rivayetidir diyerek kendisinden önceki hadis usûlcülerin verdiği tanımları desteklemiştir.”²⁰

Ebü’l-Fidâ İbn Kesîr (ö.774/1373) meşhuru ilk defa kendine has tarif yapan muhaddistir. O şöhretin nisbi olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte de üçten fazla rivayeti olan haberleri meşhur statüsünde değerlendirmiştir. Bu tarife baktığımız zaman hadisçiler arasında meşhuru üçten fazla rivayeti olması gerektiğini söyleyen kişi yine İbn Kesir’dir. ‘İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1448)’ ise meşhuru “ikiden fazla sınırlı sayıdaki tarikleri olan haber” şeklinde tarif etmiştir.”²¹ “İbn Hacer’in şârihlerinden biri

¹⁶ Ebul Fadl Zeynuddin el-İraki, *Şerhut-Tebşira vet-Tezkira (Elfiyetul İraki)*, c. 2, thk. Abdullatif Hamim, Darul Kitabil İlmîyye, Beyrut, 1423/2002, s. 73.

¹⁷ Osman b. Abdurrahman Ebu Amr Takûyiddin İbn Salah (ö. 643/1245), *Me‘rifetu Ennvâ’i Ulumil-Hadis (Mukaddime ibn Salah)* c. 1, thk. Nureddin İtr el-Halebi, Dâru’l-Fikr, Lübnan, Dâru’l-Fikri’l-Muâsir, Beyrut, 1406/1986, s. 267.

¹⁸ Zeynuddin Muhammed Abdurrauf b. Tâcul-Arifin b. Ali b. Zeynelabidin el-Heddadi el-Menavi el-Kâhiri (ö. 1031/1622), *El Yavâkît ve’d-Dürer fi Şerhi Nuhbeti İbn Hacer*, c. 1, thk. Murteda ez-Zeyn Ahmed, Mektebetu’r-Rüşd, Er-Riyad, 1419/1999, s. 271.

¹⁹ Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevi (ö. 676/1277), *Et-Takrib ve’t-Teysir li-Ma‘rifeti Süneni’l-Beşir ve Nezîr fi Usûli’l Hadis*, thk. Muhammed Osman el-Haşt, Daru’l Kitabi’l Arabi, 1405/1985, s. 85.

²⁰ Burhaneddin Ebu İshak el-Ceberi (ö. 732/1332), *Rusumu’t-Tehdis fi Ulumi’l-Hadis*, thk. İbrahim b. Şerif el-Mili, 1421/2000, s. 79.

²¹ Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), *Nuzhetu’n-Nazar fi Tevdihi Nuhbeti’l-Fiker fi Mustalahi Ehli’l Eser*, c. 1, thk. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîli, Metbuatu sefir, Riyad, 1422/2001, s. 49.

olan muhaddis Ali el-Kâri (ö.1014/1605) de meşhur hadis için ikiden fazla ravi şartını koyarak benzer bir tanım vermektedir.”²²

‘El-Cezâirî (ö.1338/1920)’ de birçok hadis usûlcüleri gibi “meşhur haberin her tabakada üç râvîsinin olması gerektiğini, fakat sahabe tabakasında râvî sayının üçten az olabileceğini”²³ söylemektedir. Bu tanımla birlikte meşhur haber ile ilgili daha belirgin bir anlam ortaya çıktığını görmekteyiz. Meşhur haberde her tabaka da üç râvînin rivayetini şart koşarken sahabe tabakasında bir veya iki rivayet olabileceğini belirtmektedir. Bu tanım Hanefî fakihlerinin meşhur kavramına verdiği anlamla benzeşmektedir. Onlara göre “meşhur Resulullah’tan (s.a.v) rivayet olunarak sahabe âhâd olan tabiin ve etbâu't-tâbiîn tabakalarında tevatür derecesine ulaşan rivayetlerdir. Onlar aslı açısından âhâd, fer’i olarak ise mütevâtirdir.”²⁴

Genel olarak ifade etmek gerekirse meşhurun tanımı ile ilgili şöyle diyebiliriz. Terminolojik açıdan meşhur kavramı istisna hallere bakmaksızın her tabaka da üç ve üçten fazla rivayeti bulunan ancak buna rağmen mütevâtir derecesine ulaşmayan haberdir.

1.2. MEŞHUR’UN ÇEŞİTLERİ

Meşhur haber kendi arasında da çeşitlere ayrılmaktadır. Meşhuru; ıstılâhi meşhur, gayri-ıstılâhi meşhur, mutlak meşhur ve nisbî meşhur olarak dört bölümde incelemek mümkündür.

1.2.1. Istılâhi Meşhur

Meşhur kavramının daha önce ıstılâhi olarak net bir anlamda ifade edilip o tarif üzerinde alimlerin ittifak ettiği bir tanım bulunmadığından bahsetmiştik. Meşhuru tanımlamalarda bulunan alimlerden Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö.774/1373) olduğunu söylemiştik. İbn kesir meşhur için üçten fazla rivayeti olduğunu bildirmiştir. Bununla

²² Ali b. Sultan Muhammed Ebu'l Hasan Nureddin el-Molla el-Hervi el-Kâri (ö. 1014/1605), *Şerhi Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahâti Ehli Eser*, c. 1, thk. Abdulfettah Ebu Ğudde, Muhammed Nezzar Temim, Beyrut, t.y., s. 192.

²³ Tahir ibn Salih el- Cezâirî ed-Dimeşkî, *Tevcîhü'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, c. 1, Mektebetül Matbuâtil İslâmiyye, Halep 1416/1995, s. 490.

²⁴ Rûfet ibn Fevzi Abdulmuttalib, *Tevsiku's-Sünne fil-Karnis-Sânii'l-Hicri Essesehu ve İtticahatuhu*, c. 1, Mektebetul Hinaneci, Mısır, s. 79.

birlikte şöhretinde nisbi olduğunu söylemiştir. Yine İbn Kesir meşhur haberlerin mütevâtir, sahih, hasen bazen de hiçbir aslı olmayan haberler olabileceğini dile getirmiştir.²⁵ Bu konuda meşhurun rivayetiyle ilgili verilen sayıda genel mana da alimler ikiden fazla tariki olduğunu söylemiştir. Bu alimlerden farklı olarak İbn Kesir râvi sayısında üçten fazla tariki olması gerektiğini şart koşmuştur. Yine bu mevzu da el-Cezâirî (ö.1338/1920) her tabakada üç râvisinin olması gerektiğini, fakat sahabe tabakasında râvi sayının üçten az olabileceğini söylerken²⁶ meşhur haberin daha net anlaşılabilmesine imkân sağlamıştır. Şöyle ki sahabe tabakasında ki râvilerin güvenilir olduğunu düşünerek ilk dönemlerde daha az tarikle gelebilmesini kabul etmişlerdir.

Ebu Hafs Mahmud İbn Ahmed en-Neîmi ise ıstılâhi meşhuru her tabakada üç ve daha fazla kişi tarafından rivayet olunan ve tevatür derecesine ulaşamayan hadisler²⁷ olarak tanımlamıştır.

Genel mana da ıstılâhi meşhur çeşidini istisna haller haricinde her tabakada râvi sayısının üç ve üzeri olması gerektiğini söyleyebiliriz. Bu râvi sayısı ile birlikte tevatür derecesine ulaşmamış olması gerektiğini de belirtmemiz gerekir. İstılâhi meşhurların insanlar arasında yaygınlık kazanmış, aslı olmayan haberler olmadığını söylemek mümkündür

1.2.2. Gayri İstılâhi Meşhurlar

Râvi sayısının üç ve üçten fazla olan haberlerin ıstılâhi meşhur olduğunu belirttikten sonra râvi sayısına bakılmadan, sıhhati önemsenmeden insanlar arasında meşhur olmuş haberlerinde olduğunu söylememiz gerekir. Bu tür haberlere ise Gayri İstılâhî Meşhurlar denilmektedir. Gayri ıstılâhi meşhurlar insanlar arasında şöhret bulmuş ancak genel mana da aslı olmayan haberlerdir. Bu tür haberler konusunda ilk defa İbn Kuteybe bilgi vermiştir. İbn Kuteybe “Eshabı Hadis’in zikri” kitabında hadis çeşitlerini nasıl zayıf hadislerden ayrıldığı hakkında bilgi vermiştir. Daha sonra da bu

²⁵ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalâni (ö. 852/1448), *Nuzhetu'n-Nazar fi Tevdihi Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l Eser*, c. 1, thk. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîli, Metbuatu sefir, Riyad, 1422/2001, s. 49.

²⁶ Tahir ibn Salih el-Cezairi ed-Dimeşkî, *Tevcihü'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, c. 1, Mektebetül Matbuâtil İslâmiyye, Halep 1416/1995, s. 490.

²⁷ Ebu'l Hafs, Mahmud b. Ahmed en-Neimi, *Teysiru'l-Mustalahil-Hadis*, Mektebetu'l-Mearif li'n-Neşr ve't-Tevzi, Riyad, 1925/2004.

konuları örneklendirmiştir. Kuteybe “Dediler ki, insanlar arasında meşhur olan bu hadislerin hiç bir esası yoktur.” diyerek bu hadislere örnek göstermiştir.²⁸

Gayri ıstılâhi meşhurlar ilk dönemlerde de Müslümanlar arasında dolandığı söylenmektedir. Buna örnek olarak ‘Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)’in “Resulullah’tan geldiği iddia olunan ve pazarlarda dönüp-dolaşan dört hadis vardır ki bunların hiçbir aslı yoktur” demesini örnek gösterilebilir. Bu söz meşhurun bu çeşidinin daha önceden de Müslümanlar arasında şöhret kazandığını göstermektedir.²⁹

Meşhuru Hâkim en-Nisâbûrî iki kısma ayırmıştır. Ehli-hadise göre meşhur ve herkese göre meşhur.³⁰ Nevevî ise ilk meşhur hadisi iki kısma ayırırken sahih ve gayri sahih olarak kısımlandırmıştır. Ancak Nevevî daha sonra meşhur hadisi ehli hadis yanında ve herkes yanında şöhret bulmuş hadis diye Nisâbûrî gibi kısımlandırmıştır.³¹ Bu tanımlardan yola çıkarak sahih olan meşhuru ıstılâhi meşhurla, sahih dışında kalan meşhurları ise gayri ıstılâhi meşhur ile ilişkilendirebiliriz.

Daha önce meşhur kavramını tanımlamalarını incelerken gördük ki, meşhur tanımlaması yapılırken ıstılâhi veya gayri ıstılâhi diye tanımlamalar yapılmamış. İkisi bir anlamda kullanılmıştır. Bazı meşhur haberlerin herkes tarafından bilinmediğini, bir grup tarafından bilinirken diğer grup tarafından bilinmediğini İbn Kesîr’in ifadesinde görmekteyiz. İbn Kesîr’in daha sonradan meşhuru tarifinde üçten çok rivayeti olan haber olarak nitelendirirken buradan şunu anlayabiliyoruz: üçten fazla rivayeti olan haber derken İbn Kesir burada ıstılâhi meşhurlardan bahsetmiştir. Bazı haberlerin bir grup tarafından bilinirken diğer grup tarafından bilinilmemesi ifadesini de gayri ıstılâhi meşhur ile bağdaştırmamız mümkündür.

Ebu Hafs Mahmud en-Neîmi meşhur haberi ıstılâhi ve gayri ıstılâhi meşhur olmak kaydıyla ikiye ayırmaktadır:

“1. İstılâhî meşhurlar: her tabakada üç ve daha fazla kişi tarafından rivayet olunan ve tevatür derecesine ulaşamayan hadislerdir.

²⁸ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te’vilu’l Muhtelifi’l-Hadis*, s. 72-74.

²⁹ İbn Salah, *Mükaddime*, c. 1, s. 265.

³⁰ Hakim en-Nisabûrî, *Ma’rifetu Ulûmi’l-Hadis*, s. 93.

³¹ Nevevi, *Et-Takrib ve’Teyisir*, s. 85.

2. Gayri ıstılâhi meşhurlar: güvenilirlik şartlarına bakmaksızın, dillerde şöhret bulan haberlerdir. Gayri-ıstılâhi meşhurlar aşağıdaki çeşitlere ayrılmaktadır.

- Bir isnadı olan meşhurlar
- Çok isnadı olan meşhurlar
- Hiç bir isnadı olmayan meşhurlar³²

İncelediğimiz tanımlardan sonuç olarak şöyle diyebiliriz. İstılâhi meşhurlar daha çok alimler tarafından bilinirken gayri ıstılâhi meşhurlar halk arasında bilinmektedir. Ve bu gayri ıstılâhi bilinmede sıhhat şartı aranmamış olup bu haber konusunda bazen birkaç rivayet bazen de hiç rivayet bulunmayabilir. Yani ıstılâhi meşhurlar da sıhhat şartı arandığından genel olarak sahih olmaları gerekir. Lakin gayri ıstılâhi meşhurlarda sıhhat şartı aranmadığından bazıları sahih bazıları hasen veya zayıf hatta bazıları da uydurma haberler olabilir.

1.2.3. Nisbî Ve Mutlak Meşhurlar

Meşhur dört kısımda incelenmektedir. İstılâhi ve gayri ıstılâhi meşhurlardan başka iki çeşit daha meşhur olduğunu, bunların ise mutlak meşhur ve nisbî meşhur³³ olduğunu görmekteyiz.

Mutlak meşhur ilk rivayetinden başlayarak şöhret kazanan haber çeşididir. Böyle haberler her tabakada üç ve üzeri râvîden rivayet edilmektedir. Nisbi meşhur ise ilk râvî tabakasında tek olarak kalan daha sonra ki tabakalarda şöhret kazanan haber çeşididir. Bakıldığı zaman bu tür haberler ilk başlarda garip haberdir. Sonra ki zamanlarda birçok râvî tarafından rivayet edilmesiyle ile şöhret kazandığı görülmektedir.

Nisbi meşhurlar hakkında İbn Salah “Bunlar metni değil isnadı garip olan hadislerdir. Lakin bunun aksini ise görmemekteyiz. Şöyle ki, rivayetinde bir kişinin teferrüd ettiği garib bir hadis ondan diğer çok sayıda râvînin rivayet etmesiyle şöhret bularak garib-meşhur olmaktadır. Onun isnadı ilk tarafında gariplikle vasıflandırılrsa da

³² Ebu'l Hafs Mahmud b. Ahmed en-Neimi, *Teysîru Mustalahi'l-Hadis*, Mektebetu'l Mearif lin-Neşr ve't-Tevzi', Riyad, 1425/2004, s. 30-32.

³³ Halil İbrahim Molla Hatir, *Ahad Hadis*, Mektebetu Dari'l-Vefa, Cidde, 1407/1986, s. 22.

daha sonraki taraflarında şöhretle vasıflandırılmaktadır. “Ameller niyetlere göredir...” hadisini buna misal gösterebiliriz.” demiştir.³⁴

İmam Bâkılânî (ö.403/1013) ise bu konuyu “Bu hadisi Ömer (r.a) rivayet etti, ondan Alkame, Alkame’den Muhammed b. İbrahim, ondan Yahya b. Said el-Ensâri rivayet etmiştir. Sonra ise bu hadis yayılarak Yahya b. Said el-Ensâri’nin ashabından yedi yüz kişi tarafından rivayet edilmiştir.” Buradan anlaşılıyor ki, bir hadisin şöhret bulması sadece tüm tabakalarında üç kişiden rivayetle olmamaktadır. Bu konudaki başka bir görüş ise meşhur hadisin şartı olan her tabakada en az üç râvîden rivayet sahâbi tabakasında bazen istisna edilmiştir. Buna ise sahabe tabakasında sadece Hz. Ömer’den veya Hz. Enes’ten rivayet edilmiş daha sonraki tabakalarda şöhret bulmuş meşhur hadisleri örnek gösterebiliriz.” diyerek ifade etmiştir.³⁵

“Namazın anahtarı tekbirdir” hadisi hakkında Ebu Nuaym el-İsfahâni “Abdurrahman b. Ukayl’ın İbn Hanefiyye’den onun ise Hz. Ali’den rivayet ettiği bu hadis meşhurdur. Ancak onu sadece İbn Ukayl’in rivayetinden biliyoruz” demiştir.³⁶ Bu hadiste de aynı Hz. Ömer hadisinde olduğu gibi başlangıçta tek râvîden rivayet edilip sonradan şöhret kazanmıştır. Bu tür hadislerin nisbi meşhur olduğunu söyleyebiliriz.

Son olarak alimlerin çoğunluğunun meşhurun her tabakada en az üç ve daha fazla râvî olması gerektiğiyle ilgili tariflerini inceledik. Ancak bunun yanında bazı örneklemelerin bu tanıma uymayıp tek râvî tarafından rivayetini gördük. Bu tek rivayet durumuna birçok sebep gösterilmiş olsa da bazen sahabe tabakasında istisna olabileceğini söyleyenler de vardır.³⁷

1.3. MEŞHURUN ANLAM ALANINA GİREN KAVRAMLAR

Bir kavramın “semantik açıdan anlam çerçevesinin çizilebilmesi için ilişkide olduğu diğer kavramlar ve diğerleriyle birlikte ne anlam ifade ettiği önem arz etmektedir.”³⁸ O kavramın yan ve yakın anlamlarıyla birlikte zıddı da aktarıldığı takdir

³⁴ İbn Salah, *Ulûmu’l Hadis*, s. 240-244.

³⁵ Halil İbrahim Molla Hatir, *Ahad Hadis*, s. 22.

³⁶ Ebu Nuaym, *Hilye*, c. 5, s. 372.

³⁷ Tahir ibn Salih el-Cezairi, *Tevcîhü’n-Nazar ilâ Usûli’l-Eser*, c. 1, s. 490.

³⁸ Hasan Yılmaz, *Semantik Analiz Yönteminin Kur’an’a Uygulanmasına Dair, Tarihten Günümüze Kurân İmleri ve Tefsir Usulü*, İlim Yayma Vakfı Kurân ve Tefsir Akademisi Yayınları, Ankara 2009, s.

de anlam çerçevesi daha net olacak, anlaşılabilme hususunda daha da kolaylaşacaktır. Binaenaleyh meşhur kavramının anlamını tahlil etmeye çalışacağız.

1.3.1. Meşhura Yakın Anlamlı Kavramlar

Haberin doğruluğu/yanlışlığı, şöhreti, sıhhati konusunda tüm ilimleri incelediğimizde farklı zamanlarda farklı isimler vermişlerdir. Bazı alimler kullandıkları kavramın inceliklerine dikkat etmiş bazıları ise dikkat etmemiştir. Bu sebeple gelecekte olabilecek olan anlam kargaşasını fark edememişlerdir. Bu çalışma ile amacımız bu kavramın diğer kavramlarla ortak/farklı yönlerini ele alarak ileride bu kavramın kullanılışında bu farklara dikkat edilerek kullanılmasını sağlamaktır.

Meşhurun çeşitli anlamlarını zikrettik daha önce bu anlamlara göre meşhuru rivayeti en az üç ve üçten fazla ama tevatür derecesine ulaşmayan haber olarak nitelendirmiştik. “Hanefiler dışındaki cumhur, mütevâtir seviyesine ulaşmayan haberleri *âhâd* olarak isimlendirmiş, mütevâtir ve âhâd şeklindeki ikili taksimi benimsemiştir. Hanefiler ise mütevâtir, meşhur ve haber-i vâhid şeklinde üçlü taksimi oluşturmuşlardır. İkili bölünme daha ziyade sened bakımından, üçlü taksim ise mana/metin açısından.”³⁹ Konu ile alakalı olarak bu tasniflerden istifade edilecektir. Ancak bunlardan ayrı bir tasnif ile konu ele almaya çalışılacaktır.

1.3.1.1. Mütevâtir

Mütevâtir kavramı meşhur kavramına en yakın kavramlardan biridir. Mütevâtir kavramının lügat manalarını incelediğimizde, mütevâtir وتر kökünden

364; Hasan Yılmaz, *Kur'an'ı Anlamada Odak Kavramların Bilinmesinin Önemi Üzerine Analitik Bir Değerlendirme*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 22, Erzurum 2004, s. 232 vd.; Hasan Yılmaz, *Modern Dönem Kur'an Yorumunda Dilbilimsel ve Semantik Yöneliş*, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 7, Kars 2017, (ss. 14-30), s. 15 vd.; Tuncay İmamoğlu, *Musâ Kâzım Efendi'nin Felsefi Görüşleri*, Erzurumlu Şeyhulislam Mûsâ Kâzım Efendi Sempozyumu, Erzurum 2013, (ss. 235-253), s. 238 vd.; Tuncay İmamoğlu, *Din ve Moden Düşünce Üzerine, Muhafazakar Düşünce*, Yıl: 7, Sayı: 27, 2011, (ss. 153-166), s. 161; Nihat Demirkol, *Nezr Kavramı Üzerine Semantik Açından Bazı Değerlendirmeler*, Uluslararası Din ve Dil Sempozyumu Bildiri Kitabı, İğdır 2018, (ss. 195-204)

³⁹ Ebu'l-Meâlî İmamü'l-Harameyn Rükneddin Cüveynî, *el-Burhan fi usûlü'l-fikh* (thk. Abdülaziz ed-Dib), 1. bs., Katar 1399, s. 566-583; Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Râzî, *el-Mahsul fi ilmi usûli'l-fikh* (thk. Taha Cabir Feyyaz el-Alvani), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1992, c. 4, s. 226; Ebu'l-Usr Fahrülislam Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl: usûlü'l-Pevdevî* (Abdülaziz Buhârî'nin *Keşfü'l-esrar*'ı ile birlikte), Daru'l-Kütübi'l-Arabi, Beyrut 1997, c. 2, s. 522, 534; Ebu Bekr Alâeddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebu Ahmed Semerkandî, *Mizânü'lusûl fi Netâici'l-ukûl fi usûli'l-fikh* (thk. Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'di), Mekke 1987, c. 2, s. 614.

türemiş olan kelime lügatte, “yalnız, ferd, çift olmayan, tek manasına geldiği gibi, kin ve intikam veya katil sebebiyle meydana gelen zulüm, dağa ulaşan yol ve burun delikleri arasındaki perde”⁴⁰ veya “aralarında boşluk olması şartıyla peş peşe gelen şey”⁴¹ veya “araya zaman girmekle beraber kesintiye uğramaksızın devam etmek, birbiri ardınca gelmek”⁴² gibi anlamlara gelmektedir. Yine mütevâtir Kurân-i Kerim’de art arda gelmek anlamında kullanılmıştır, “sonra onlara art arda peygamberlerimizi gönderdik”⁴³ ayetinde تترى kelimesi ‘fasılalarla gelme’ anlamındadır.⁴⁴

Mütevâtirin terim anlamına gelince ise: “bütün tabakalarında yalan üzere birleşmeleri normal halde mümkün olmayan sayıda kişiler tarafından rivayet edilen ve görme, işitme gibi duylara konu olan (algılanabilir) haber”⁴⁵ veya “yalan üzerinde kasıtlı veya kasıtsız ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir kalabalığın, yine kendileri gibi bir kalabalıktan rivâyet ettiği haber”⁴⁶ veya “Bizatihi haber verenden semâ yoluyla alındığı gibi, normalde yalan üzere birleşmeleri imkânsız olan topluluk tarafından, hiçbir şüphe olmaksızın muttasıl olarak inkitâyâ uğramadan aktarılan haber”⁴⁷ şeklinde tanımlandırmalar yapılmıştır.

⁴⁰ el-Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tezhibü'l-Luğa*, (Thk. Ya'kub Abdü'n-nebî), 1964, c. 14, s. 275; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c. 5, s. 273; İbnu'l-Esir, Mecduddin Mübarek b. Muhammed, *en-ihâye fi Garîbi'l-Hadîs*, Kâhire tsz., c. 5, s. 147-148; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, İstanbul 1304, c. 2, s. 732; ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (1-40), Mısır 1306, c. 14, s. 335-346.

⁴¹ er-Râğîb, el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Garîbi'l Kur'ân*, (Thk. Muhammed Halîl Aytânî) Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2001, s. 511; ez-Zerkeşî, Muhammed b. Bahadır, *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh*, (Thk. Muhammed Muhammed Temir), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, c. 3, s. 296; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c. 5, s. 273-278; el-Cevherî, *es-Sıhah Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, c. 2, s. 843; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. 14, s. 335-346.

⁴² Hüseyin Hansu, *Mütevâtir Haber*, Van, 2008, s. 89.

⁴³ Mu'minun 22/44.

⁴⁴ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, c. 7, s. 135; İbn Hacer Askalânî, *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetu'l Fiker Şerhi* (Çev. Talat Koçyiğit), Ankara 1971, s. 22; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, c. 14, s. 335-346.

⁴⁵ Tâhir b. Salih, *Tevcihun-Nazar ilâ Usûli'l Eser*, c. 1, s. 108.

⁴⁶ Tahanevî, Zafer Ahmet, *Yeni Usûl-i Hadis*, (Trc. İbrahim Canan), İzmir 1982, s. 35; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, (Trc. Yaşar Kandemir), Ankara 1986, s. 120-128; Sümevra Talu, *Hadislerin Akaiddeki Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2006, s. 12; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 345; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 1987, s. 120; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 306.

⁴⁷ Debusî, *Takvîm*, s. 207.

Kaynaklarda belirtildiğine göre bu haberin tanımını ilk Câhız (ö.256/869) yapmıştır.⁴⁸ Câhız'a göre birçok kişinin rivayeti olan haberin yalan/yanlış olma ihtimali yoktur. Onun görüşüne göre “birçok kimsenin aynı zamanda, aynı manada ve yalan haber üzerinde birleşmeleri imkânsızdır.”⁴⁹ Fakat mütevâtir kavramının tanımını ilk kez yapan kişi Câhız'a göre Mutezile mezhebinin kurucusu da olan Vâsıl b. Ata (ö.131/748)'dir.⁵⁰ Nitekim o “... kelâm ve fıkıh âlimlerinin kullandığı usul kurallarını ilk tespit eden kişi Vâsıl b. Ata'dır...” diye belirtmektedir.⁵¹ Vâsıl mütevâtiri terim anlamıyla kullanmamıştır. O bu kavramı hüccet olabilecek bir haber olarak ele almıştır.⁵² Kâdî Abdulcebbar ise Vâsıl'ın mütevâtiri “Önceden anlaşma, haberleşme veya bunların dışında bir iletişim vasıtası olmadan, üzerinde ittifak edilmiş haber.” olarak tarif ettiğini söylemiştir.⁵³ Tariften çıkarım yapıldığı da bu tarif ile mütevâtir haberin aynı kapsamda olduğu görülmektedir. Ebu Hanife'nin (ö.150), kırâatlerin ‘edâ’ cihetinden olan taraflarının mütevâtir olmadığını söylemiştir. Bundan dolayı Kâsımî mütevâtiri ilk kullananlardan birinin de Ebu Hanife olduğunu söylemiştir. Ancak Kâsımî bu kullanımı Ebu Hanife'nin “meşhur, yaygın” anlamında kullandığını, mütevâtirin terim anlamıyla kullanmadığını belirtmektedir.⁵⁴ Bu tanımları inceledikten sonra bir haberin mütevâtir olması için şu şartları taşıması gerektiğini görmekteyiz:

- a) “Mütevâtir haber kalabalık bir cemaat tarafından nakledilmelidir.
- b) Bu haberi nakleden kalabalığın yalan üzerinde kasıtlı veya kasıtsız ittifak etmesi mümkün olmamalıdır.
- c) Bu kalabalığın sayısında, herhangi bir nesilde, azalma olmamalıdır. Fakat kalabalığın artışı haberin doğruluğunu teyit eder.
- d) Haber, menşesinde onu nakledenlerin “görme” ve “işitme” fiillerine istinad eden cinsten olmalıdır.”⁵⁵

⁴⁸ el-Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr, *el-Osmâniyye*, (Nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârun), Dâru'l-Hilâl, Kahire 1955, s. 50; Serkan Demir, *Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlü'nde Sünnet Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 48; Ayhan Tekineş, *Bilgi Kaynağı Olarak Hadis*, İzmir 2005, s. 38.

⁴⁹ Câhız, *Kitâbu'l-Hucce*, c. 3, s. 237.

⁵⁰ el-Askerî, *Evâil*, c. 1, s. 395.

⁵¹ Câhız, *Kitâbu'l-Hucce*, c. 3, s. 238 vd.; Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 2. bsk., Otto Yayınları, Ankara 2012, s. 115.

⁵² Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 71.

⁵³ Kâdî, Abdulcebbar b. Ahmed el-Hemedânî, *Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, (Nşr. Fuâd Seyyid), 2.bs., Daru't-Tunusiye, Tunus 1986, s. 234.

⁵⁴ Kâsımî, s. 257 vd.

⁵⁵ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 346.

Meşhur ile birbirine en çok karıştırılan kavramlardan biridir mütevâtir. Daha önce de belirttiğimiz gibi meşhur kelimesinin ıstılâhi manasında net bir görüş birliği yoktur. Mütevâtir haberler birçok kişi tarafından bilindiğinden yaygınlık kazanmış şöhret bulmuş haberlerdir. Aslında tarifleri açısından baktığımızda mütevâtir ile meşhurun birbirine karışmaması gerekir. Çünkü daha önce meşhurun belirttiğimiz tariflerinde üç veya daha fazla rivâyete sahip olup tevatür derecesine ulaşmayan haber olduğundan ifade etmiştik. Ancak mütevâtirlerin asgari olarak râvi sayısının belirtilmemesiyle beraber meşhurun da azami bir râvi sayısının belirtilmemesi mütevâtir ile meşhurun birbirine karıştırılmasına sebep olmaktadır. Bundan dolayı meşhur ile mütevâtirin örtüşmesi söz konusudur. Bu konuda şu sözü örnek vermemiz yerinde olacaktır: “Şöhret nisbi bir iştir. Bazen ehli hadis yanında meşhur veya mütevâtir olan bir haber başkalarının yanında hiç bilinmez. Bazen meşhur mütevâtir veya müstefiz olarak isimlendirilir. Meşhur bazen sahih olmakla birlikte bazen de halk arasında meşhur olduğu halde hiç bir aslı olmaz, mevzu olur.”⁵⁶

Mütevâtir haberin tanımında “yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan sayıda kişiler” ifadesiyle ne kadar kişi belirtildiği konusunda ihtilaf vardır. Bu konuda 4, 5, 7, 10, 12 olabileceğini belirten alimler olduğu gibi bu sayıyı daha da üst kısımlarda 20, 40, 50, 70 vs. olduğunu söyleyen alimler de olmuştur. Çağımız hadis hocalarından Hayri Kırbasoğlu tarafından bu konu eleştirilip bu sayıda râvilerin yalan üzere birleşmelerinin mümkün olabileceği ifade edilmiştir. “Yalan üzere birleşememe konusundaki râvi sayılarının çok daha yüksek 1400-1500 gibi rakamların ciddiye alınması gerekmektedir. Ama bu konuda kesin bir sayı söylemenin mümkün olmadığını söylemek en doğrusudur. Fakat bu asla 4, 5, 7 vb. az sayıdaki râvilerin rivayetinin mütevâtir olabileceği anlamına da gelmez.”⁵⁷ Bundan başka müellif muhaddisler tarafından mütevâtir olarak kabul edilen birçok hadisin sonradan yaygınlaştığını buna göre de onların mütevâtir değil “meşhur” veya “müstefiz” olabileceğini ifade etmiştir.⁵⁸ Bazı mütevâtir olarak kabul edilen haberlerin mütevâtir olmadığı, bunun yanında da fikhî ve itikâdî mezheplerin bu konuda ihtilaf içinde olduğunu görmekteyiz. Örneğin: “rükûya giderken ve rükûdan kalkarken ellerin kaldırılacağı ve avret yerine dokunanın

⁵⁶ İbn Kesir, *İhtisaru ulûmil hâdis*, c. 1, s. 165.

⁵⁷ Mehmet Hayri Kırbasoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara, 1999, s. 99.

⁵⁸ Kırbasoğlu, s. 104.

abdest alması gerektiği konusundaki hadisleri, bırakın mütevâtir olmayı, Hanefiler tarafından delil olarak dahi kabul edilmemiştir.”⁵⁹

Hanefi usûlcüler meşhuru âhâdın üzerinde mütevâtire yakın olarak kullanmışlardır. Hadisçiler meşhuru daha çok râvi ve rivayet sayısı ile değerlendirmiştir. Hanefi fakihler ise meşhuru ifade ettiği bilgi ile değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. “Hanefiler meşhuru mütevâtir ve âhâd kısımlarından biri gibi ifade ederek bu şekilde tarif etmişlerdir: Meşhur birinci asırda âhâd haber idi sonra ise ikinci ve üçüncü asırda rivayetlerinin çoğalması ile tevatür derecesine ulaştı.”⁶⁰

Hanefi fıkıhçılara göre meşhur önceden âhâd olan haberin yaygınlaşması ile tevatür derecesine ulaşmasıdır. Bundan hareketle Hanefi fıkıhçılara göre her meşhur haber mütevâtir derecesine ulaşmış haberdir. Hadisçilere göre ise mütevâtir haberler meşhur haber kriterlerini de taşımaktadır. Bu haberlerde daha fazla râvi tarafından rivayet edilmekle birlikte şöhret de bulmuştur. Bu sebeple her mütevâtir meşhurdur fakat her meşhur mütevâtir değildir.⁶¹

Hiç gerçekliği olmayan bir haber yaygınlaşıp meşhur olabilir lakin mütevâtir olamaz. Bunu daha net ifade etmek ve anlamak için “Buhari” ve “Müslim”in ihtilafsız naklettiği hadisi zikrederim. İbn Abbas Hz. Ömer’den Resulullah’ın bir ay sürede kadınlarını terk ettiği kıssasını rivayet ediyor:

“Ömer (r.a) dedi: ben ve Ensar’dan olan komşum Beni Umeyye b. Zeyd nöbetleşe Resulullah’ın yanına gidiyorduk. Bir gün o gidiyordu bir gün ben. Daha sonra duyduklarımızı birbirimize söylüyorduk. Arkadaşım kendi nöbetindeki günde gitti ve yatsı vakti dönerek kapımı şiddetle vurdu ve beni sordu: O burada mı? Korkarak dışarı çıktım. Dedi ki, çok büyük bir iş oldu. Ben ne olduğunu sordum. O, Resulullah’ın kadınlarını boşadığını söyledi ve Hafsa’nın perişan durumda olduğunu haber verdi. Çok kötü oldum, sanki bunun olacağını zannediyordum. Elbiselerimi toparlayarak gittim.

⁵⁹ Kırbasoğlu, s. 105.

⁶⁰ Âmir b. Hasan Sabri, *Huciyyetul-Haberi'l Ahad fi'l Akâid vel Ahkam*, c. 1, Mu'cemul-Melik Fehd litabâatil Mushafil Şerif bil-Medinetil Munevvere, s. 8.

⁶¹ İbn Hacer el-Askalani, *Nuzhetun-Nazar fi Tevdihi Nuhbeti'l Fiker fi Mustalahil Ehli'l-Eser*, c. 1, s. 183; Tâhir b. Saleh es-Semuni, *Tevcihun-Nazar ilâ Usûli'l Eser*, c. 1, s. 112.

Sabah namazını Resulullah'la (s.a.v) beraber kıldım. O ayrılarak kendi odasına gitti. Ben ise Hafsa'nın yanına gittim, o ağlıyordu. "Neden ağlıyorsun? Resulullah'tan ayrıldınız mı?" dedim. "Bilmiyorum Resulullah kendi hücreindedir" dedi. Çıktım ve minberin yanına geldim. Onun etrafında ağlayan bir grub insan vardı. Gördüklerim beni zorladı ve Resulullah'ın yanına girdim. O kum hasırın üzerinde yatıyordu. Altında yatak bile yoktu ve bir tarafında kumların izi kalmıştı. Lif ile doldurulmuş yastığa yaslandı. Onu selamladım ve ayakta sordum. "Kadınlarını boşadın mı?" bakışlarını bana taraf kaldırdı ve "hayır" dedi." Buhari buraya kadar rivayet ediyor Müslim ise sonrasını da rivayet etmektedir. "Resulullah'a kadınlarını boşadın mı? –diye sordum o da "hayır" dedi. Ben dedim: "Ya Resulullah (s.a.v) mescide girdim ve orada bulunan Müslümanlar da "Resulullah (s.a.v) karılarını boşadı" söylediler. Gidip boşanmadığınızı onlara haber vereyim mi? "Tamam nasıl istersen" dedi. Ben mescidin kapısına gittim ve yüksek sesle şöyle söyledim. "Resulullah (s.a.v) kadınlarını boşamadı."

Bu hadise üzerine şu ayet nazil olmuştur: "Kendilerine güvenlik (barış) veya korku (savaş) ile ilgili bir haber geldiğinde onu yayarlar. Halbuki onu peygambere ve içlerinden yetki sahibi kimselere götürselerdi, elbette bunlardan onu değerlendirip sonuç (hüküm) çıkarabilecek nitelikte olanları onu anlayıp bilirlerdi."⁶² Sonuçta ben bu işi araştırarak hakikatı ortaya çıkarmış oldum.⁶³

Hadisten anlaşılacağı gibi Beni Umeyye b. Zeydin Hz. Ömer'e dedikleri daha sonra Hz. Ömer'in mescitte bulunan sahabeden duydukları birer haber bildirmektedir. O mescitte bulunanların hepsi Hz. Peygamber'in hanımlarını boşadığını söylüyorlardı. Ancak bu doğru bir haber değildi. Bu haberin aslı yoktur. Hz. Peygamber bir ay sürece kadınlarını evlerinde bırakarak inzivaya çekilmiş ve insanlar bununla Hz. Peygamber kadınlarını boşadı zannına kapılmışlardı. Tevatür sayısındaki kalabalık tarafından birbirine aktarılsa bile bu haber gerçekliği olmayan yalan bir dedikodudur. Çünkü, Hz. Ömer Resulullah'a (s.a.v) bu soruyu sorduğunda "hayır" demiştir.⁶⁴

⁶² Nisa suresi, 4/83.

⁶³ Buhari, "*Mezâlim*", 26; Müslim, "*Talak*", 5.

⁶⁴ Halil İbrahim Molla Hatir, *Ahad Hadis*, s. 46.

Bu konuda İbn Hacer şunu söylemiştir: “Bu hadisten şöyle bir sonuç çıkmaktadır ki, tevatür için duyma ve görme gibi hisslerle algılanabilen, esas bilinen ve isnadlı bir nakil olmak şarttır. Nereden başladığı bilinmeyen, zanna dayanan bir haber ne kadar yaygın olsa ve büyük kalabalıklar tarafından rivayet edilse de o mütevâtir olamaz.”⁶⁵

İşte tam bu konuda meşhur ile mütevâtir arasında ki fark ortaya çıkmaktadır. Bu fark taşıdığı bilgi değeridir. Mütevâtir yakini bilgi ifade ederken meşhur zan da ifade edebilir. Bundan dolayı meşhurun derecesi ne kadar artarsa artsın mütevâtir derecesine gelemes. Hatta fıkıhçıların söylediği gibi ikinci ve üçüncü asırda tevatür derecesine ulaşan âhâd haber için nisbi mütevâtir sözü kullanılsa da o hiçbir zaman mutlak mütevâtir olamaz.⁶⁶

1.3.1.2. Müstefiz

Müstefiz sözü lügatte feyz kökünden türeyerek “taşmak, kabarmak” anlamına ve Arapçadaki “fâza’l mâ’u feyzan” tabirinden alınmış ve bir testiden dökülen suyun yayılarak akması⁶⁷ anlamına gelmektedir. Fıkıhçılara göre ise: “bir asıldan yaygınlık kazanan haberdur.”⁶⁸ Ebu İshak el-İsferâyini (ö.418/1027) müstefiz kavramını kullanan ilk kişidir. Ona göre müstefiz haberde ittifak edilen fakat mütevâtir derecesine ulaşmayan âhâd ile mütevâtir arasında bir kavramdır.⁶⁹ Bağdadî bu konuda şöyle söylemiştir: “Böyle bir haber ilmi ve ameli gerektirmesi yönünden mütevâtir haber gibidir. Kendisinden kaynaklanan bilginin zarurî bilgi olmaması dolayısıyla da mütevâtir haberden ayrılmaktadır.”⁷⁰ Müstefiz ıstılâhi olarak “Senedinin başından sonuna kadar hiçbir tabakada râvî adedi üç kişiden aşağı düşmeyen bununla beraber mütevâtir derecesine de ulaşmayan hadis”⁷¹ diye tarif edilmiştir. “Genel kanaate göre ise ‘müstefiz’, haber-i vâhidlerin kısımlarındandır.”⁷²

⁶⁵ İbn Hacer, *Fethu’l Bari*, c. 1, s. 182.

⁶⁶ Tâhir b. Salih b. es-Semuni, *Tevcihun-Nazar ilâ Usûli’l Eser*, c. 1, s. 116.

⁶⁷ Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 133;

⁶⁸ ez-Zerkeşî, *el-Bahru’l-Muhît*, c. 3, s. 312.

⁶⁹ Ebu Me’ali el-Cuveyni (ö. 478/1085), *El-Burhan fi-Usulil Fıkıh*, c. 1, s. 378.

⁷⁰ Bağdadî, *Usûli’d-Dîn*, s. 26; Harman, s. 76.

⁷¹ Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 117.

⁷² Koçkuzu, s. 86.

Bağdadî'ye göre müstefiz dörde ayrılır:

1. Mucizenin, doğruluğuna delalet ettiği haber,
2. Mucize sahibinin, doğruluğundan haber verdiği kimselerin haberi,
3. İlk etapta sika bir topluluğun rivâyet ettiği ancak tevâtür seviyesine çıkamamış, sonraki asırda tevâtür derecesine ulaşan haber,
4. Ümmetin kendisiyle hüküm vermede icmâ ettikleri, her asırda şer'i hükümlerle ilgili olan âhâd haberler.”⁷³

Meşhur ile birbirine karıştırılan kavramlardan biri de müstefizdir. Bazı hadisçiler meşhuru “ikiden fazla sınırlı sayıda tarikleri olan, fakat mütevâtir derecesine ulaşmayan haber” olarak tarif ederken, fıkıhçılar ise bunu müstefiz diye isimlendirmişlerdir. Yani hadisçilerin meşhur diye tabir ettiğini fıkıhçılar müstefiz diye tabir ederler.⁷⁴

Müstefiz ile meşhurun benzediğini, birbirine karıştırıldığını ifade ettik. Bazı farkları olduğunu son dönem hadis hocalarından Hüseyin Hansu şu şekilde ifade etmektedir: “Bazı hadisçilere ve fıkıhçılara göre müstefiz, başında ve sonunda sayıları aynı olan râviler tarafından rivayet edilmiş bir hadis, birkaç asır sonra yine bu kadar râvi tarafından rivayet edilmiş olursa, bu hadise müstefiz denir. Fakat başlangıçta bir kaç sahâbi tarafından rivayet edildikten sonra turuku giderek çoğalan hadis meşhurdur.”⁷⁵ Bu mevzu da meşhurun tanımını yaptıktan sonra İbn Hacer el-Askalânî de şöyle söylemektedir: “Bu fukahadan bir grubunun reyine göre müstefizdir ve “fâza'l- mâ'u yefizu fayzan” ibaresinden türeyerek geniş yayıldığı için bu şekilde isimlendirilmiştir.”⁷⁶ Bazı alimlere göre müstefiz ve meşhurun nitelik bakımından farklı olduğunu, müstefizin râvi sayısına bakmadan kabul edildiğini söylemişlerdir. Meşhurun ilk dönemlerden bu yana birden çok râvi tarafından rivayet şartı olmadığı, müstefizin ise baştan itibaren birden fazla râvi tarafından rivayet şartı olduğu için meşhur müstefizden daha genel anlam ifade eder. Bundan başka da yine ‘meşhur: iki veya daha fazla râvîden rivayet’ edilen haberken, müstefiz üç ve daha fazla râvîden rivayet edilir. Bu görüşü

⁷³ Bağdadî, *Usûli'd-Dîn*, s. 28, 268 vd; Harman, s. 76.

⁷⁴ Hüseyin Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 133.

⁷⁵ Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 135.

⁷⁶ İbn Hacer el-Askalani, *Nuzhetun-Nazar fi Tevdihi Nuhbeti'l Fiker fi Mustalahil Ehli'l-Eser*, c. 1, s. 49.

kabul eden alimlere göre “her müstefiz meşhurdur fakat her meşhur bir müstefiz değildir.”⁷⁷

Genel anlamda meşhurda olduğu gibi müstefizde de alimlerin farklı anlamlar yüklediğini, bunun neticesinde de farklı kullanımlar olduğunu görüyoruz. Bundan hareketle bu iki terimi birbirinden ayıran net çizgilerin olmadığını, bazı alimlerin meşhur ile müstefizin anlam tarifini yaparken aynı tanımı kullandığını, bazılarının ise bu iki terimi tarif ederken benzer taraflarının olduğu gibi farklılıklarını da ifade etmeye çalıştıklarını görmekteyiz.

1.3.1.3. Sahih

Sahih kavramına baktığımız zaman bir hadisin ya da haberin doğruluğuna işaret ettiğini görmekteyiz.⁷⁸ Bunun ışığında baktığımız zaman meşhurun da haberin doğruluğunu ifade etmeye yarayan kavramlardan biri olduğunu görmekteyiz.

Câhız’a göre sahih: “isnadı güvenilir, zayıf bir asla dayanmayan, çelişki ve zayıflık belirtileri taşımayan habere denir.”⁷⁹ Sahih haber de o haberi rivayet edenler araştırılır. Ona göre; “düşünen, araştıran, karşılaştıran, ölçen kimse hakka daha yakın ve delili daha güçlü kimsedir.”⁸⁰

Günümüze ulaşan ve en meşhur olan sahih tanımını yapan kişi İbn Salâh’tır. İbn Salâh sahih haber/hadis için şöyle demiştir: “adalet ve zapt sahibi bir kimsenin, isnâdın sonuna kadar adalet ve zapt sahibi kimselerden muttasıl bir senetle şâzz ve illetten arî olarak naklettiği haberdir.”⁸¹ Hansu ise sahih hadisin tanımının daha öncelere el-Hümejdî’ye (ö.219) kadar dayandığını ifade etmiş, bununla birlikte de isnadın muttasıl olmasına önem atfetmiştir. Sahih kavramının senet baz alınarak kullanılan bir ifade olduğunu belirtmiş ve bu ifade sonraki dönemlerde de böyle kullanıldığını ifade etmiştir.⁸² Bazıları haberi vahidin mütevâtirin dışında görmüşlerdir. Yine onlar sahihi

⁷⁷ Tâhir b. Saleh es-Semuni, *Tevcihun-Nazar ilâ Usûli’l Eser*, c. 1, s. 112.

⁷⁸ Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 140.

⁷⁹ Câhız, *Risâletü’l-Usmâniyye*, s. 142-143. Bayraktutan s. 49

⁸⁰ Câhız, s. 149; Akyüz, s. 116.

⁸¹ İbn Salâh, Ebu Amr Osman, *Ulûmu’l-Hadîs*, (Thk. Nurettin İtr), Dârü’l-fikr, Beyrut 1998, s. 11-12; Babanzâde Ahmed Naîm, *Tecrîd-i Sarih Mukaddimesi*, 8. bsk., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, c. 1, s. 200; Suyutî, *Tedribü’r-Râvî*, c. 1, s. 53.

⁸² Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 141; Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, s. 118.

ise haberi vahidin bir alt dalı olarak da görmüşlerdir.⁸³ “Haber-i vâhid eğer; “dininde güvenilir, zaptı tam, kesiksiz bir senetle hadisi nakleden râvîler tarafından, illetsiz ve şâzz olmayarak nakledilmişse buna, li zâtihî sahih denmiştir.”⁸⁴

Sahih haberi incelediğimizde âhâd haberin bir alt dalı olarak görenler olduğu gibi âhâd haberden ayrı bir kavram olarak nitelendirenlerde olmuştur. Bunun yanında sahih haber ile meşhur haberin birbirlerinin yerine kullanıldığı müşahede edilmiştir. Bu haberlerin ortak noktalarına baktığımız zaman ikisi de haberin doğru olup olmadığını belirtmeye çalışmaktadır. Yine bakıldığında iki haberde kesin bilgi değil nazari bilgi ifade edebilir.

1.3.2. Meşhurun Zıddı Olarak Kullanılan Kavramlar

Bir şeyin net olarak anlaşılabilmesi için zıddı da bilinmesi gerekir. Meşhurun anlam çerçevesinde yakın anlamlarını işledik. Şimdiden anlam çerçevesinin daha net olabilmesi zıt anlamlarını vermeye ve bu kavramları açıklamaya çalışacağız. Meşhur kavramının zıddı olarak âhâd, aziz ve garip olarak detaylandırmaya çalışacağız.

1.3.2.1. Âhâd

Haber-i vâhid olarak da bilinen âhâd haberin ilk dönemlerde ki anlam alanı ile daha sonra ki dönemlerde yapılan anlam alanını incelemeye ve bu âhâd haber ile meşhur haberin ilişkisini incelemeye çalışacağız.

İlk dönemlerde “mütevâtir haberin zıddı olarak, itimada şayan ashaptan birçokları tarafından değil, yalnız bir tek kimse tarafından nakledilen haberler”⁸⁵ olarak tarif edilmiştir. Ebu Hanife ve öğrencileri âhâd haberi “tek kişinin rivayet ettiği haber” diye nitelendirmişlerdir. İmam Şafii ise “haberu'l-hassa” ifadesini âhâd ile aynı anlamda kullanmıştır. Ama bu kullanımı yaparken tevatür derecesine ulaşamayan veya meşhur olmayan haber olarak değil de sadece tek kişinin bildirdiği haber diye kullanmıştır.⁸⁶

⁸³ Suyutî, *Tedribu'r-Râvî*, c. 1, s. 368.

⁸⁴ Suyutî, *Tedribu'r-Râvî*, c. 1, s. 12; Koçkuzu, s. 80.

⁸⁵ Mustafa Ertürk, “*Haber-i Vâhid*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İsam Yayınları, İstanbul 1988, c. 14, s. 349; Tuğlu, s. 94; Wensinck, A.J., “*Haber-i Vâhid*” Maddesi, İslam Ansiklopedisi, İsam Yayınları, İstanbul 1988, c. 1, s. 155.

⁸⁶ Şafii, *el-Ümm*, c. 9, s. 15; Şafii, *er-Risâle*, s. 234,235.

Sonraki dönemler de ise haberi vâhid başka anlamlarla karşımıza çıkmaktadır: “bir veya daha fazla kişi tarafından nakledilen fakat mütevâtir veya meşhur seviyesine ulaşamayan haber”⁸⁷ olarak belirtilmiştir. Yani ister râvi sayısı bir olsun ister daha fazla olsun, kaç olduğunu önemli görülmemiştir.⁸⁸ Sem’ani âhâd haberi: “Bir kişi veya yalan üzere birleşmeleri mümkün olan az sayıda kişinin rivayet ettiği haber”⁸⁹ olarak tarif ederken Şîrâzî ise: “Tevâtür sınırının altına düşen haber”⁹⁰ diye tarif etmiştir. Ancak Şîrâzî tevatürün altına düşmesi şartını tevatür için ortaya konulan şartlardan birinin olmamasını şart koşturmuştur.⁹¹ Debûsî haberi vâhid ile garip haberi aynı kullanmıştır. Bu garip haberi de kendi içinde ikiye ayırmıştır.

a. Makbul garib haber: Baskın kanaat bilgisidir.

b. Münker garib haber: Zannî bilgi ifade eder.⁹²

Hadisçiler haberi vâhid için tabakalardan herhangi birinde râvi sayısının teke düştüğü ve mütevâtir şartı kazanamayan hadis demişlerdir. Bunu da sahih âhâd diye isimlendirmişlerdir. Buna göre “adalet ve zabt ile muttasıl olup bir senedi bulunması, şüzûz ve illetinin bulunmaması gibi birtakım özellikler taşıyarak Hz. Peygamber’den bize intikal ettiğini bilmeye yarayan vasıfları taşıyan haberlere hadis ilminde ‘sahih âhâd haber’ adı verilmiştir.”⁹³

İbn Hazm ise âhâd haberi: “Adil bir râvînin yine kendisi gibi adil bir râvîden rivayet ettiği haber” diye nitelendirmiştir. Ona göre “haber rivayetinin herhangi bir aşamasında râvi sayısının bire düşmesi o haberin âhâd olması için yeterlidir. Râvileri sika kişilerden oluşan haberin makbul olduğunu söylemiş ve bu şekilde rivayet edilen haberlerin ilim ve ameli gerektirdiğini söylemiştir.”⁹⁴

⁸⁷ Suyuti, *Tedrîbu’r-Râvî*, s. 368; bkz. Ahmed Mahmud Abdulvehhab eş-Şinkiti, *Haberu’l-vâhid ve Hüciyyetuhu*, el-Camiatu’l-İslamiyye, Medine 2002; Suheyr Reşad, *Haberu’l-Vâhid fi’s-Sünneti ve Eseruhû fi Fıkhi’l-İslâmî*, Daru’ş-Şuruk, Kahire t.y.; Pezdevi, c. 2, s. 270; Erkmén, s. 60; İsmail Hakkı Unal, *İmam Ebu Hanîfe’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1989, s. 147.

⁸⁸ Curcani, *Ta’rifât*, s. 66; Tuğlu, s. 95, Ertürk, s. 349.

⁸⁹ Sem’ani, *Kavâtu*, c. 1, s. 273.

⁹⁰ eş-Şirazi, *el-Lüma*, s. 73; Erkmén, s. 94.

⁹¹ eş-Şirazi, *el-Lüma*, s. 73.

⁹² Murteza Bedir, s. 157.

⁹³ Muhammed İtr, *Sahih Âhâd Hadisin İtikatta Delil Olması*, “Sunnetin Dindeki Yeri” Tartışmalı Dini Toplantılar Dizisi 25, Ensar Neşriyat, İstanbul 1998, s. 204, 205; Bayraktutan s. 62.

⁹⁴ İbn Hazm, *İhkam fi Usuli’l-Ahkam*, c. 1, s. 108; Güner, s. 21, 22.

Mutezile mezhebi âhâd haberi tek başına delil olarak kabul etmemiştir. Çünkü haberi vahidin sübutunu problemlili görmüşlerdir. Amr b. Ubeyd (ö.144), “bilgi kaynağı olarak akla ve mütevâtir habere itibar etmiş, haber-i vahitler sübut açısından problemlili ve akla da uygun değilse tamamen reddetmiştir.”⁹⁵ Bâkîllânî (ö.403) ise, haber-i vahitlerin ilim ifade etmeyeceği görüşünü benimsemiştir.⁹⁶

Âhâd kıraat ilminde ise: “Sika bir râvi kanalı ile, sahabeden tabiine, oradan da bir sonrakine olmak üzere muttasıl senetle şaz ve illetten uzak olarak nakledilen kıraat rivayetleridir.”⁹⁷ Diğer ilimlerde âhâd haber denilince ilk dönemler de akla gelen şeyin mütevâtir derecesine ulaşmayan haber olarak anlaşıldığını müşahede etmekteyiz.⁹⁸ Kıraatte ise “âhâd haber” denildiğinde: “tek kişinin, tek kişiden rivayet ettiği haber” olarak anlaşıldığını görmekteyiz.⁹⁹

İlk zamanlarda âhâd olan bir haber daha sonraları şöhret kazanabilir mi? Mütevâtir derecesine çıkabilir mi? Meşhurun ve mütevâtirin şartlarını taşır mı? Öncelikle meşhuru incelerken bazı haberlerin öncelerden âhâd haber olup daha sonra şöhret kazanarak meşhurlaştığını veya meşhur seviyesine çıktığına değinmiştik. Haberi vâhid ne kadar şöhret kazanırsa kazansın mütevâtir derecesine ulaşamaz ama meşhur şartlarını taşıyabilir. Haberi vâhid de meşhur gibi zan ifade edebilir. Tam manasıyla kesinliği olmayabilir.

1.3.2.2. Aziz

Meşhuru âhâd haberin içinde kabul edenler olması hasebiyle aziz ve meşhur kavramlarının arasında yakından bir anlam söz konusudur. Aziz haberi tanıtip meşhur ile ilişkisini açıklayacağız.

Azîz sözcüğü lügatte “bir adamın aziz ve şerif olması ve bir kimse zelil iken güçlü ve kuvvet sahibi olması” ve “sonradan güçlenmek” anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁰ Aziz ıstılahta ise bütün tabakalarda rivâyeti ikiden az olmayan ancak meşhur derecesine

⁹⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “*Haber-i Vahid*” Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İsam Yayınları, İstanbul 1988, c. 24, s. 353.

⁹⁶ el-Bakillani, *et-Temhîd*, s. 386.

⁹⁷ Muhaysin, Muhammed Salim, *Fî Rihâbi'l Kur'âni'l-Kerîm, Mektebetu'l- Kulliyeti'l-Ezheriyye*, Kahire 1980, c. 1, s. 432; Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, s. 50 vd.; Unal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 59.

⁹⁸ eş-Şirazi, *el-Lüma'*, s. 73; Erkmén, s. 94.

⁹⁹ İbn Hazm, *İhkam fî Usuli'l-Ahkam*, c. 1, s. 180; Koçkuzu, s. 80.

¹⁰⁰ Serdar Mutçalı, *Arapça Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995, s. 566-567.

ulaşamayan habere denir.¹⁰¹ Hadis ilminde aziz ise: “az tarikle rivayet edilen bir hadisin başka yönden rivayet edilmek suretiyle kuvvet kazanması ve aziz olması anlamına gelir.”¹⁰² Başka anlamlar ile ifade etmek gerekirse “isnadının râvi sayısı, başından sonuna kadar her nesilde en az iki olan hadis” veya “her nesilde daha az veya daha fazla olmamak üzere râvi sayısı iki olan hadis” manalarında kullanımı da görülmektedir. Bu râvi sayısına sahip hadislere aziz denilmesinin nedeni, ilk dönemlerde tek bir isnadla rivayet edildiği zannedilirken daha sonra başka rivayetlerinde bulunması ile güçlenmesinden dolaydır.¹⁰³

hd haberler: “meşhur aziz ve garip” olarak bölümlere ayrılmaktadır. Konumuz olan meşhur kavramının tanımını bundan önce ki bölümlerde yapmıştık. Aziz haberi tarif etmek gerekirse, bu haber hakkında İbn Mende (.470/1078) şöyle demektedir: “Bir haber iki veya üç kişiden birlikte rivayet olunduğunda aziz diye isimlendirilir. Bu haberi cemaat rivayet ettiğinde ise meşhur denilmektedir.”¹⁰⁴

Meşhur ile aziz arasında genel ve özel ilişkisi vardır. Aziz haberin rivayetinde ki râvi sayısının iki olması konusunda alimler arasında bir ihtilaf yoktur. Ancak azami sınır koyan alimler arasında bu sayıyı üç olarak söyleyenler de vardır. Bu sayıyı üçe çıkaran alimler arasında İbn Hacer de vardır. İbn Hacer bu görüşünü Kur’an’ı Kerim’in *بئالٓث فَعَزَّزْنَا* ayetini¹⁰⁵ misal göstererek desteklemektedir.¹⁰⁶ Diğer alimlere göre ise aziz haber her râvi tabakasında iki râvyle rivayet olunup meşhur derecesine ulaşamayan haberdir.¹⁰⁷

¹⁰¹ Ahmed ibn mer ibn Sâlim el-Mekki, *El-Muktarib fi Beyani Mudtarib*, Darul İbn Hazm littebaati venNeşr, 1422/ 2001, s. 20; İzmirlı, İsmail Hakkı, *Hadis Tarihi*, (Neşr. İbrahim Hatiboğlu), Dâru’l-Hadis, İstanbul 2002, s. 71; Elnur Azimli, *Hadis Litertrnde Meşhur Hadis*, Yüksek Lisans tezi, Eskişehir 2018, s. 31.

¹⁰² İbn Hacer el-Askalani, *Nuzhetu’n-Nazar*, c. 1, s. 50.

¹⁰³ Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İFAV yayınları, 2012, s. 150.

¹⁰⁴ Zeynuddin el-İrki, *şerhu’t-tebsira ve’t-tezkira=Elfiyetu’l-İrki*, c. 2, s. 73.

¹⁰⁵ Yasin suresi 36/14, meali: “Biz onlara iki elçi gönderdik de onları tekzip ettiler, biz de üçüncü bir elçi ile destek (kuvvet ve izzet) verdik”.

¹⁰⁶ Muhammed b. İsmâil b. Salâh b. Muhammed el-Haseni el-Kehlni (Sen’ni) Ebu İbrahim ‘İzzuddin, *Tevdhul Efkar li-Meâni Tenkhil-Enzâr*, c. 2, thk. Ebu Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyde, Dâru’l-Kutubi’l ‘İlmiyye, Beyrut, 1417/1997, s. 229.

¹⁰⁷ Ahmed ibn mer ibn Sâlim el-Mekki, *El-Muktarib fi Beyani Mudtarib*, Darul İbn Hazm littebaati venNeşr, 1422/ 2001, s. 20; İzmirlı, İsmail Hakkı, *Hadis Tarihi*, (Neşr. İbrahim Hatiboğlu), Dâru’l-Hadis, İstanbul 2002, s. 71; Elnur Azimli, *Hadis Litertrnde Meşhur Hadis*, Yüksek Lisans tezi, Eskişehir 2018, s. 31.

Sonuç itibariyle aziz ve meşhur haber arasında benzerlik olsa da râvi sayısı bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Aziz haberin alimlerin geneline göre her tabakada en az iki râvîden meşhur haberin ise üç râvîden rivayet edilmesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir.

1.3.2.3. Garip

Garip kavramı lügatte “vatanından uzakta yalnız ve tek başına kalan kimse,¹⁰⁸ nadir olan, kendi cinsi arasındaki eşi ve benzeri bulunmayan,¹⁰⁹ yabancı, dilin veya kılıcın keskinliği, müphem ve kapalı söz,¹¹⁰ anlaşılması güç, yadırganan söz¹¹¹” anlamlarına gelmektedir. Dil içerisinde garip kelimesinin iki farklı kullanımı vardır. Birincisi anlam olarak kapalı olan, ilk olarak tam anlaşılabilen, anlaşılabilmesi için düşünülmesini gerektiren kullanımıdır. İkincisi ise asıl tabi olduğu dilden uzaklaşıp şaz kalan kelimeyi ifade eder.¹¹² Terminolojik olarak garip “sened veya metin yönünden tek kalmış yahut benzeri başka râviler tarafından rivayet edilmemiş hadis demektir.”¹¹³ Senedin herhangi bir tabakasında bir râvînin rivâyette tek kaldığı hadistir.¹¹⁴ Kelimenin yabancı olması ve manasının açık olmaması, istimalde alışık olunmayan kelime demektir.¹¹⁵

Âhâd haberin çeşitlerinin daha önce meşhur, aziz ve garip olduğunu söylemiştik. Âhâd haber çeşitlerini şu şekilde ifade etmek mümkündür: Üzerinde sadece bir kişinin infirad ettiği veya sadece bir kişiden rivayet olunan haber garib, iki veya üç kişinin rivayet ettiği azîz, bir grup veya cemaat tarafından rivayet edilen hadisler ise meşhur diye isimlendirilir.¹¹⁶ “Garip haberin eş anlamlısı olarak ferd kavramı da kullanılır. Garip haber (ferd) de kendi arasında ikiye ayrılır. Garip haber: Garib-i Nisbi (Ferd-i Nisbi) ve Garib-i Mutlak (Ferd-i Mutlak) olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Garib-i Nisbi (Ferd-i Nisbi) rivayet eden râvînin isnatlardan birinde herhangi bir konuda

¹⁰⁸ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. 1, s. 639.

¹⁰⁹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. 1, s. 640.

¹¹⁰ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. 1, s. 640; es-Sicistânî, *Garîbu'l-Kur'an*, s. 37.

¹¹¹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, c. 5, s. 3224-3231; Cevherî, c. 1, s. 191-194; Zebîdî, c. 3, s. 356-383.

¹¹² Aziz Siler, *İbn Kuteybe'nin Garîbu'l-Hadis ve ez-Zemahşeri'nin el-Fâik fi Garîbi'l-Hadis Adli Eserlerinin Konulu Sözlükçülük Açısından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2015, s. 30.

¹¹³ Salahattin Polat, “*Garib*”, *DİA*, C. 13, 19096, s. 375.

¹¹⁴ el-Mekkî, *El-Muktarib fi Beyani Mudtarib*, s. 20.

¹¹⁵ Cürçânî, s. 135.

¹¹⁶ Zeynuddin el-İrâkî, *Şerhu't-tebsira ve't-tezkira=Elfiyetu'l-İrâkî*, c. 2, s. 73.

tek kalmasıdır. Garib-i Mutlak (Ferd-i Mutlak) ise bütün konularda râvînin tek kalmasını ifade eder.”¹¹⁷

Garib hadis, “isnad zincirinde râvîsinin teke düştüğü (teferrüd ettiği) tabakaya nisbetle iki kısma ayrılmaktadır. 1. Mutlak garîb. Garâbetin senedin aslında yani sahâbi râvide meydana geldiği hadistir. 2. Nisbî garîb. Garâbetin senedin aslında değil devamında meydana geldiği hadistir. Nisbî diye isimlendirilmesi, teferrüdün belirli bir şahsa nisbetle meydana gelmesi dolayısıyladır. Nisbet edildiği durumlara göre birçok türü bulunan teferrüdü dört grupta toplamak mümkündür”:

“1. Yalnız bir sikanın teferrüdü. “Bu hadisi sika râvîden başka hiç kimse rivayet etmemiştir” gibi ifadelerle anlatılmak istenen budur.

2. Belli bir râvînin belli bir râvîden teferrüdü. “Bu hadisin rivayetinde falan râvi falan râvîden teferrüd etmiştir” derken bu duruma işaret edilir.

3. Bir şehir veya bölge halkının belli bir râvîden teferrüdü. “Bu hadisin rivayetinde Mekkeliler teferrüd etmiştir” gibi rivayetler.

4. Bir şehir veya bölge halkının başka bir şehir veya bölge halkından teferrüdü. Bu husus, 'Hadisin rivayetinde Basralılar Medineliler'den teferrüd etmiştir' gibi sözlerle belirtilir.”¹¹⁸

Garip hadislerin sıhhati için Koçyiğit, hadis ıstılahları kitabında şöyle demiştir: “Garîb hadisler sıhhati açısından sahih ve gayri sahih olmakla ikiye ayrılmaktalar ve gayri sahih olan garîb hadisler daha çoğunluğu teşkil etmektedir. Bundan başka garîb hadisler metin ve isnad yönünden garîb veya yalnız isnad yönünden garîb yahut ta yalnız metin yönünden garîb olmak üzere kısımlara ayrılmaktadır.”¹¹⁹ Azimli’ye göre: “Hadis usûlcüleri eserlerinde garîb haberin meşhurun zıddı olduğunu söylemiş bundan başka meşhur hakkında olumlu görüşleri olduğu halde garîb hakkında olumsuz düşünmüşler, hatta bazı hadis âlimleri garîb haberleri zemmetmişlerdir.”¹²⁰ Sika râvîlerin rivayetleri olsa bile garib hiçbir zaman hüccet olamaz. Nitekim İbrahim en-

¹¹⁷ Abdulhakk b. Seyfuddin b. S’adullaah el-Buhari ed-Dihlevi el-Hanefi, *Mukaddime fi Usulil-Hadis*, c. 1, (Thk. Selman Hüseyini en-Nedvi), Dâru’l-Beşâirul-İslamiyye, Beyrut, 1406/1986, s. 74; Azimli, s. 32.

¹¹⁸ Salahattin Polat, *Garib, DİA*, C. XIII, 1996, s. 375; Azimli s.33.

¹¹⁹ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 115.

¹²⁰ Azimli, s. 33.

Nehâi (ö.96/714) şöyle demektedir: Garib hadisleri sevmiyorlardı. Yezid b. Ebu Habib (ö.128/745) ise bu konuda şöyle demiştir: “Bir hadisi işittiğinde eğer onu biliyorsan delaleti araştırdığın gibi araştır, aksi takdirde onu terk et.”¹²¹ ‘İmam Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)’ “bu garib hadisleri yazmayınız, çünkü onlar menakirdir ve çoğu zayıf râvîlerden gelmedir” demiş; ‘Malik b. Enes (ö.179/795)’ ise “ilmin şerlisi garib, hayırlısının da halk tarafından rivayet edilen zahir” olduğunu söylemiştir. Abdurrezak es-Senâni (ö.211/826) “biz garib hadisin hayırlı olduğunu zannederdik, halbuki o şer imiş” derken Beyhaki (ö.458/1066) Zühri’nin (ö.124/742) şöyle dediğini rivayet etmektedir: “İlim bilinmeyen şeyler değildir, ilim bilinen ve dillerin üstünde ittifak ettiği haberlerdir.”¹²¹

Âhâd haberlerin kısımlarından olan garibinde doğruluğuna akıl yürütme sonucuyla varılır. Müslüman râvisi olma şartıyla, cerh ve tadil ilmi uygulaması ile, doğruluğunun sıhhati başka karineler yardımıyla bulunabilme sonucunda ortaya çıkan haberdir garib. Âhâd haberin kısmı olan garib genelde âhâd denildiğinde akla ilk gelen olmuştur. Sebebi ise ilk dönemlerde “tek kişinin tek kişiden rivayeti” yapılan anlamlandırmalar mevcuttur âhâd kavramı için. Bundan dolayı ilk akla gelen gariptir. Sayının önemi olmadığını şartları taşıyan her haberin makbul olduğunu ifade etmenin gerekli olduğunu görüyoruz. Geçmiş dönemlere baktığımızda tek kişiden gelen haberle amel edildiğine dair örnekler görmekteyiz.

1.3.2.4. Şâzz

Şâzz sözcüğü Arapça da “kural dışı ve nâdir” gibi anlamlar da kullanılmaktadır.¹²² Bundan başka da “tek kalmak, azlık, ayrılık, çoğunluğun dışına çıkıp onlardan ayrılmak, ilkelere aykırı olmak” anlamlarına gelmektedir.¹²³ haber kavramlarının ilk tanımını yapmış olan Câhız’a göre şâzz “Yaygın olmayan haber”dir. Bu anlamı şu ifadelerden anlamaktayız: “...doğru haber ‘şâzz ile yaygın olanın’ arasının

¹²¹ Muhammed b. Muhammed b. Suveym ebü Şuhbe, *el-Vasit fi Ulumil Mustalahil Hadis*, Dâru’l Fikeril Arabiyye, c. 1, s. 203; Azimli, s. 34.

¹²² İbn Fâris, Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ, *Mu’cemü’l-Mekâyis fi’l-Luga*, (Thk. Şihâbüddin Ebu Amr), Dâru’l-Fikr, Beyrut 1994, s. 523.

¹²³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. 5, s. 28,29; İbn Cinnî, Ebü’l-Feth Osman, *el-Hasâis*, (Thk. Muhammed Ali en-Neccâr), Beyrut 1403, c. 1, s. 96.

ayırt edilip bilinmesi için çok önemlidir.”¹²⁴ “Halil b. Ahmed (ö.175)” in dil bilimciler arasında bu kavramı ilk kez kullandığını söylemek mümkündür. O, şâzzı “topluluktan ayrı kalan”¹²⁵ veya “yaygın kullanıma muhalefet”¹²⁶ olarak tanımlamıştır. Yalnız olan herhangi bir şeyin de şâzz olarak nitelendirileceğini söylemiştir. Yani buradan da anlamaktayız ki şâzz kavramı meşhurun zıddıdır. Meşhur yayılan, bilinen, toplum tarafından kabul olunan haber iken, şâzz ise dil bilimsel anlamından da gördüğümüz üzere toplumdaki ayrı kalan, yaygın olmayan manasında kullanılmaktadır.

Şâzz kavramını incelediğimiz zaman ilk kullanıldığı anlamlar ile şu an kullanılan anlam arasında pek benzerlik yoktur. Bu da bize göstermektedir ki şâzz kavramı zaman içerisinde anlam kaymasına, anlam benzeşmesine veya anlam kaymasına uğramıştır. Bu kargaşanın ortaya çıkmasına kavramın ilk ne anlamda kullanıldığının bilinmemesi yol açmıştır.

Şâzz kavramı daha çok hadis, dil bilim ve kıraat alanında kullanılmıştır. Hadis ilminde ki kullanımında fazla bir anlam değişmesine uğramamıştır. Hadiste şâzz kavramını ilk anlamlandıran/tanımlayan kişi ‘İmam Şafii (ö. 200)’dir Ona göre şâzz: “Güvenilir bir râvînin başkalarının rivâyetine muhalif olarak rivâyet ettiği hadistir.”¹²⁷ Günümüzde kullanan şâzz hadis ise; “sikâ bir râvînin öteki sikâ râvîlere muhalif olarak rivâyet ettiği hadistir.”¹²⁸

Şâzz kavramı en çok anlam olarak değişimini kıraat ilminde gerçekleştirmiştir. İlk zamanlarda kullanıldığı anlam ile sonradan kullanımı arasında ciddi farklar vardır. Kıraat ilminde bu kavramı üç dönemde incelemek mümkündür. Bunlardan birincisi: İbn Mücâhid’e kadar ki dönem, ikincisi: İbn Mücâhid ile oluşan şâzz dönemi, üçüncüsü ise: İmam Suyûtî ve ondan sonra ki dönemde ki şâzz. Bu şâzz kıraatte kullanımını ikinci bölümde teferruatlandırmaya çalışacağız.

¹²⁴ el-Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-Huce fî Tespîtin- Nübüvve* (Resâilu'l-Câhız içinde), (1-4), (Thk. Abdüsselâm M. Hârûn), el-Mektebetu'l-Hancî, Mısır 1399, c. 3, s. 223-224.

¹²⁵ Ferâhidî, Halîl b. Ahmet, *Kitâbu'l-Ayn*, Tah: Mehdi el-Mahzumîİbrahim es-Semerâî, ts., c. 4, s. 215.

¹²⁶ Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, c. 1, s. 137.

¹²⁷ Hâkim, Muhammed b. Abdullah en-Neysaburi, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadis*, Medine, 1977, s. 119; el-Mubarek, Abdurrahman ibn Abdurrahman, *Tuhfetü'l-Ahfezî*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, c. 2, 84; Şakir, Ahmed Muhammed, *el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadis*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., s.53.

¹²⁸ Recep Tuzcu, *Muhaddislerin ve Fâkihlerin Ma'ru'f Terimine Yükledeği Anlamlar*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18:1, 2013, s. 1-35.

Şâzz ilk dönemlerde yaygın olmayan, toplumdan uzak olan, tek kalmış gibi manalara sahiptir. Ancak sonra ki dönemlerde ‘zayıf, merdud, mevzu’ gibi ilimlerin kapsam alanın da incelenmiştir. Şâzz da meşhur haber gibidir. Gerekli şartları taşıdığı müddetçe şâzz haber de makbuldür. Ama meşhurdan farklı olarak doğru bilgi de içerse amel edilebilir de olsa yaygın bir haber değildir. Bu yüzden de tercih edilmeyebilir.

1.4. MEŞHUR KAVRAMININ KAVRAMIN KULLANILDIĞI İLİMLER

1.4.1. Kelam İlminde Meşhur

Kelam ilminde haber diğer ilimlerde de olduğu gibi bir bilgi elde etme kaynağıdır. Haberin bilgi kaynağı olduğu hususunda kelam alimleri arasında bir ittifak vardır. Baktığımız zaman kelamcıların haberi bilgi kaynağı olarak gördüğünü haberi kabul etmemenin bilgi alma konusunda mantıksız olacağını belirtmişleridir. Bundan dolayı nerdeyse tüm kelam eserlerinde haber konusu ayrı bir başlık verilip dikkat çekerek işlenmiştir.¹²⁹

Geçmiş dönemde yaşamış kişilerin, yaşanmış olayların haber dışında başka bilgi kaynağı haricinde bilinemeyeceğini, geçmiş konusunda ne duyu organlarının ne de aklın bizlere bilgi sunmada etkin olamayacağını kelam alimleri ifade etmiştir. İnsanlar kendi soylarını, kendi dillerini, yaşadıkları yerleri yemesi yararlı veya faydalı şeyleri haber yoluyla bilmektedir.¹³⁰ Buradan hareketle haberi bilgi alma konusunda reddeden kişi önce kendi varlığını inkâr etmiş olmaktadır.¹³¹

Kelamcılar için haberin bilgi kaynağı olmasının önemi peygamberlik görevini, peygamberlerin gösterdikleri mucizeleri, Hz. Peygamberin peygamberliğini bu sistemle açıklama yoluna gitmelerindedir. İşte bu yüzden de önce haberin bilgi kaynağı olduğunu ispatlamak istemişlerdir.

¹²⁹ Bkz. Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Ali el-Basrî, *el-Mu'temed fi usûli'l-fkh* (thk. Halil el-Meys), Beyrut, 1983, c. 2, s. 73; Kâdi Abdulcebbâr Ahmed el-Hemedâni elEsedâbâdî, *el-Muğni fi ebvâbi't-tevhidi ve'l-adl* (thk. Mahmud el-Hudayrî- Mahmud Muhammed Kâsım), Kahire, 1965, c. 15, s. 317; İmamü'l-Harameyn Ebu'l-Meâlî Abdülmelik el-Cüveynî, *Kitabu'l-irşad ilâ kavâti'i'l-edille fi usûli'l-i'tikâd* (thk. Es'ad Temîm), Beyrut, 1985, s. 347; Mâtüridî, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, s. 11

¹³⁰ Mâtüridî, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, s. 11–12

¹³¹ Ahmed Hamid et-Tavil, *Tevâturu'l-Ahbâr*, Beyrut, 1999, s. 17

Haber sözlükte ‘bilgi (el-ilm)’ anlamına gelir. Allah’ın isimlerinden biri olan ‘habir’ ‘alîm’ anlamında kullanımlar da görülmektedir. ‘‘Bu bağlamda bilgiye ulaştıran imtihana da ‘ihtibar’ denilmiştir.’’¹³² ‘‘Haber aynı zamanda herhangi bir şey hakkında yeterince bilgi sahibi olabilmek için yoklayıp sınamak ve o şeyin içyüzünü bilmek anlamına gelen ‘hubre’ kökünden türemiş bir isimdir.’’¹³³

Terminoloji de haberin farklı tanımları bulunmaktadır. Bu tanımlardan bir tanesine göre haber ‘‘doğru (sıdk) ve yalan (kızb) olma ihtimali olan söz’’¹³⁴ başka bir tanımda ‘‘bir haber vereni gerektiren söz’’¹³⁵ gibi tanımlanırken diğere bir tanımda da ‘‘doğru ve yalanın girebildiği söz’’¹³⁶ şeklinde tarif edilmiştir. Haberinin doğru mu yanlış mı olduğu bilinebilmesi gerekir. Bu yüzden de haber tanımlarında en çok bu husus üzerinde durmuşlardır. Kelam ilminde ‘‘bilgi kadim ve hadis olmak üzere iki kısma ayrılmış, kadim kısmı Allah’ın bilgisi, hadis kısmı ise mahlukatın bilgisini ifade ettiğini belirtmişlerdir.’’¹³⁷

Haberini ise kelamcılar genel de iki kısımda incelemektedirler. Doğru veya yanlış olan haberler. Kesin bilgi yada zannî bilgi ifade eden haberler.

1. Doğru veya yanlış olan haberler

Kelamcılar ‘‘haberinin doğruluğu ve yanlışlığını esas alarak yaptıkları tasnifte haberini üç kısma ayırmışlardır. Bu bölümlenmeyi ifade etme biçimleri farklı olsa da kelamcılarının bahsettikleri hususların aynı olduğu, aynı şeyleri ifade etmeye çalıştıkları görülmektedir.’’¹³⁸ Bu kısımlarca haberler:

¹³² Eyyub Musa Ebu’l-Bekâ el-Kefevî, *Külliyâtü ebi’l-Bekâ* (neşr.Adnan DervişMuhammed el-Mısırî) Beyrut 1413/1993 s. 370

¹³³ Hüseyin b. Muhammed el-İsfehânî, *el-Müfredât fi ğaribi’l-Kurân*, İstanbul, 1986, s. 204; Ayrıca haberle ilgili geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, ‘‘ Haber-i vahid’’ TDİA, c. 14, s 352 vd.

¹³⁴ Seyyid Şerif Cürcânî, *et-Tarifât*, tsz, s.96

¹³⁵ Ebu’l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 414

¹³⁶ Muhammed b.Tayyib el-Bâkılânî, *Kitabu Temhîdu’l-evâil ve talhisu’d-delâil* (nşr. İmaduddin Ahmed Haydar), Beyrut, 1987 s. 30-31; el-Basri, *el-Mutemed*, c. 2, s. 74

¹³⁷ el-Bakillani, *et-Temhîd*, s. 26.

¹³⁸ Bkz Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 433-436; Cuveynî, *el-İrşâd*,s. 347; Basri, *el-Mutemed*, c. 2, s.77; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu usûlu hamse*, s. 521; Seyfuddin Ebi’l-Hasan Ali b. Ebi Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli’l-ahkâm* (thk.İbrahim el-Acûz), Beyrut, 1985, s. 256; Cemalettin Erdemci, ‘‘*Kelâm İminde Haberinin Epistemik Değeri*’’, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c. 6, Sayı: 1, 2006, s. 160 vd.

- a) **Kesin olarak doğruluğu bilinen haberler:** Duyularla algılanan şeylerin algılandıkları gibi olduğuna ilişkin haberler bu türden haberlerdir.¹³⁹
- b) **Yalan olduğu net olarak bilinen haberler:** bilginin (zaruri-nazari) yalan veya yanlışlığına net olarak delalet ettiği haberlerdir.
- c) **Yalan olması ve doğru olması mümkün haberler:** doğruluğu veya yanlışlığı net olarak bilinmeyen haberlerdir.

2. Kesin Bilgi Veya Zannî Bilgi İfade Eden Haberler

Haberlerin tasnife ayrıldıkları bir durumda kesinlik ifade edip etmeme durumudur. Bazı haberler kesin bilgi ifade ederlerken bazı haberler de zan ifade etmektedir. Bu haberleri mütevâtir haber ve âhâd haber olarak görmekteyiz. “Mütevâtir haber kesin bilgi ifade ederken, âhâd haberlerin zan ifade etikleri belirtilmiştir.”¹⁴⁰

a) **Mütevâtir haberler:** kelimcılar mütevâtir haberi “genel anlamda felsefe tartışmalarında muarızlarının görüş ve delillerini çürütmek, kendi görüşlerinin doğru ve kesin olduğunu ispatlamak için kullanmışlardır.”¹⁴¹ Başka bir ifadeyle de “Adeten yalan üzerinde anlaşmaları mümkün görünmeyecek kadar çok sayıda kimsenin baştan-sona yine kendileri gibi râvîlerden aktardığı, kesin bilgi veren haber.” diye tarif etmişlerdir.

Bazı kelim alimleri mütevâtir haberin taşıması gereken nitelikler olduğunu belirtmişlerdir. Bu şartları zikredenlerden biri de Câhız’dır. Ona göre mütevâtir haber de:

1. Haberi bildirenlerin farklı farklı bölgelerden olması bunun yanında çok sayıda olması gerekir. Böyle olduğu takdirde yalan üzere birleşme imkânı olmaz.¹⁴²
2. Haberlerin birbirleri ile çelişmemesi gerekir. Çünkü birbirleriyle çelişen haberler kesinlik ifade edemez. Yine bu şart ile alakalı Câhız şöyle bir açıklama yapmıştır: “ihtilafî haberler, birbirleriyle çelişkilidirler. Birinin hükmü diğerinin hükmünden farklıdır. Aralarında bir denklik olan haberlerin, açıklama özelliği ve birini diğerine tercih ettirecek üstünlüğü yoktur.”

¹³⁹ Cuveynî, *el-İrşâd*, s. 347; Basri, *el-Mutemed*, c. 2, s. 77

¹⁴⁰ Bkz. Kâdî, *el-Muğni*, c. 15, s. 333 vd.

¹⁴¹ Sabuni, Ebu Muhammed Nuruddin Ahmed b. Mahmud b. Ebi Bekr, *Kitâb el-Bidâye mine'l-Kifâye fi'l-Hidâye fi Usûli'd-Dîn*, (Thk. Fethullah Huleyf), Daru'l-Mearif, Kahire 1969, s. 31; Bayraktutan s. 82

¹⁴² Cahız, *Kitâbu'l-Hucce*, c. 3, s. 240, Cahız, *Risâleu'l-Ma'âş ve'l-Ma'âd, Resâilu'l*, c. 1, s. 119-121.

3. Haberin duyulara dayanması müşahede edilmesi gerekmektedir. Bu müşahede görme duyma gibi duyular ile olabilir. Duyularla müşahede edilen haber zan ve tahmin belirtmez. Bu noktada da yalan üzere birleşme imkanları bulunmaz.¹⁴³

Bu şartlardan da anlaşılacağı gibi mütevâtir haber de çok sayıda rivayet olması istenmiştir. Ama bakıldığı zaman sayıdan daha önemli olarak bilginin zaruri olması vurgulanmıştır. Bu haberi bildirenlerin incelenmesine gerek duyulmamıştır. Şöyle ki hatta müslüman olmaları bile şart koşulmamıştır.¹⁴⁴ Yine baktığımız zaman o haberi nakledenlerin duyular ile elde etmesi istenmiş, kesin bilginin oluşmasında duyulara ayrı bir önem atfedilmiştir.¹⁴⁵ “Eğer bir bilgi duyulara dayanmazsa istidlal ve nazara dayanma durumunda kalır, nazara ve istidlale dayanan bilgiler de mütevâtir kapsamına girmez denilmiştir.”¹⁴⁶ Yine şartları göz önüne aldığımız da mütevâtir oluşun şartlarından birinin bütün tabakalarda yalan üzere ittifak etmelerinin imkanı olmayacak şekilde fazla kişinin o haberi nakletmesi gerekmektedir.¹⁴⁷ Eğer bu şart gerçekleşmediği durumlarda haberin mütevâtir olmadığını söylemişlerdir.¹⁴⁸

Cüveyni tevatür derecesine ulaşamayan haberin tek başına bilgi olarak değerlendirmeye tabi tutulamayacağını söylemiştir. O haberin bilgi olarak ifade edebilmesini, haberin akli bir delille desteklenmesine veya o haberin mucize ile destek bulmasına bağlamıştır.

b) **Âhâd haberler:** Konumuz kimi alimlerce âhâd haberin bir kısmı olarak nitelendirilen meşhur olduğundan bu kavramın içinde meşhuru işlemeye çalışacağız. Âhâd haber; tek kişiden rivayet edilen haber olarak nitelendirilmektedir. Bâkîllânî âhâd haberin özelliğini belirtirken kelimcilerin gözünde “bilgiyi zorunlu kılmayan” haber olarak nitelendirmektedir. Ve bu haber konusunun rivayeti hususunda ister bir kişi ister

¹⁴³ Câhız, *Risâleu'l-Ma'âş ve'l-Ma'âd, Resâilu'l*, c. 1, s. 120; Akyüz, s. 117.

¹⁴⁴ Kadi Abdulcebbar, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, c. 15, s. 333; Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fikh*, c. 4, s. 234.

¹⁴⁵ Gazzali, *el-Mustasfa*, c. 2, s. 138; Amidi, Ebu'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim, *Ebkârü'l-Efkâr fî Usûli'd-Din*, (Thk. Ahmed Muhammed Mehdi), Daru'l-Kutub ve'l-Vesaiku'l-Kavmiyye, Kahire 2002, c. 1, s. 80.

¹⁴⁶ Zerkeşi, *el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fikh*, c. 4, s. 231; Bayraktutan s. 88

¹⁴⁷ Karafî, Ebu'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. İdris, *Nefâisü'l-Usûl fî Şerhi'l-Mahsûl*, (1-9), (Thk. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavvid), Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut 1999, c. 6, s. 2854.

¹⁴⁸ El-Cezairi, *Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, c. 1, s. 110; Bağdâdî, *Usûlü'd- Dîn*, s. 35-36; Cüveyni, İmamü'l-Harameyn Ebu'l-Meali Ruknuddin Abdulmelik b. Abdullah b. Yusuf, *el-İrşâd ila Kavâti'l-Edilleti fî Usûli'l- İ'tikâd*, (Thk. Muhammed Yusuf Musa), Mektebetu'l-Hanci, Kahire 1950, s. 415.

iki ister üç, isterse de toplumun rivayet etmesini farksız görmektedir.¹⁴⁹ “Bâkılânî’ye göre haber-i vâhid bilgi gerektirmez/zorunlu kılmaz. Fakat nakledenlerin adil olmaları ve nakledilen haberin kendisinden daha güçlü bir delille çatışmaması koşuluyla ameli gerektirir.”¹⁵⁰

Âhâd haberin kullanımı ilk dönemler ile sonra ki dönemler arasında farklılık göstermektedir. “İlk dönem bazı kelamcı, usûlcü ve hadisçiler, hadisleri mütevâtir-âhâd ayrımına tabi tutmadan sadece sıhhat şartlarını belirlemişler ve bu şartları taşıyan hadisleri hem itikatta hem de amelde delil olarak kullanmışlardır. İbn Hazm, İmam Malik (ö.179/795)’in, ilk dönem Sünni kelamcılardan Hüseyin b. Ali el- Kerâbisî (ö.245/859) ve Haris b. Esed el-Muhâsibî (ö.253/857) ve daha birçoklarının haber-i vâhidin ilim ve ameli birlikte gerektirdiği görüşünde olduğunu ifade etmektedir.”¹⁵¹

Haber-i vâhidin itikatta delil olabilmesinin veya olamamasının asıl sebebi, onun içerdiği bilginin zaruri veya zannî bilgi olması ile ilgilidir. Bu hususta doğruluğu zan içermeyen bilgiler mütevâtir delil olurken zan içeren bilgiler ise haberi vâhiddir. Haber-i vahidin ise delil olabileceği veya delil olarak kabul görmeyeceği konusu ihtilaflıdır.¹⁵² Ancak genel mana da kelam alimlerinin haberi vahidi kabul edip delil olarak kullanmışlardır. Delil olamayacağını söyleyenler incelendiğinde, verdikleri bazı örneklerin haberi vâhid olduğu görülecektir. İsnadında problem yoksa o haber kelam ilminde kabul edilir. “Kelam âlimleri, Kur’an-ı Kerîm’de yer alan esasların yanında Hz. Muhammed’in (s.a.v.) haber verdiği hususların da yalana ihtimali bulunmayan doğru haber, dolayısıyla inanılması zorunlu esaslar olduğunda ittifak etmişlerdir. Ancak bu haberin itikadî bir esas olması için delaletinin katî olmasının yanında Hz. Peygambere isnadının da kesin olması gereklidir.”¹⁵³ Kelamcıların çoğunluğu âhâd haberi fikhi konularda delil görmüşlerdir. İtikadî konularda delil görülmesinde ittifak yoktur.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Bakillânî, *et-Temhîd*, s. 441

¹⁵⁰ Bâkılânî, s. 441-442; Cemalettin Erdemci, “*Kelâm İlminde Haberin Epistemik Değeri*”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c. 6, Sayı: 1, 2006, s. 165.

¹⁵¹ Ebu Muhammed ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, Ahmed Muhammet Şâkir (thk.), Beyrut, 1979, c. 1, s. 119.

¹⁵² Tuğlu, s. 97.

¹⁵³ Pezdevî, s. 8.

¹⁵⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s.769, 770; *Muğni*, c. 4, s.225, c. 15, s. 330; Beyazî, *İsaretu’l Meram*, s. 50; Bakillânî, *Temhid*, s. 382, 386; Cürçânî, *Tarifat*, s. 96, 97; Bağdâdî, *Usûlü’l-Dîn*, s. 22; Taftazani, *Serhu’l-Akaid*, s. 301.

Mâturîdî âhâd haber yalan olsa bile ameli konularda kabul edilebileceğini söylemiştir. “İtikâdî konularda ise, kitap ve mütevâtir haber olması gerekir.”¹⁵⁵ demiştir.

Haberi âhâd konusunda baktığımız incelemeler ile Tuğlu'nun şu açıklamayı yaptığını görmekteyiz: “...İster Mâturîdîler isterse Eş'arîler olsun, Ebu Hanîfe, Kalânîsî ve Muhâsibî'nin bu hususta kabul ettikleri geleneği devam ettirmişlerdir. “Haber-i vâhid itikad da delil olmaz” demelerine rağmen, Haber-i vâhidi, haber-i âhâd olduğunda itikadî konularda delil olarak kullanmışlardır. Mâturîdî ve Neseî'nin eserlerindeki hadisler sayıları itibarıyla karşılaştırıldığında, Neseî'nin kullandığı hadislerin sayısındaki artış, muhtemelen artık haber-i vâhidle ilgili katı bir yaklaşım sergileyen Mu'tezilenin etkinliğini ve varlığını yitirmesiyle izah etmek belki de en makul yol olabilir. Zira haber-i vâhidleri delil olarak kabul etmeyen Mu'tezileye karşı itikadî konularda hadisleri delil olarak ileri sürmek ya da bir meseleyi hadislerle izah etmeye çalışmak onların kabul etmediği bir argümanla yola çıkmak demektir. Bu durumda, öne sürülen argümanlar kabul göremeyeceği için fikrin kabul görmesini beklemek de makul bir tavır olmayacaktır.”¹⁵⁶

“Selefi düşünceye mensup bilginler, ümmetin doğruluğunu benimsemiş olduğu âhâd haberler, manen mütevâtir haber gibi kabul edilmesi gerektiğinden, fikhî ve itikadî meselelerde kesin bir delil olarak kabul edilmelidir, görüsünü benimsemişlerdir.”¹⁵⁷ Yine bu hususta Ahmet b. Hanbel de şöyle demektedir: “...temelde sağlam ve Allah elçisinin söylediği sabit olan bir sözde, akâid ve amel ayrımı yapmak ilmî olmadığı gibi, uygulamaya da uymamaktadır. Çünkü, teoride haber-i vâhidleri güçsüz bularak inanç konusunda kullanmadığını belirten fırka, zümre ve mezhep mensupları, yeri gelince kendilerini onu kullanmaktan kurtaramamaktadırlar”¹⁵⁸

Bu ifadelerden anlayacağımız üzere elimizde bulunan birçok bilginin haberi vâhid olduğu anlaşılmaktadır. Bu haberleri kabul etmemek geçmişi kabul etmemekle, bilgi ve değerleri inkâr etmekle eşit olarak düşünülebilmektedir.

¹⁵⁵ Mâturîdî, *Te'vîlât*, vr. 133b, 261b, 701b; Tuğlu, s. 97

¹⁵⁶ Tuğlu, s. 99-100.

¹⁵⁷ Maturidi, *Kitabu't Tevhid*, s. 9; Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, s. 13; Çağlayan, s. 72.

¹⁵⁸ Koçkuzu, s. 139

Bunlardan hareketle haberi vahidi kabul eden kelimcilerin haberi daha fazla tarikle bildirilen ancak mütevâtir seviyesine ulaşamamış olan meşhur haberleri de kelamda hüccet olarak kullanmadıklarını söylemek mantıklı değildir. Meşhurun bilgi değerinin âhâda göre daha kuvvetli olduğunu daha fazla râvi tarafından rivayet edildiğini belirtmiştik. Yine haberi vâhiden meşhur haberin daha yaygın, daha şöhretli olduğunu da ifade etmiştik. Bundan dolayı meşhur haber âhâd haberden daha güvenilirdir. Âhâd haberi kabul eden kelim alimleri meşhur haberi de kabul etmişlerdir. Ancak meşhur haber zan ifade edebildiğinden âhâd kapsamında değerlendirilmiş mütevâtir seviyesinde görülmemiştir.

1.4.2. Hadis İlminde Meşhur

Lügat manasıyla ş-h-r kökünden türeyen meşhur kelimesinin herhangi bir şeyin anlaşılması, bilinmesi, yayılması veyahut ta ortaya çıkması gibi manalara geldiğini belirtmiştik. Bu kısım da ise hadisler de geçen ş-h-r kelimesinden türeyen anlamları, meşhur kelimesinin hem hadislerde ki manasını hem de kullanılışlarını incelemeye çalışacağız.

Arapça da bir kişinin karşısında ki kişiye silah çekmesi deyimini “شَهْرَ سَيْفِهِ” diye kullanılmaktadır. “Hz. Peygamber (s.a.v.)”den bu anlamda şöyle hadis rivâyet edilmiştir:

“السلاح علينا شهر من منا ليس”

“Bize silah çeken bizden değildir.”¹⁵⁹ Bu hadis-i şerifte “şehir” kelimesi kılıcın saklı olduğu kınından ortaya çıkması, kılıcın açığa çıkması manasında kullanılmıştır.¹⁶⁰

Hz. Ömer’den gelen rivayetle bu kökten gelen “şehir” fiili tanımak, bilmek manasında kullanılmıştır.

“رِ الْأَحْتِيَا كَانَ بَلُونَاكُمْ فَإِذَا وَجْهًا، أَحْسَنَكُمْ شَهْرُنَا رَأِينَاكُمْ فَإِذَا اسْمًا، أَحْسَنَكُمْ شَهْرُنَا عَلَيْنَا مَ قَدَمْت إِذَا”

¹⁵⁹ Ebu Bekr ibn Ebi Şeybe Abdullah b. İbrahim b. Osman el-Absi (ö. 235/850), *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, c. 5, Hudud, thk. Kemal Yusuf el-Hut, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad, 1409/2012, s. 555.

¹⁶⁰ Ebû Abdurrahman el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî el-Basrî, *Kitâbü'l-'Ayn*, c. 3, thk. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmerrâî, Dâr ve Mektebetü'l-Hilal, y.y.y., t.y., s. 400.

Bu sözde “şehere” fiili tanımak anlamındadır: bu sözü şöyle tercüme edebiliriz: “Siz bize geldiğinizde en iyinizi isimle tanıyoruz, sizi gördüğümüzde en iyinizi yüzüyle tanıyoruz, denediğimizde ise bu bir seçimdir.”¹⁶¹

Yine bu kökten gelen şöhret kelimesinin daha önce olumsuz manalarında kullanıldığını da söylemiştik. Bu konu da hadiste geçen ifadeyle Abdullah b. Ömer’den gelen ve şöhret kelimesinin olumsuz anlamda kullanıldığı hadisi zikrederim: “Kim şöhret elbisesi giyerse Allah da ona zillet elbisesi giydirir.”¹⁶²

Meşhur kavramının hadiste ne anlam ifade ettiğini incelediğimizde net olarak tüm hadisçilerin üzerinde ittifak ettikleri bir mana olmadığını görüyoruz. Hadisçilerin meşhur kavramına verdikleri farklı anlamları incelemeye ve tanıma katkı yapanları ortaya koymaya çalışacağız.

Meşhur kavramından “hadiste ilk bahseden muhaddis Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî (ö.275/888) olduğu belirtilmektedir. Kitabına aldığı hadislerin çoğunun meşhur hadisler olduğunu belirtmiştir. Sahih, meşhur ve muttasıl hadislerin herkes tarafından kabul edildiği ve kimsenin reddetmeye cesaret edemeyeceği hadisler olduğunu söylemiştir.”¹⁶³ Lakin şunu belirtmemiz de fayda görüyoruz. Sicistânî meşhur kavramını kitabında bir kavram olarak kullanmıştır. Herhangi bir tanım yapıp açıklamaya gitmemiştir. Kitabına aldığı hadislerin meşhur olduğunu bize bildirirken bu hadislerin meşhur kelimesinin çok bilinen/taninan anlamıyla kullanıldığını anlıyoruz.

Ebu Davud’un meşhur kavramını bir terim olarak kullandığını ifade etmiştik. Ebu Davud’dan sonra hadisçilerin birçoğu meşhur konusuna değinmemiştir. İlk dönem muhaddisleri birçok kavramın açıklamasına yer vermesine rağmen meşhura yer vermemesi dikkat çeken bir durumdur. Hadis ilminde ilk usul kitabı olan ‘Râmahurmuzi (ö.360/971)’nin eserinde de meşhura ve meşhur hadise yer verilmemiştir. Daha sonraki dönemlerde yaşamış muhaddislerden Hâkim en-Nîsâbûrî (ö.405/1015) hadis usûlü konusunda yazdığı eserinde hadisleri genel olarak 52 kısma ayırmış ve yirmi üçüncü

¹⁶¹ Muhammed b. Mukarrem b. Ali Ebu’l-Fadl Cemaleddin b. Manzur el-Ensâri el-Ruveyfi el-İfriki, *Lisânu’l Arab*, c. 4, Dâru’l-Sadir, Beyrut, 1414, s. 432.

¹⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. 9, s. 476; Ebu Davud, “*Kitabu’l-Libas*”, 4.

¹⁶³ Ebu Dâvud Süleymân b. Eş’as b. İshak b. Beşir b. Şeddad b. Amr el-Ezdi es-Sicistânî, *Risâletu Ebi Davud ilâ Ehli Mekke ve Ğayruhum fî Vasfî Sunenihi*, c. 1, thk. Muhammed es-Sibâğ, Dâru’l ‘arabiyye, Beyrut, Lübnan, s. 29.

kısmı ise meşhur hadisler diye isimlendirmiştir. Burada dikkat etmemiz gereken husus şudur ki, muhaddis bir hadis terimi gibi kullandığı meşhuru tarif etmemiş sadece Resulullah'tan (s.a.v) gelen hadislerin bazılarının meşhur olduğunu ve bu meşhurlardan birçoğunun sahih hadis eserlerinde geçmediğini söylemiştir. Hâkim en-Nîsâbü'rî kitabında sahih hadis eserlerinde geçen ve geçmeyen meşhur hadislere örnekler vermiştir. Bazı meşhurlarında sadece hadisçiler tarafından bilindiğini bazılarının ise diğerleri tarafından bilinip değer gördüğünü ifade etmiş ve bunlara her birine uygun hadislerden örnekler göstermiştir.¹⁶⁴

‘Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071)’ ise hadis ilminde meşhur ile ilgili “kendi zamanındaki hadis taliplerinin çoğunun eski ulema ve muhaddislerin aksine olarak meşhur hadisten çok garip hadisle, maruf hadisten çok münker hadisle uğraştıklarını” belirtmiştir.¹⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî de meşhuru bir terim olarak kullanmıştır. Yani meşhur kavramını tarif etmemiş ve özelliklerini belirtmemiştir. Hatîb el-Bağdâdî’nin bahsettiği meşhur da yine bilinen/şöhret bulan manasında ki anlamıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî ile aynı dönemler de yaşamış olan bir başka muhaddis ise Ebu Abdullah İbn Mende (ö.470/1078) dir. Ebu Abdullah İbn Mende (ö.470/1078) de “meşhurun net bir tarifini yapmadan onun bir topluluk tarafından rivayet olunan haber olduğunu söylemiştir.”¹⁶⁶ İbn Hacib (ö.646/1248) ise Amidi, İmameyn ve Gazali’nin görüşünü kabul ederek “meşhur üçten çok rivayeti olan ve tevatür derecesine ulaşmayan haberdır” demiştir.¹⁶⁷ Bu tanım hadis alanında ilk kapsamlı tanımdır. Ancak burada daha çok dikkat çeken husus ise İbn Hacib fıkıhçıdır.

Hadis usûlcülerinden Nevevî (ö.676/1277) meşhur kavramının hadisçiler tarafından belirli bir tanımı olmadığını söylemektedir. O meşhur haberi 4 kısma ayırmıştır. Bunlar: ehli hadis yanında meşhurlar, sahih meşhurlar, gayri sahih meşhurlar

¹⁶⁴ Ebu Abdullah el-Hakim Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdeviyye b. Nuaym b. el-Hakim en-Nisaburi (ö. 405/1015), *Ma‘rifetu ‘Ulûmi’l-Hadis*, c. 1, thk. Es-Seyyid Muazzam Hüseyin, Daru’l- Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1397/1977, s. 92-93.

¹⁶⁵ Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdi El-Hatib el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *el-Kifâye fi ‘İlmi’r-Rivâye*, c. 1, thk. Ebu Abdullah es-Sürkî, İbrahim Hamdi el-Medeni, Mektebetu’l ‘İlmiyye, Medineti-Münevvere, t.y., s. 141.

¹⁶⁶ Ebul Fadl Zeynuddin el-İraki, *Şerhut-Tebşira vet-Tezkira (Elfiyetul İraki)*, c. 2, thk. Abdullatif Hamim, Darul Kitabil İlmiyye, Beyrut, 1423/2002, s. 73.

¹⁶⁷ Zeynuddin Muhammed Abdurrauf b. Tâcul-Arifin b. Ali b. Zeynelabidin el-Heddadi el-Menavi el-Kâhiri (ö. 1031/1622), *El Yavâkit ve’d-Dürer fi Şerhi Nuhbeti İbn Hacer*, c. 1, thk. Murteda ez-Zeyn Ahmed, Mektebetu’r-Rüşd, Er-Riyad, 1419/1999, s. 271.

ve diğer insanların yanında meşhurlardır. Nevevî'ye göre meşhurlar “doğrulukları ile kesin ilim ifade eden kimselerin senedin başından sonuna kadar aynı özellikteki kişilerden ettiği rivayetlerdir.” Nevevî bu rivayetlerin sayısının da çok az olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁸ Nevevî'nin bu tanımlarından şunu çıkarabiliriz. Nevevî meşhuru mütevâtir haber gibi bir pozisyonda görmektedir.

Burhaneddin Ebu İshak (ö.732/1332) da “meşhur doğruluğu kesin olarak bilinen râvilerin rivayetidir diyerek kendisinden önceki hadis usûlcülerin verdiği tanımları desteklemiştir.”¹⁶⁹

Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö.774/1373) meşhuru ilk tarif eden muhaddislerden biri olduğunu söyleyebiliriz. O üçten fazla rivayeti olan haberin meşhur olduğunu söylemiştir. Bu tanıma baktığımızda Amidi, İmameyn ve Gazali ve İbn Hacıb'in de tarifinin neredeyse aynı olduğunu görürüz. Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr “meşhur haberlerin mütevâtir, sahih, hasen bazen de hiçbir aslı olmayan haberler olabileceğini dile getirmiştir.”¹⁷⁰ Tanıma baktığımız zaman da görüyoruz ki, hadisçiler arasında meşhur haberin üçten fazla rivayeti olması şartını getiren İbn Kesîr'dir. ‘İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1448)’ ise meşhuru “ikiden fazla sınırlı sayıdaki tarikleri olan haber” şeklinde tarif etmiştir.¹⁷¹

Suyûtî (ö.911/1505) ise meşhuru “ikiden fazla sınırlı sayıda tarikleri olan ve tevâtür derecesine ulaşmayan haber olarak” olarak açıklamaktadır. Açık ve net olduğu için meşhur kavramını böyle tanımladığını söylemektedir. Muhammed İbn İbrahim İbn Hanbelî (ö.971/1564) de meşhuru “her tabakada ikiden fazla sayıda rivayet edilen haber olarak tanımlamıştır. O meşhur haberin mütevâtir haberden farklı olduğunu söylemiştir.”¹⁷² İbn Hacer'in şârihlerinden biri olan muhaddis ‘Ali el-Kâri

¹⁶⁸ Ebu Zekerriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevi (ö. 676/1277), *Et-Takrib ve't-Teysir li-Ma'rifeti Süneni'l-Beşir ve Nezîr fi Usûli'l Hadis*, thk. Muhammed Osman el-Haş, Daru'l Kitabi'l Arabi, 1405/1985, s. 85.

¹⁶⁹ Burhaneddin Ebu İshak el-Ceberi (ö. 732/1332), *Rusumu't-Tehdis fi Ulumi'l-Hadis*, thk. İbrahim b. Şerif el-Mili, 1421/2000, s. 79.

¹⁷⁰ Ebu'l Fida İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kurâşi el-Basri ed-Dimeşki (ö. 774/1372), *İhtisaru Ulûmi'l-Hadis*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l Kutubi'l 'İlmiyye, Beyrut, t.y., s.165

¹⁷¹ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), *Nuzhetu'n-Nazar fi Tevdihi Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l Eser*, c. 1, thk. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîli, Metbuatu sefir, Riyad, 1422/2001, s. 49.

¹⁷² Muhammed ibn İbrahim el-Hanbeli, *Kifû'l Eser fi Safvati Ulûmil Eser*, thk. Abdulfettah Ebu Ğudde, Mektebetul Metbuatul İslamiyye, Halep, s. 47.

(ö.1014/1605)' de meşhur hadis için “ikiden fazla râvi şartını koyarak benzer bir tanım vermektedir.”¹⁷³

El-Cezâirî (ö.1338/1920) de birçok hadis usûlcüleri gibi benzer bir tanım ortaya koyarak meşhur haberin her tabakada üç râvîsinin olması gerektiğini söylemiştir. Bu tanımın diğerlerinden farkı ise sahabe tabakasında râvi sayının üçten az olabileceğini söylemektedir.¹⁷⁴ Bu tanımla meşhur hakkında daha anlaşılabilir bir durum ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, sahabe tabakasında bir haber üçten daha az yani bir veya iki râvi tarafından da rivayet edilse bir sonraki tabakadan itibaren üçten fazla rivayetle meşhur habere dönüşebilir. Bu tanım Hanefilerin meşhur tanımı ile benzerlik göstermektedir. Hanefilere göre meşhur Resulullah'tan (s.a.v) rivayet olunarak sahabede âhâd olan tabiin ve etbâu't-tâbiîn tabakalarında tevatür derecesine ulaşan rivayetlerdir. Onlar aslı açısından âhâd, ferî olarak ise mütevâtirdir.¹⁷⁵

Son dönem hadis âlimlerinden Ebu Hafs Mahmud İbn Ahmed en-Neîmi meşhuru istilâhî ve gayri-istilâhî olarak iki gruba ayırmaktadır. Istilâhî meşhurları her tabakada üç ve daha fazla kişi tarafından rivayet olunan ve tevatür derecesine ulaşamayan hadisler olarak belirtmiştir.¹⁷⁶

İncelediğimiz tanımlarda da gördüğümüz üzere meşhur kavramına net bir tanım verilmemiştir. Üzerinde tüm hadisçilerin ittifak ettiği bir meşhur tanımı bulunmamaktadır. Bu tanımlardan bazılarında meşhur hadisi en az iki rivayet olması gerektiğini öne sürerken bazıları ise en az üç rivayetin olmasını benimsemişlerdir. Bazı gruplarca meşhur olan diğer gruplarca meşhur olmayabilir. Bu konuyu İbn Kesir şöyle belirtmektedir: “Şöhret nisbî bir şeydir. Bazen Ehli hadis yanında şöhret bulan veya tevatüre ulaşan bir rivayet diğerleri yanında bu dereceye ulaşamaz.”¹⁷⁷ Genel olarak

¹⁷³ Ali b. Sultan Muhammed Ebu'l Hasan Nureddin el-Molla el-Hervi el-Kâri (ö. 1014/1605), *Şerhi Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahâti Ehli Eser*, c. 1, thk. Abdulfettah Ebu Ğudde, Muhammed Nezzar Temim, Beyrut, t.y, , s. 192.

¹⁷⁴ Tahir ibn Salih el-Cezairi ed-Dimeşkî, *Tevcihü'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, C. I, Mektebetül Matbuâtîl İslâmiyye, Halep 1416/1995, s. 490.

¹⁷⁵ Rûfet ibn Fevzi Abdulmuttalib, *Tevsiku's-Sünne fil-Karnis-Sânii'l-Hicri Essesehu ve İtticahatuhu*, c. 1, Mektebetul Hinaneci, Mısır, s. 79.

¹⁷⁶ Ebu'l Hafs, Mahmud b. Ahmed en-Neimi, *Teyriru'l-Mustalahil-Hadis*, Mektebetu'l-Mearif li'n-Neşr ve't-Tevzi, Riyad, 1925/2004.

¹⁷⁷ İbn Kesir, *İhtisâru'l-ulûmil-hadis*, c. 1, s. 165.

incelediğimiz tanımlar ışığında meşhur kavramı hadiste bazı özel haller haricinde râvi sayısı her tabakada üç ve üzeri olan tevatür derecesine ulaşamamış haberlerdir.

Meşhur haberler, nazari ilim ifade ederler. Kelimelerin manalarını dikkate alacak olunursa, kişi de araştırma veya inceleme yolu ile bilinen bilgi manasındadır nazari ilim. Hadis istilâhın da nazari ilim haberlerin duyulan kişi de bıraktığı tesirdir. Ama ancak aklen inceleme ile kesinleşen ve bunun sonucunda netleşip bilgi halini alan demektir. Hadis ilminde mütevâtir için “tevatür için senet aranmaz” ifadesi vardır.¹⁷⁸ Buradan hareketle şunu anlamak mümkündür. Hadiste senetli, metinli olan bütün rivayetler mütevâtir dışında kalanlardır. Bunlar da isnad ve metin yönüyle incelemelere tabi tutulmaktadırlar.

Hadisin sened yönünden araştırılmasının altında bazı sebepler vardır. Bu sebepleri soru şeklinde sıralamaya çalışalım. Hadisin râvileri adalet ve zabt yönünden güvenilir midir? Sened tam olarak muttasıl mıdır? Yani hadisi birbirinden rivayet eden şahıslar gerçekten birbirinden almışlar mıdır? Senet zincirinin herhangi bir tabakasında kopukluk var mıdır? O tabakalardan herhangi birinde râvi düşmesi olmuş mudur? Sened gerçek midir? yoksa uydurma mıdır? vb. sorular hadisin sened yönünden araştırılmasının nedenleridir.

Metin yönünden araştırılmasının sebepleri ise: hadisin metni Kur’ân’a uyuyor mu? Hadis metninde Kur’ân’a ters bir şey var mı? Hadis Hz. Peygamber’in diğer hadisleri ile çelişiyor mu? hadis söylendiği vakıa ile alakalı mı? Tarihi gerçeklere zıt mı? değil mi? Akla mantığa uygun mu? değil mi? vb. sorulardır. Bundan dolayı bu sorulara herhangi bir aykırılık, hadisin şâzz olduğu gösterir. Bir hadisin bu tür incelemelerden geçmesi yani sened ve metin yönüyle incelemeye tabi tutulması o hadisin kabulüne veyahut ta reddine yöneliktir. Eğer bu sorulardan bazılarına ters düşerse o hadis nakli onun zayıf olduğuna hükmedilir. Bu hüküm insanın hadisle ilgili bu incelemeler sonucu elde ettiği bir sonuç olarak ortaya çıkmış olur.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Ahmed Naim, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi*, c. 1, s. 104,200; el- Cezâirî, *Tevcihu’n-Nazar ilâ Usûli’l-Eser*, c. 1, s. 171; Itr, *Menhecû’n-Nakd*, s. 405; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 144; Serahsî, *Usûl*, c. 1, s. 291; Koçkuzu, *Rivâyet İlimleri*, s. 75; Tuğlu, s. 88; Kırbasoğlu, *Hz. İsa’yı Gökten İndiren Hadislerin Tenkîdi*, s. 101.

¹⁷⁹ Kâsımî, *Kavâidü’t-Tahdîs min Fünûni Mustalâhi’l-Hadîs*, s. 152.

Hadis ilmini incelediğimizde hadis alimlerinin ilk olarak hadisin sıhhati ile ilgilendikleri görülmektedir. Bunun yanında özellikle kelamcılar ve fıkıhçılar gibi haberin yaygınlığı, şöhreti, râvi sayıları gibi kriterlerle de ilgilendikleri görülmektedir. Bu kriterlerden hareketle şu soru önem kazanmıştır. Hadisin sıhhati mi yoksa şöhreti mi önemlidir?

Haberler ilk dönemler de âhâd veya mütevâtir diye isimlendirilmiştir. Ancak âhâd haberler mütevâtire göre çok fazla olduğundan âhâddan da şöhret kazananları ayırıp âhâd, meşhur, mütevâtir olarak incelemeye başlamışlardır. Bu inceleme 4. yy. dan sonra bu halini almıştır. Ancak buna rağmen ilk dönem ayırımını kullanan alimler çoğunluktadır.¹⁸⁰ “Hadisçilerin bir araya getirdikleri malzeme âhâd haberlerden meydana gelmektedir.”¹⁸¹ “Hadis usulü kitaplarında sıhhat açısından, ittisal açısından ve diğer bakımlardan yapılan taksimlerde beliren türler, aslında hep haber-i vâhiddirler. Yani şüyu’ları, râvî sayıları mütevâtir kadar değildir denilmekte ve haber-i vâhid eğer; dininde güvenilir, zabtı tam, kesiksiz bir senetle hadisi nakleden râvîler tarafından, illersiz ve şâzz olmayarak nakledilmişse buna li zâtihî sahih adı verilmiştir.”¹⁸²

İncelemeler sonucunda müşahede edileceği üzere mütevâtir olarak geldiği iddia edilen haberler aslında âhâd haberlerdir. Bunların incelendiği zaman hem senedi olduğu hem de râvilerinin olduğu görülmektedir. Bu râviler cerh tadil ilminden geçirilmişlerdir. Senedin de ise kopukluk olup olmadığı da gözden geçirilmiştir. Bu incelemelere tabi tutulan bir haberin mütevâtir değil âhâd olduğu genel kanaate göre bilinmektedir. Âhâd olan birçok haberin bir araya gelmesi onları mütevâtir derecesine yükseltmez. Çünkü zannîlik ifade eder. Kesin bilgi oluşturmaz.¹⁸³

Hadisler ilk zamanlarından ‘İbn Hacer (ö.852)’ dönemine varıncaya dek yalnızca zayıf-sahih sınıflandırılmasına tabi tutulmuşlardır. Ondan sonra ise hadis rivayetleri mütevâtir, meşhur, aziz, garip diye sınıflandırılmaya başlanmıştır.¹⁸⁴ Yani

¹⁸⁰ Koçkuzu, s. 54

¹⁸¹ el-Cezairi, *Tevcihu'n-Nazar*, c. 1, s. 171; İbn Hibban, el-Busti, *el-İhsan fî Takrîbi Sahihi İbn Hibbân*, (Tertip: Ali b. Belban el-Farisi), (Thk. Şuayip Arnaud), *Muessesetu'r-Risale*, Bayrut 1988, c. 1, s. 156; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 139; Mehmed Hayri Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999, s. 19-20.

¹⁸² Koçkuzu, s. 76.

¹⁸³ Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s. 111

¹⁸⁴ İbn Hacer, *Nuhbetu'l Fiker Şerhi*, s. 21; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 156.

meşhur haber İbn Hacer dönemine gelene dek kesin bir anlam ifade ettiği görülmemektedir. Bu kapsamda hadisin mütevâtir olabilmesi için bazı şartlar koyulmuştur. ‘İbn Hacer el-Askalânî’ herhangi bir naklin mütevâtir olabilmesini, şu şartları taşımasına bağlı olduğunu ifade eder:

1. Adeten yalan üzre birleşmelerini imkânsız olan kalabalık olması,
2. Kalabalığın başından sonuna kadar kendileri gibi bir başka kalabalıktan rivayeti olması,
3. Nihayette istinad ettikleri şeyin akıl değil his olması,
4. Bu şekilde rivayet edilen haberin dinleyen için de ilim ifade etmesi lazımdır ki, aktarılan haber mütevâtir olabilsin demiştir.”¹⁸⁵

Bu kriterlerden herhangi birini taşımazsa haber, o haber sadece meşhur diye isimlendirilir.¹⁸⁶ Böyle haberler hangi haber ile desteklenirse desteklensin yine de mütevâtir olamazlar. Ancak tespit şartlarına uyduğu taktir de sahih ve hasen gibi isimlerle güvenilir olabilirler. “Bir hadisin sahih olması da onun, kesin bir şekilde Hz. Peygamber’e ait olması anlamına gelmediği, bu o hadisin Hz. Peygamber’e ait olma ihtimalinin çok yüksek olduğu anlamına gelmektedir.”¹⁸⁷ bir hadis mütevâtir değil diye değerinden bir şey kaybetmesi gerekmez. Veya mütevâtir değil diye ille yalan veya zayıf olduğu kanatine varılmaz. Bazı şartları taşımasıyla, belirlenen kriterleri geçmesiyle genel kapsamda bu haberlerinde değerli olduğunu¹⁸⁸ söyleyen alimler olmuştur.

1.4.3. Usûlü Fıkıh İlminde Meşhur

Usul kitaplarında meşhur haber ne anlama gelmektedir? İlk kullanıldığı anlamda bir değişme meydana gelmiş midir? Meşhur kavramını bilinenin aksine ilk olarak hadisçilerin değil fıkıhçılar tarafından kullanıldığı söylenmektedir. Meşhur fıkihta daha çok âhâd haberle mütevâtir haber arasında kullanılmıştır. Hatta âhâd haberden ziyade daha çok mütevâtir habere yakın bir anlamda kullanmışlardır. Bu

¹⁸⁵ İbn Hacer, *Nuhbetü'l Fiker*, s. 23. Kocyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 17; Mucteba Uğur, s. 378.

¹⁸⁶ İbn Hacer, *Nuhbetü'l Fiker*, s. 22.

¹⁸⁷ Serahsî, *Usûl*, c. 1, s. 321; Mehmed Hayri Kırbaçoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara 1997, s. 310; Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, s. 60.

¹⁸⁸ Koçkuzu, s. 74.

bağlam da meşhura fıkıhçıların verdikleri bazı tarifleri ve nasıl kullandıklarını incelemeye çalışacağız.

Hanefî fakih “Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî”nin öğrencisi “İsa b. Eban (ö.221/836) ın ilk olarak Meşhur kavramını kullandığı söylenmektedir.”¹⁸⁹

Debûsî, sahih haberleri ilk zamanlarda “meşhur” ve “garib” olarak ikiye ayırmıştır. Daha sonra meşhur haberi mütevâtir haber seviyesine ulaşabilen ve mütevâtir derecesine ulaşamayan haber diye ayrıma tabi tutarak incelemiştir. O, mütevâtir derecesinde ulaşamayan meşhur haberi tarif ederken “İlk tabakası haber-i vâhid özelliği taşımasına rağmen ikinci ve üçüncü tabakalarında mütevâtir derecesine yükselmiş haberlerdir.”¹⁹⁰ diye söylemiştir.

Yine bir diğer tarife baktığımızda Serahsî meşhur haberi şöyle tarif etmiştir: “Hz. Peygamberden yalan üzerine ittifak etmeleri vehmi oluşabilecek bir topluluğun nakletmesine rağmen âlimlerin kabul edip amel ettikleri, başlangıcı itibarıyla âhâd olup devamı itibarıyla mütevâtir olan haberdir.”¹⁹¹ “Serahsî’nin meşhur haberi “hayyizi’t-tevâtür” diye adlandırıldığını söylemesi onun mütevâtire daha yakın anlam taşıdığı kanaatine sahip olduğunu göstermektedir.”¹⁹²

Meşhurla ilgili tanım yapanlardan biri de Pezdevî’dir. Pezdevî “Resûlullah’a ittisalinde sûreten (görünüşte) bir kuşku taşıyor olsa da gerçekte bir kuşku içermeyen haber”¹⁹³ şeklinde belirttiği meşhuru şöyle tanımlamıştır: “Aslı âhâd olup sahâbeden sonraki iki nesilde yalan üzere ittifak etmeleri düşünilemeyen topluluklar tarafından nakledilen haberdir.”¹⁹⁴

Genel mana da müelliflerin yaptıkları tanımlara baktığımız da ilk dönemlere diğer dönemlere nazaran daha ayrı bir önem atfetmişlerdir. Müelliflere göre “ilk

¹⁸⁹ Ali Yargı, *Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri*, Ersağ Yayınnevi, Erzurum 2014, s. 38

¹⁹⁰ Debûsî, *Takvîm*, s. 211.

¹⁹¹ Serahsî, *Usûl*, I, 292.

¹⁹² Şemsüleimme es-Serahsi, *el-Uşul* (nşr. Ebü'l-Vefa ei-Efganl), Haydarabad 1372--> Beyrut 1393/1973, c. 1, 291-295

¹⁹³ Pezdevî, *Usûl*, c. 2, 680.

¹⁹⁴ Pezdevî, *Usûl*, c. 2, 688.

dönemlerde yaşamış âlimler güvenilir kişilerdir dolayısıyla onların şahitliği ve ameli ile meşhur haber değer kazanmış böylece mütevâtir derecesine yaklaşmıştır.”¹⁹⁵

Haberin şöhret kazanmış olması ve bu yaygınlığın o haberi meşhur haber seviyesine çıkardığı durumlar vardır. Ancak bu haber ile ‘Hanefi terminolojisi’nde kullanılan meşhuru birbirinden ayırmamız gerekmektedir. Serahsî bu konu da “bahsi geçen ayrıma dikkat çekmek için olması muhtemel, meşhur hadisin meşhurluğunu âlimlerin kabulüne mazhar olmasına ve onunla amel etmelerine bağlar.”¹⁹⁶

Hanefi fıkıhçılar herhangi bir haberin “meşhur” derecesine ulaşmasını başlangıç dönemlerinin yani sahabe, tâbiûn ve etbâu’t-tâbiîn döneminde ki alimlerin o haberleri kabul etmesi ve o alimlerin döneminde yaygınlık kazanmasıyla önemsemişlerdir. Bu konuyla alakalı Yargı şunlara dikkat çeker: “Araştırmamız neticesinde tespit edebildiğimiz kadarıyla Hanefîlerin, hadisin meşhur olma zamanıyla ilgili görüşlerinin belirtildiği yerlerde bazen kullanılan asır veya nesil (qarn, qurûn) ile sahâbe ve tâbiûndan en son fert kalıncaya kadar geçen zaman dilimi değil; onların birlikte yoğun olarak yaşadığı dönemi kastettikleri anlaşılmaktadır.”¹⁹⁷

Bunla beraber Hanefi usûlcüler haberin meşhur olarak kabul edilmesinin ilk üç dönemde yaygınlık kazanmasını baz almışlardır. Bu üç dönemden sonra âhâd haberlerin diğer dönemlerde meşhur olarak değer görmesi, o yaygınlaşan haberi meşhur olarak kabul etmeye yetmeyeceğini belirtmişlerdir. Bu konu üzerine yoğunlaşılmasını isteyen ‘Abdülazîz el-Buhârî’: “daha sonraki asırlarda namazda fatihayı okumayı ve abdeste besmele ile başlanmayı bildiren haberler gibi haber-i vâhidlerin meşhur olduğunu ancak Hanefîlerin bunları meşhur haberler arasında değerlendirmediklerini söyler.”¹⁹⁸

Meşhurun fıkihta ki anlamlarını inceledikten sonra kullanım açısından da incelemeye çalışalım. Fıkıh alimleri haberleri genel de sıhhati baz alarak incelemişlerdir. “Üzerine hüküm bina edilen bir hadisin sahih olma ihtimali ne kadar yüksek olursa, hukukçunun verdiği hükmün, hakikati temsil etme ihtimali o derece

¹⁹⁵ Serahsî, *Usûl*, c. 1, 293; Pezdevî, *Usûl*, II, 688.

¹⁹⁶ Serahsî, *Usûl*, c. 1, 292

¹⁹⁷ Ali Yargı, *Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri*, Ersâğ Yayınevi, Erzurum 2014, s. 36-37

¹⁹⁸ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, c. 2, 688.

yüksek olur. İşte Fıkıhçının ilgisi tam olarak bu epistemik değerlendirmede yatar.”¹⁹⁹ denilmesi bu inceleme nedeniyledir. İlk dönem fıkıhçıların eserlerine baktığımızda haber ayırımının sistematik bir şekilde olmadığı görülmektedir. Sonradan o alimlerin fikhî meselelere getirmiş oldukları deliller ile birlikte o konu da ki aldıkları haberleri incelenerek haberin nasıl anlaşıldığı veya nasıl tasnif edildiği tespit edilmeye çalışılmıştır.²⁰⁰ Haberlerin tasnif edilmesi (mütevâtir-meşhur-âhâd) Îsâ b. Ebân ile başlamış olup, Debûsî ile şekillenmiş, Serahsî ve Pezdevî ile kemale ermiştir.²⁰¹

Îsâ b. Ebân haberi üç bölümde incelemiştir.

- a) Kesin doğru olan yani mütevâtir haberler. Bu haberler ki yalan üzere herhangi bir tabakada birleşilmesi mümkün olmayan, zaruri bilgi ifade eden ve râvi sayısı ile ilgili bir belirleme olmayan haberdir.²⁰²
- b) Kesin yalan olan haberler. Bu haberler ki hiçbir delile dayanmayan yalan olduğu ortaya çıkan bilgileri ifade eder. Örnek olarak Müseylemetül Kezzab’ın verdiği haberler.
- c) İki ihtimalinde gerçekleşmiş olabileceği haberler. Yani bu şekilde ki haberleri haberi vâhid ya da meşhur haber olarak isimlendirmiştir. Bu çeşit haberler de yalan üzere birleşmek mümkün olabilir. Diğer bir ihtimal olarak doğru olma ihtimali de vardır.²⁰³

Sonuç itibariyle “meşhur hadisler sübutundaki ihtilaf nedeniyle itikâdî konularda belirleyici olma vasfını kaybetmiştir.”²⁰⁴ Meşhur haber de netice itibariyle sahabe, tâbiûn ve etbâu’t-tâbiun döneminde âhâd haberler olabilme ihtimali olan ancak sonra ki dönemlerde yayılan, bilinen veya şöhret kazanan haber olarak ön plana çıkmaktadır. Bu üç dönemden sonra âhâd olup meşhurlaşmış haberler meşhur kategorisinde değer görmezler. Bununla birlikte genel mana da başlangıçta haberi vâhid

¹⁹⁹ Gazzali, *el-Mustasfa*, c. 1, s.5; Hallaq, *Nebevî Hadisin Sıhhati*, s. 145; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 85.

²⁰⁰ Bkz. Muhammed Biltaci, *Menâhicü’t-Teşrî’l-İslâmî fi’l Karni’s-Sâni’l-Hicrî*, Daru’s-Selam, Kahire 2004; Ahmed Hassan, *İlk Donem İslam Hukukunun Gelişimi*, (Cev. Haluk Songur), Rağbet yayınları, İstanbul 1999; İshak Emin Haktepe, *Erken Dönem Hukukçularının Sünnet Anlayışı*, 2.bs. İnsan Yayınları, İstanbul 2010; Bedir, s. 94.

²⁰¹ Ahmet Aydın, *İbnü’s-Sââtî Öncesi Hanefî Usûl Eserlerinde Manevî Inkuta Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 73; Erkmen, s. 48; Murteza Bedir, s. 119.

²⁰² Cessas, *el-Fusûl fi’l-Usûl*, c. 3, s. 35; Erkmen, s. 52.

²⁰³ Cessas, *el-Fusûl fi’l-Usûl*, c. 3, s. 37.

²⁰⁴ Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, s. 14.

olan meşhur haberler konusunda “İslam ulemasının büyük çoğunluğu; sahih olduğu belli olmuş âhâd haberin, dinde hüccet olarak kullanılması ve onunla amel etmenin gerekli olduğu üzerinde birleşmişlerdir.”²⁰⁵ Pezdevî haberi vahidin ameli gerekli kılması için kuran ve sünnetten deliller olmasını şart koşmuştur. Ama yine de onunla amel edinilmesi gerektiğini akli yönden şöyle ifade etmiştir: “doğru olduğu hususunda tercihen bir haberin olması ve galip zandan dolayı ilim ifade etmesindedir”²⁰⁶ Hanefî fıkıhçılardan olan Ebu'l-Berekât en-Nesefî, âhâd haber amel edilmesine sebep olarak, galip zanla birlikte, onunla amel edinilmesi konusunda fakihlerin icmâsının bulunmasını şart koşmuştur.²⁰⁷ Haberi vâhid Cassâs'a göre: “Kur'an'a ve sabit sünnete aykırı olması, umûm'ul-belvâ'da vârid olması, Müslümanların tatbikatına uymaması ve aklın gereklerine aykırı olması gibi sebepler”²⁰⁸ den dolayı reddedildiğini söylemektedir. Sahabe dönemine bakıldığında sahabenin “umumü'l-belvâ” ya da herhangi bir konuda şart koşmaksızın âhâd kabul ettiği icmâ ile sabit olduğu görülmektedir.

1.4.4. Arap Şiirinde Meşhur

Meşhur kavramının Arap şiirlerin de ne anlamlara gelir? Nasıl kullanılır? Bu soruların cevaplarını bulmaya dair incelemelerde bulunacağız. Çeşitli örneklerle meşhur kavramının Arap şiirinde ki anlamlarına örnekler vereceğiz.

Bir avcının sabah ava çıkarken hissettiği iyimser duygulardan söz eden aşağıdaki şiirde meşhur kelimesi sabah sözcüğünün yüklemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Sabahın meşhurluğundan maksat günün doğması ve ışığının yayılması olarak anlaşılmaktadır:

”قَدْ أَعْتَدِي وَالصُّبْحُ مَشْهُورٌ
قَدْ طَلَعَتْ فِيهِ النَّبَاشِيرُ
بِمُخْطَفِ الْأَيْلِ فِي حَظْمِهِ
”طَوْلٌ وَفِي شَدَقِيهِ تَأْخِيرُ”²⁰⁹

Gün ışığı yayılırken, ava çıkıyorum

²⁰⁵ Koçyiğit, *Âhad Haberinin Değeri*, s. 132.

²⁰⁶ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, c. 2, s. 681.

²⁰⁷ Ebu'l-Berekât, *Keşfü'l-Esrâr*, c. 2, s. 18.

²⁰⁸ Nejla Hacıoğlu, *Cassâs'a Göre Haber-i Vâhidin Kabul Şartları ve Reddini Gerektiren Sebepler*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 23, 2014, s. 351-369.

²⁰⁹ Ebû Bekir Muhammed b. Dâvud el-İsfehânî, *Ez-Zehra*, thk. İbrahim es-Sâmîrî, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 2. Baskı, c.1 s. 722

***İri ağızlı, çenesi güçlü köpeğim sayesinde
Doğan umut ışığını arıyorum.***

Övgü konulu şu şiirde ise methedilen kişilerin yüzünün parlaklığı, meşhur sıfatıyla nitelenmektedir. Meşhur kelimesi burada belirgin, zâhir anlamında kullanıldığı görülmektedir:

“أملوك أرض أم نجوم سماء
فلتفخر بكم ربيعة بل بنو
عدنان طرا بل بنو حواء
أيديكم مشكورة الألاء
ووجوهكم مشهورة الألاء
وأرى مشبهكم بأهل زمانكم
كمشبهه الإصباح بالإمساء”²¹⁰

***Yeryüzünün kralları mı desem yoksa gökyüzünün yıldızları mı
İftihar etsin sizle Benî Rebiâ ve Adnân hatta Benî Havva
Eliniz açık, ikramınız bol, yüzlerinizde aydınlık zâhir
Sizi zamane ehline benzetenlerin durumu
Sabahı akşama benzetenlerden farksız nezdimde.***

Sadr-ı İslâm döneminin meşhur Müslüman şairi Hassan b. Sâbit'in bir methiyesinden iktibas ettiğimiz aşağıdaki şiirde meşhur kelimesi bir savaşçının vasfı olarak “ünlü”, “şöhretli”, “bilinen” manasında kullanılmıştır:

“هو الفارس المشهور والبطل الذي
يصول إذا ما كان يوم محجل
إذا كشفت عن ساقها الحرب حشها
بأبيض سباق إلى الموت يُرَقِلُ”²¹¹

***O öyle meşhur bir süvari ve gözü pek bir yiğittir ki
Savaş kızıştığında beyaz atıyla ölümün üstüne yürür.***

²¹⁰ Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avni el-Bağdâdî, *Mirâtü'z-zemân fi tevârîhi'l-a'yân* (23), thk. Muhammed Berakât, Dârü'r-risâle el-âlemiyye, Şam, c.19 s.265

²¹¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, thk. Ali Rıza b. Abdullah, Dârü'l-Me'mûn li't-turâs, Şam, 1. Baskı, s. 443.

Görüldüğü gibi meşhur kavramı için Arap şiirinde tek bir manadan bahsetmek mümkün değildir. Aksine çeşitli anlamlara gelmektedir. Bu meşhurun kimi şiir de sabahın doğması ışığın yayılması manasına gelirken başka bir kullanımında belirgin, zahir, ortada gibi manalarda kullanılmıştır. Diğer bir anlama baktığımızda ise orada da ünlü, şöhretli, bilinen, bilinmiş gibi manalarda kullanıldığını görmekteyiz.

1.4.5. Kıraatte Meşhur

Kırâatlerde kullanılan meşhur kavramı diğer ilimlerde kullanılan kavramla benzer yönleri bulunmasıyla birlikte farklı yönleri de vardır. Bunun yanında şunu da söylemek ihtimaller dahilindedir, kırâatlerde “mütevâtir, âhâd, meşhur, şâzz, müdrec ve mevzu” vb. tasnifler hadis ilminin etkileşiminden kullanılmaya başlanmıştır. Bundan hareketle kıraat ilminde meşhur ne anlama gelir? meşhur kıraatler ne demektir? vb. sorular ikinci bölümde teferruatlı olarak incelemeye çalışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM MEŞHUR KIRAATLER VE MEŞHUR KIRAATLE İLGİLİ KONULAR

2.1. MEŞHUR KIRÂAT

Meşhur kıraatler: “Senedi sahîh olup tevâtür derecesine ulaşmayan, Arap gramerine ve hatt-ı mushafa uygun olan, kırâat imamları arasında meşhûr olan kıraatlerdir.”²¹² Diğer ilimler de meşhur denildiği vakit ‘tevatür derecesine ulaşmayan her tabakada en az üç râvi tarafından rivayet edilen şöhret kazanmış haber’ akla gelmektedir.²¹³ Kıraat ilminde ise meşhur haber denildiği vakit ‘mushafa ve Arap dili kaidelerine uyan, kıraat imamları arasında şöhret kazanmış olan ancak tevatür derecesine ulaşamayan muttasıl bir senetle gelen kıraatler’ akla gelmektedir. Meşhuru incelediğimiz zaman bazı meşhurların ilk dönemlerde âhâd olduğu görülmektedir. Burada önem arz eden şey sahabeden güvenilir bir râvînin kendisinden sonraki dönemde güvenilir birçok râvîye sahîh kıraat şartlarını taşıyarak rivayet etmesidir. Bu şekilde ki rivayetler meşhur kapsamına girmektedir. Yani dikkatle incelendiğinde görülmektedir ki, başlangıçta âhâd kırâat olan bu kırâat sonra ki dönemlerde şöhret bulup yaygınlaşmasından dolayı meşhûr kırâat kapsamında değerlendirilmektedir.

İlmi disiplinleri gözden geçirdiğimizde genel de her ilim kendi penceresinden tanımlar yapmış ona göre o kavramı kullanmış. Kıraat ilmi de bu aynı kavramı kullanmak isterken diğer ilimlerin yaptığı tanımlardan faydalanmıştır. Hatta bazı hallerde aynısını da aldığı olmuştur. Bundan dolayı karışıklıklar baş göstermiştir. “Örneğin birisinin ‘mütevâtir’ dediği kırâate bir başkası ‘meşhûr’ veya ‘sahîh’ diyebiliyor. Birisinin ‘âhâd’ saydığı bir rivâyeti diğeri ‘şâzz’ olarak değerlendirebiliyor. ‘Mevzû’ diye adlandırılan kırâatlere ‘şâzz’ veya ‘zayıf’ diyenler olduğu gibi mütevâtir kırâatleri, kırâat-1 seb’a ile; meşhûr kırâatı kırâat-1 selâse ile; âhâdı kırâat-1 erbaa ile özdeşleştirenler veya yedi kırâatı mütevâtir sayanlar olduğu gibi, on kırâatı mütevâtir

²¹² Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 77, 241-243.

²¹³ Zeynuddin Muhammed Abdurrauf b. Tâcul-Arifin b. Ali b. Zeynelabidin el-Heddadi el-Menavi el-Kâhiri (ö. 1031/1622), *El Yavâkit ve'd-Dürrer fî Şerhi Nuhbeti İbn Hacer*, c. 1, thk. Murteda ez-Zeyn Ahmed, Mektebetu'r-Rüşd, Er-Riyad, 1419/1999, s. 271.

sayanlar da olmuştur. Hatta meşhur olarak sunulan kırâati selâseyi bir başkası âhâd şeklinde sunmaktadır.”²¹⁴

Günümüz çağdaş alimlerinden Dağ meşhur kırâati: “Tevâtür derecesine ulaşmayan sikâ râvîler tarafından muttasıl senedle tabakadan tabakaya rivâyet edilen, kendisinde ‘süzûz ve illet’ bulunmayan, Arap gramerine ve resm-i mushafa uygun olan kırâatler”²¹⁵ olarak tarif etmiştir.

Hem kırâat hem de hadis alimlerinden olan Suyûtî meşhur kırâati tanımlarken hadis ilminde meşhur için yaptığı tanımlamaya benzer bir tanım yapmıştır. O meşhur kırâati: “Senedi sahîh olup tevâtür derecesine ulaşmayan, Arap gramerine ve hatt-ı mushafa uygun olan, kırâat imamları arasında meşhûr olan kırâatler”²¹⁶ diye tanımlamıştır.

Kırâatlerin makbul olması, senetlerinin sahihliğine, Arap dili gramerine uygunluğu ve mushafın hattına uygun olmasına bağlıdır. Bunlardan herhangi biri veyahut ta hepsi olmadığı takdir de kırâatler zayıf veya âhâd kırâat olmuş olurlar. Meşhur kırâatin tanımlamalarına baktığımız zaman bu kırâati senedinin sahih olmasından, Mushaf hattına uymasından, Arap dili gramerine uymasından dolayı makbul kırâatler içerisinde değerlendirilirler. Bu şartları taşımasının yanında ek olarak bu kırâat bölgesel veya nadir olarak kalmamış genel de yaygınlık/şöhret kazanmıştır. Bununla birlikte meşhur kırâatler konusunda dağ şöyle söylemiştir: “Sahabeden bir sikâ râvî tarafından muttasıl senedle kendisinden sonraki nesilden birçok râvîye; bunlar da kendilerinden sonraki birçok râvîye, sahîh kırâat şartlarını haiz olarak, rivâyet ederse bu kırâat de, “meşhûr” ismini almaktadır. Dikkat edilirse başlangıçta âhâd kırâat olan bu kırâat daha sonraki nesillerde şöhret bulması sebebiyle meşhûr kırâat konumuna gelmektedir.”²¹⁷

Sonuç olarak meşhur kırâat ‘senedi sahîh olup diğer şartları da taşıyan ve kırâat imamları arasında şöhret kazanmış olan’ kırâattir. Bunlarla birlikte meşhur kavramının

²¹⁴ Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, s. 38.

²¹⁵ Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, s. 47

²¹⁶ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 77, 241-243.

²¹⁷ Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, s. 47.

kıraatlere nasıl geçtiğini ilk dönemden günümüze ne manalarda kullanıldığını tespit etmeye çalışalım.

2.2. MEŞHUR KAVRAMININ KIRÂATLARA GEÇİŞ SÜRECİ

Meşhur kavramının ilk fıkıhçılar tarafından kullanıldığını bilinenin aksine hadisçiler tarafından kullanılmadığını ifade etmiştik. Ama kıraat ilminde kullanılan mütevâtir, meşhur, âhâd, makbul, mevzu gibi kavramlar hadis ilminden geçmiştir. Ancak bu kavramlardan bazıları diğer ilimlerde anlam kaymasına, anlam değişmesine uğramıştır. Yani ilk zamanlarda kullanıldığı anlam ile daha sonraları kullanılan anlamları arasında farklılık göstermektedir. Diğer İslami ilimler de geçen meşhur kavramı ile kıraat ilminde kullanılan meşhur aynı mıdır? Mütevâtir seviyesine ulaşmayan ama tüm kıraat imamlarınca şöhret bulup kullanılmasının içeriği nasıl belirlenmeliydi? Bazı kavramlarla birlikte meşhur kavramını da diğer ilimlerde kullanıldığı manası ile kıraate nakletmek orda da aynı anlamda kullanmak doğru mudur?

Konumuz olan kıraat ilminin tarihi gelişimine baktığımızda Dağ'ın bu konuda şöyle dediğini görmekteyiz: “Farklı okuma biçimleri, yedi harfle beraber Hz. Peygamber döneminde başlayan bir olgudur. Peygamber döneminde Kur’ân nazil olurken, Medine’nin son dönemlerinde, yedi harf ruhsatı konmuştur.”²¹⁸ Ayetler Hz. Peygamberin de ruhsat vermesiyle gerek o dönemde gerekse de sonrasında değişik şekilleriyle okuna gelmiştir. Ancak bu okumalar ileri ki dönemlerde fetihlerle birlikte İslam toplumun da farklı Arap lehçelerinin artması²¹⁹ ve diğer nedenler²²⁰ toplumda birçok probleme neden olmuştur. Bu problemler “kırâat düzenlemesi” diye adlandırılan²²¹ kıraatlerin yeniden yazılması ile çözüme kavuşturulmuştur.²²² Daha

²¹⁸ Bkz., Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l- Kur’ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988, c. 1, s. 143; İbn Ebu Asım, Ebu Bekr İbnü'n-Nebil Ahmed b. Amr b. Dahhak, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, thk. Basim Faysal Ahmed Cevabire, Riyad, Dârü'r-Râye, 1991; Şahin, Abdussabûr, *Târîhu'l-Kur’ân*, Dâru'l-Kahire, Kahire, 1966, s. 39; Çetin, Abdurrahman *Kırâatların Tefsîre Etkisi*, Marifet, Yayınları, İstanbul, 2001, s. 59.

²¹⁹ Akdemir, M. Atilla, “*Kırâat Resmu'l-Mushaf İlişkisi*”, *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları 4*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 123.

²²⁰ Bkz., Sadık Kılıç, *Mitoloji Kitâb-ı Mukaddes ve Kur’ân-ı Kerîm*, Nil Yayınları, İzmir, 1993, s. 143.

²²¹ Akdemir, *Kırâat*, s. 126; Dağ, *İhticâc*, s. 73.

sonra ki dönemler de mushafın ‘harekesiz-noktasız metin yapısı’²²³ ‘lahn olgusu’²²⁴ ve kıraat için değeri bulunmayan “müddrec” okumalar, “otantik” okumalarla “otantik” olmayan okumaların karışmasına neden olmuştur. Kıraat alimleri de bu nedenlerden dolayı sahih kıraatleri tespit için bazı şartlar/kriterler belirlemişlerdir. Bu kriterler ‘isnat ve resm-i mushaf’ olup, bunlara uyan okuyuşları kabul etmişler. Bu prosedür sonucunda kıraat imamlarının tercih ettiği okuyuşlar sınıflandırılmaya, imamların adlarıyla kıraat okuyuşlarının meydana getirildiği²²⁵ ve bu prosedür sonucunda sahih kıraat ve sahih kriterlerinin dışında kalan okuyuşlarla ilgili eserlerin yazılmasına başlanmıştır.²²⁶ “Yapılan bu incelemelerde asılları ana kaidelere dayanan bununla birlikte kıraatleri kendisine nispet edilen kıraat imamları bulunmaktadır. Tahmini olarak bu dönemde yaşamış olan Ebû Ubeyd, Sicistânî ve Taberî gibi alimler yedi/on kırâatın da içinde bulunduğu yirmi veya yirmi beş imam ve kırâatını zikretmişlerdir.”²²⁷ Bu dönemlerde kıraat imamları sahih kıraat kriterlerine uyan kıraatleri okumada tercih ediyorlardı. Dil olarak tercihlerini belîğ-eblağ olarak, tercih etmediklerini ise şaz olarak isimlendirmişlerdir. Nakil olarak tercih ettiklerine baktığımız da ise tercihlerine icmâ, meşhur ve ittifak; tercih etmediklerine şaz, nadir, kalil gibi adlandırmalar vermektedirler.²²⁸

Bu kavramların diğer ilmi disiplinlerde geçirmiş olduğu anlam değişiklikleri anlam kaymaları önemli olduğu gibi kıraat ilmi içerisinde de değişimleri önemlidir. Ve bununla birlikte kıraat ilminin bunları diğer ilimlerden farklı olarak kullandığı

²²² Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, Fedail, 3; Sicistânî, İbn Ebî Dâvûd Süleyman b. Eş'as, *Kitâbu'l-Mesâhif*, Tah: Arthur Jeffery, Matbaatu'r-Rahmâniyye, Mısır 1936, s. 18-19.

²²³ Bkz., Lüğavi, Ebû't-Tayyib Abdulvâhid b. Ali, *Merâtîbü'n-Nahviyyîn*, Tah: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahîm, Mektebetü Nahda, Mısır, ts., s. 8; İbn Nedim, Muhammed b. İshak Ebû'l-Ferec, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1978, s. 61; Dâni, Ebû Amr Osman b. Said, *el-Muhkem fi Nakdi'l-Mesâhif*, Tah: İzzet Hasan, Dâru'l-Fikr, Dımeşk, 1997, s. 3-4.

²²⁴ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Uyûnu'l-Ahbâr*, Matbaatü Dari'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1925, c. 2, 160; Cahız, Ebû Osman Amr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Tah: Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetü'l-Hancî, Mısır, 1975, c. 2, s. 218; İbn Nedim, *Fihrist*, s. 59-60; Dağ, *İhticâc*, s. 116-121.

²²⁵ Necatî Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicrî Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'limi*, İşaret Yayınları, İstanbul 1990, s. 71.

²²⁶ Ebû Şâme, el-Makdisî, *İbrâzü'l-Me'ânî min Hurzi'l-Emânî fi'l- Kırâati's-Seb'*, Tah: İbrahim Atve İyaz, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, tsz., s. 22; İbn Cezerî, Muhammed b. Ali b. Yûsuf, *Ğâyetu'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, nşr. G. Bergstraesser, Mektebetü'l-Hanici, Mısır, 1932, c. 2, s. 348; Rafi'i, Mustafa Sadık, *İ'câzü'l-Kur'ân ve Belâğâtü'n-Nebeviyye*, Mektebetü't-Ticâriyye, Mısır, 1965, s. 53; Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi*, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1997, s. 183.

²²⁷ İbn Cezerî, *Neşr*, c. 1, s. 34; Rafi'i, *İ'caz*, s. 53.

²²⁸ Dağ, *Kırâat İlminde Şaz Kavramı*, s. 60-63.

kavramlar önem taşımaktadır. İlk dönemler de kıraat müşâfehe yani yakından bire birden karşılıklı alma yoluyla yayılma gösterirken, İslam coğrafyasının fetihlerle birlikte genişlemesi,²²⁹ kıraat konusunda işinin ehli olmayan yani liyakatsiz kişilerin metinleri okurken yanlışlıklara/hatalara düşmeleri,²³⁰ Mushaf hattına uymayan okuyuşların şöhret bulması²³¹ gibi sebeplerden ötürü bir çözüm yolunun bulunması gerekiyordu. Buna çözüm olarak hicri üçüncü asırda ‘Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (öl. 224) ile okuyuşlarda toplama dönemi başlamıştır. Bu süreçte sahih/sahih olmayan, makbûl-meşhûr/zayıf, doğru/yanlış gibi niteliklerle birbirinden ayırt edilmeye çalışılmıştır.²³² Ama bu tedvin işleminden önce şartların belirlenmesinin başladığını belirtmek ve incelemek gerekmektedir. Kıraatlerin makbul veya sahih olabilme şartları nelerdir? Onları incelemeye çalışalım.

“*İbn Âmir (ö.118)*” üç şart belirtmiştir:

- a) “Kırâatlerin Hz. Peygamberden gelmiş olan bir rivayete dayanması,
- b) Hz. Osman’ın yazdırdığı resm-i Osmânîye²³³ muvafık olması,
- c) Arap gramerine uygun olması gerekir.”²³⁴

“*Ebû Amr (ö.154)*” dört şart ortaya koymuştur:

- a) “Kârîlerin çoğunluğunun okuyuşuna uygun olması,
- b) Resm-i Osmânîye muvafık olması,
- c) Arap dil kurallarıyla örtüşmesi,
- d) Kur’an’a ve hadise uygun düşmesi.”²³⁵

“*Hamza (ö.156)*” üç şart dile getirmiştir:

- a) “Nakil ve rivâyete dayanması,
- b) Resm-i Osmânîye,
- c) Arap diline muvafık olması.”²³⁶

²²⁹ Karaçam, *Kur’ân’ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 268.

²³⁰ Mehmet Ünal, *Kırâatlerin Tevatürü Meselesi ve Şia’nın Buna Bakışı*, Milet ve Nihal Dergisi, c. 8, Sayı: 3, Aralık 2011, s. 82.

²³¹ Ünal, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 43.

²³² Ünal, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 43.

²³³ Kur’an’ın ihtiva ettiği harf ve kelimelerin Hz. Osman’ın İslâm beldelerine gönderdiği Mushafların imlâsına uygun olarak yazılmasıdır. Buna, resmî mushaf da denilmektedir. Bkz. Mesut Okumuş, *Kur’an İmlâsının Gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler*, Hitit ÜİFD, c. 9, Sayı: 17, 2010 Çorum, s. 5-37.

²³⁴ Bâlvâlî, *el-İhtiyâr fi’l-Kırâat ve’r-Resm ve’d-Dabt*, s. 47.

²³⁵ Bâlvâlî, *el-İhtiyâr fi’l-Kırâat ve’r-Resm ve’d-Dabt*, s. 57.

“*Nâfi* (ö.169)” dört şart ortaya koymuştur:

- “Kendi beldesinde bulunan kendinden önceki kurrânın kırâatine bağlı olması,
- Şâzz kırâatlerden uzak olması,
- Zorlamalardan kaçınması,
- Arap diline uygun olması gerekir.”²³⁷

“*Kisâi* (ö.189)” dört şart belirtmektedir:

- “İmamların okuduğu kırâate uygun olması,
- Arapçaya uygun olması,
- Kırâatlerle alakalı rivâyeti kıyasa takdim etmesi,
- Resm-i Osmânîye muvafık olması gerekir.”²³⁸

Bâlvâlî “*Ferrâ* (ö.206)”nın, kırâat ilminde yazılmış olan metinleri değerlendirme yaparken kullanmış olduğu bazı ifadeleri almıştır. O bu kullanılanları alarak, “*Ferrâ*”nın dört şartı benimsediğini belirtmiştir:

- “Kârîlerin üzerinde ittifak ettiği kırâatlere ve eserlere itimâd etmesi,
- Hız. Peygamber’in okuduğu kırâate bağlı olması,
- Resm-i Osmânîye muvafık olması,
- Arap dil kurallarından en güçlü olanına ve anlamı en açık olanına uyması gerekmektedir.”²³⁹

“*Ahfeş* (ö.207)” üç şarttan bahsetmiştir:

- “Resm-i Osmânîye uygun olması,
- Arap gramerinin üsluplarına uygun olması,
- Âmme’nin okuyuşuna uygun olması gerekir.”²⁴⁰

Kırâatlerde tedvîn faaliyeti *Kâsım b. Sellâm* (ö.224) ile başlamıştır. Ona göre dört şarttan bahsedilmektedir:

- “Kârîlerin çoğunluğunun okuyuşuna uygun olması,

²³⁶ Bâlvâlî, *el-İhtiyâr fi’l-Kırâat ve’r-Resm ve’d-Dabt*, s. 60.

²³⁷ Bâlvâlî, *el-İhtiyâr fi’l-Kırâat ve’r-Resm ve’d-Dabt*, s. 67

²³⁸ Bâlvâlî, *el-İhtiyâr fi’l-Kırâat ve’r-Resm ve’d-Dabt*, s. 67.

²³⁹ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, c. 2, s. 67 vd.; Bâlvâlî, *el-İhtiyâr fi’l-Kırâat ve’r- Resm ve’d-Dabt*, s. 82.

²⁴⁰ Ahfeş, Said b. Mes’ad el-Belhî, *Meâni’l-Kur’ân*, (Thk. Abdülemir Muhammed Emen el-Verd), Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1985, c. 1, s. 198 vd.; Ünal, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 45. Bkz. Erdoğan Baş, *Ahfeş ve Kırâatler*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2012.

- b) Arap diline göre en uygun durumda olması,
- c) Te'vilde en sahih mezhebe uygun olması,
- d) Kırâatin Kur'an'a ve hadise dayanması gerekir."²⁴¹

“*Halef b. Hişâm (ö.229)*” ın üç şarttan bahsettiği söylenilmektedir:

- a) “Senedinin sahih olması,
- b) Arapçaya uygun olması,
- c) Resm-i Osmânîye muvafık olması gerekir demiştir.”²⁴²

“*İbn Mücâhid (ö.324)*” üç şartı dile getirmiştir:

- a) “Kârî'nin kırâati hakkında yaşamış olduğu şehir ahalisi tarafından icmâ oluşmuş olması,
- b) Bu icmânın da sağlamlık ve derinlik itibariyle lügat ve kırâat konusunda uzman kişilerin bilgisine dayanması,
- c) Arapçaya bir yönden de olsa uygun düşmesi gerekir demiştir.”²⁴³

“*İbn Şenebûz (ö.327)*” iki şart ortaya koymuştur:

- a) “Senedinin sahih olması,
- b) Arapçaya uygun olması gerekir.”²⁴⁴
- c) O, Resmi mushafa muhalif okumaları da kırâat kabul etmektedir.”²⁴⁵

“*İbn Miksem (ö.354)*”in ise bir şarttan bahsettiği belirtilmektedir:

- a) “Arap diline muvafık olması gerekir demiştir.”²⁴⁶

İbn Miksem kıraat kabul ederken okuyuşu sadece dil şartını benimsemiştir. Ona göre sahih olup olmamasının, resm-i mushafa uygun olup olmamasının herhangi bir önemi yoktur.

“*İbn Hâleveyh (ö.370)*” üç şart belirtmektedir:

- a) “Resm-i Osmânîye muvafık olması,

²⁴¹ Bâlvâlî, s. 88; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 45.

²⁴² Bâlvâlî, s. 90; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 45.

²⁴³ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâat*, s. 19; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 45.

²⁴⁴ Bâlvâlî, s. 125; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 45.

²⁴⁵ İbn Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, c. 2, s. 54-55; İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâat*, s. 18.

²⁴⁶ Bâlvâlî, s. 90; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 45.

- b) Arap diline muvafık olması,
- c) Kırâatin muttasıl olarak rivâyet edilmiş olması gerekir.”²⁴⁷

“Mekkî b. Ebî Tâlib (ö.437)” e göre altı şart vardır:

- a) “Resm-i Osmânîye muvafık olması,
- b) Arap dili açısından güçlü olması,
- c) Kur’an’ı Kerime itimat etmesi,
- d) Kırâatlerle alakalı bir hadis varsa ona dayanması,
- e) Âmmenin bu kırâat üzerinde bir ittifak içinde bulunması,
- f) Haremeyn’in kırâatini öne alması gerekir demiştir.”²⁴⁸

“Ebû Şâme (ö.665)”ye göre üç koşul vardır:

- a) “Kırâatin sahih senetle ve şöhret bulmuş olarak nakledilmiş olması,
- b) Resm-i Osmânîye muvafık olması,
- c) Arap grameri açısından karşı çıkılan bir vecih olmaması gerekir demiştir.”²⁴⁹

“İbn Cezerî (ö.833)” üç şart dile getirmiştir:

- a) “Senedinin sahih olması,
- b) Arapçaya muvafık olması,
- c) Resm-i Osmânîye takdiren de olsa mutabık olması gerekmektedir.”²⁵⁰

Sonuç olarak kıraat alimlerinin kıraatleri kabul etme kriterlerini incelemiştir. Onların kıraatleri ‘mütevâtir, meşhur, âhâd, şaz, mevzu ve müdrec’ olarak sınıflandırmalara ayırdıklarını söylemiştik. Bu sınıflandırma hadis ilminde kullanılmış olsa da kıraat ilminde de kullanılmıştır. Bundan dolayı kıraat sınıflandırmaları meşhur kavramının ne zaman kullanıldığına dair bize ışık tutması açısından burada işlemeye çalıştık.

²⁴⁷ Bkz. İbn Hâleveyh, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed, *el-Hüccetü fi’l-Kırâati’s-Seb’*, (Thk. Abdülâl Salim Mekrem), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1996; Ünal, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 45.

²⁴⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an Me’âni’l-Kırâât*, Dâru’l-Me’mûn, Beyrut 1971, s. 43; Bâlvâlî, *el-İhtiyâr fi’l-Kırâat ve’r-Resm ve’d-Dabt*, s. 132; Ünal, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 46; Abdulhamit Birışık, *Kırâat İlmi ve Tarihi*, Emin Yayınları, Bursa 2004, s. 72-73.

²⁴⁹ Ebû Şâme, *el-Mürşidü’l-Vecîz*, s. 157; Bâlvâlî, s. 41; Ünal, *Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 46.

²⁵⁰ İbn Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr*, c. 1, s. 9; Ünal, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 46.

2.3. KIRÂAT SINIFLANDIRMALARI

Bazı merkezlerde kıraat çalışmaları yoğunluk kazanmıştır. Bunlardan bazıları Mekke, Medine, Kûfe, Şam ve Basra gibi şehirlerdir. Tabi ki buralarda yoğunluk kazanmasının başlıca sebebi çoğaltılan Mushaflardan buralara da gönderilmesinin yanında bir de öğretici gönderilmesidir. Ama yine de dilde ki kullanım farklılıkları ile bazı ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Bu ihtilaflar neticesinde sahih olan ile sahih olmayan, iyi olan ile kötü olan, şâzz olan ile yaygın olan birbirine karışmaya başlamıştır.²⁵¹ Bu ihtilafları yok etmek için doğrusu ile yanlışını ayırt edebilmek için birtakım şartlar belirlenmiştir.²⁵² Ortaya konulan bu şartların değerlendirilmesi sonucunda kıraatte bazı tasnifler yapılmıştır. Belirlenen bu tasnifler ve tasnifler çerçevesinde meşhurun kıraate girişini ve ne gibi manalara geldiğini incelemeye çalışacağız.

2.3.1. İkili Sınıflandırma

Kıraat alimlerinde bazıları kıraatleri ikili tasnif olarak incelemişlerdir. Bu alimlerden en bilinenleri “İbn Mücâhid (ö.324)”, “İbn Cinnî”, “Ebû Şâme” ve çağdaş bilginlerden “Kâdi Abdulfettah” ve “Muhammed Salim Muhaysin”dir.²⁵³ İkili tasnif olarak kıraatleri incelerken onlar kıraatleri şâzz ve sahih diye iki kısma ayırmışlardır.²⁵⁴

2.3.1.1. Sahih Kırâat

Sahih kıraat olması için o kıraatin üç şartı taşınması gerekmektedir. Bu şartlar: “a) Kırâatlerin sahih senetle ve şöhret bulmuş olarak nakledilmesi, b) Resm-i Osmânîye muvafık bulunması, c) Arap dili açısından karşı çıkılan bir vecih olmamasıdır.”²⁵⁵ Ebû Şâme kıraatlerin senet yönünden şöhret kazanmış olması (meşhur/müstefiz) gerektiğini söylemiştir. Ancak o tevatürü şart koşmamıştır. Yazdığı eserinin farklı yerlerinde,

²⁵¹ İbn Cezerî, *en-Neşr fi'l Kırâati'l-Aşr*, c. 1, s. 14-15.

²⁵² İbn Cezerî, *en-Neşr fi'l Kırâati'l-Aşr*, c. 1, s. 9; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l Vecîz*, s. 165-166; Karaçam, *Kur'ân'ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 244-245.

²⁵³ İbn Mücâhid, s. 22; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l Vecîz*, s. 171-72; İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi Teybini Vücûhi Şevâzî'l-Kırâat ve'l-İzâhi Minhâ*, c. 1, s. 32-36; Kâdi, Abdulfettah, *el-Kırâatu's-Şâzze ve Tевçîhuha min Luğati'l-Arab*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1981, s. 7; Muhaysin, *Fî Rihâbi'l Kur'âni'l-Kerîm*, c. 1, s. 427-428, 432; Dağ, *Kırâat Farklıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, s. 21.

²⁵⁴ Dağ, *Kırâat Farklıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, s. 21 vd.; Ünal, *Kırâat Kriterleri Bağlamında Kırâatlerin Tevatürü Meselesi ve Buna Şiâ'nın Bakışı*, s. 87.

²⁵⁵ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l Vecîz*, s. 157, 174; İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâat*, s. 19

kıraatin sahih olması için tevatürün şart olmadığını belirtmiştir. Kıraatin sahih olarak kabul edilmesini yukarıda ki şartları taşıyıp taşıyamamasına bağlamıştır.²⁵⁶

İbn Mücâhid'in belirlediği sahih kıraatin şartları ise: "1) Kârî'nin kırâati üzerine yaşamış olduğu şehir halkı tarafından icmâ olmuş olması, 2) Resm-i Osmânîye muvafık olması, 3) Arapçaya tamamıyla olmasa da bir yönden olsa uygun düşmesi gerekliliğidir."²⁵⁷ İbn Cinnî kıraatleri iki kısma ayırmıştır. "İbn Mücâhid'in Kitabı's- Seb'a'sında yer alan ve bütün bölgelerdeki kırâat alimlerinin ittifakla kabul ettikleri kırâatler ve bu yedi kırâatin dışında kalan şâzz kırâatler."²⁵⁸ olarak nitelemiştir. Dağ bu konu da: "Muhammed Salim Muhaysin, bu ikili tasnifi en gelişmiş hale sokan bir şahıstır. Muhaysin, Mekkî b. Ebî Tâlib'in "üçlü taksimini", İbn Cinnî'nin "ikili taksimini" ve Suyûtî'nin "altılı taksimini" sırasıyla verip inceledikten sonra, kendisi ikili tasnife uyararak, kırâatleri şöyle kısımlandırmaktadır: Önce bütün kırâatleri "sahîh ve şâzz" olarak iki temel grupta incelemekte; daha sonra sahîh kırâatleri, "mütevâtir" ve "meşhûr"; "şâzz" kırâatleri ise "şâzz", "âhâd", "müdrec" ve "mevzû" şeklinde tasnif etmektedir."²⁵⁹ demiştir. Muhaysin ise sahih kıraatler hususunda "bir vecihle de olsa Arap gramerine uyan, mesahif-i Osmandan birine mutabık olan ve senedi sahîh olan kırâattir."²⁶⁰ diye tanımlamıştır.

Sahih kıraati daha ayrıntılı tanımlayan Dağ: "Sikâ râvîler tarafından muttasıl senedle rivâyet edilen, kendisinde 'şüzûz ve illet' bulunmayan, Arap gramerine ve resmi mushafa uygun olan kırâatlere sahih kırâat denir."²⁶¹ demektedir. İlk dönemlerde bir kıraatin sahih olabilmesi veya sahih kabul edilebilmesi adına iki argüman kullanılmıştır. "isnat ve resm-i mushaf"²⁶² İslâm dünyasında birinci asrın sonlarına doğru siyasi ve sosyal gruplaşmalar zuhur etmiştir. Bu gruplaşmalar neticesinde hadis uydurmaları, nakledilen haberlerin doğru veya yanlış olması ve ne kadar güvenilir olduğuna dair isnat

²⁵⁶ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l Vecîz*, s. 145, 171, 173.

²⁵⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a fî'l-Kırâat*, s. 19; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 45.

²⁵⁸ İbn Cinnî, c. 1, s. 32; Muhaysin, *Rihâb*, c. 1, s. 423.

²⁵⁹ Muhaysin, *Rihâb*, c. 1, s. 419-432; Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, s. 24.

²⁶⁰ Muhaysin, *Rihâb*, c. 1, s. 405.

²⁶¹ Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, s. 46; Dağ, "Klasik Kırâat Tasniflerinin Eleştirisi ve Yeni Bir Tasnif Denemesi", *İslamiyat Dergisi Dökümanasyon Merkezi*, Yayınlanmamış Makale, s. 15; Ünal, s. 53.

²⁶² Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 192.

araştırmaları ve kişilik sorgulamaları yapılmıştır. Kıraat ilminde ise Kur'an'ın o dönem de nokta ve harekeden yoksun olması ile Arapçada bazı kelimelerin gerçek anlamından saptırılması nedeniyle kıraat uydurmaları görölmüştür. Bundan dolayı da kıraat ilmi de hadis ilmi gibi gelecek nesillere sahih kıraati muhafaza ederek aktarabilmek için isnat ve kişilik sorgulamalarına yönelmiştir.²⁶³

Bu bilgiler ışığında isnaddaki en önemli nitelik, kıraatin sahihliğini kesinliği için onu temeline/esasına dayandırmak veya menşesine ulaştırmak yani Hz. Peygamber'e dayandırmaktır.²⁶⁴ İsnat bize şu faydaları sağlayacaktır. Arapçada ki bazı kelimelerin gerçek anlamdan farklı kullanılmasının hatalı veya kasti mi yapıldığı, Kur'an'ın noktasız ve harekesiz oluşundan dolayı yanlış okuyuşları ve Kur'an'ın hattına uyum gösteren okuyuşların kasti veya hatalı mı yapıldığını belirlememize yardımcı olacaktır.²⁶⁵ “yani bir kıraatin sahihliğinin ölçüsü, senedinin doğru bir şekilde Hz. Peygamber'e ulaşmasıdır.”²⁶⁶ Hatta bir kıraatte isnatta Hz. Peygamber'e ulaşma söz konusu ise yani yeterlilik söz konusu ise bu diğer kıraatlerinde anlamlandırılmasına veya sorgulanabilmesine yardımcı olacaktır.²⁶⁷

Sahihi belirleme de isnat çok önemli bir faktördür. Ancak yine de tek başına yeterli gelmesi mümkün olamayabilir. Yine de sahih olanı belirlemenin şartlarından biri de çoğaltılıp “Mekke, Medine, Kûfe, şam ve Basra” gibi merkezlere gönderilmiş olan ve sorunları asgari düzeye indirgenmiş olan resmi mushafa uygunluğudur.²⁶⁸ Binaenaleyh resm-i Mushaf şartı aranmaya başlanmıştır. Dağ ise bu konuda şöyle demiştir: “resmi mushafın üç işlevi bulunmaktadır: a) Yedi harften kaynaklanan müterâdif okumaların altısının ilđa edilmesi, Kureyşî asla indirgenmesi, b) Sahabe müdreçlerinin sahih kapsamından çıkarılması, c) İsnadı destekleyici bir fonksiyonu icra

²⁶³ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 193.

²⁶⁴ Ebû şâme, *el-Mürşidü'l-Vecz*, s. 171; İbn Cezerî, *en-Neşr fi'l Kıraati'l- Aşr*, c. 1, s. 9; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 401.

²⁶⁵ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 402.

²⁶⁶ Ebû şâme, *el-Mürşidü'l-Vecz*, s. 171; Mekki, *el-İbâne an Me'âni'l- Kıraât*, s. 51; İbn Cezerî, *en-Neşr fi'l Kıraati'l- Aşr*, c. 1, s. 9; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 176.

²⁶⁷ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 176.

²⁶⁸ Muhammed Ali, Hasan Abdullah, “*el-Kırâtu'l-Kur'âniyye ve'l- Mevkifu'l-Müfessirîn Minha*”, Mecelletü Buhusi'l-İslâmiyye, sy.: 35, Riyad 1412, s. 202; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 193; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 50.

etmesidir. Bu bağlamda ferşî farklılıkların tamamı, Mushaf'a kaydedilmiş olması nedeniyle, isnat temelini destekleyen bir görev üstlenmektedir.”²⁶⁹

Kıraatlerin ikili tasnifinin sahih bölümü dikkat edileceği üzere “ittifak, icmâ, kırâat alimleri tarafından şöhretli bulunması” gibi kelimelerle en önemli özelliği ifade edilmiştir. Bu şekliyle kelime anlamı bazında baktığımız zaman meşhur ile şöhret bulması yaygınlık kazanması açısından benzerlik göstermektedir.

2.3.1.2. Şâzz Kırâat

Şâzz kelimesi Arapça da lügat olarak “kural dışı ve nâdir” anlamına gelmektedir.²⁷⁰ İbn Mücâhid ilk başlarda “nakli temeli olan, Mushaf hattına da uygun olan ama dilsel açıdan yaygın olmayan, üzerinde birleşilmesine müsaade etmeyen, râvi sayısı az olan ya da tek olan okumalar için şaz kavramını kullanmıştır.”²⁷¹ Muhaysin şâzz kırâat için: “resmi mushafa ve Arapça gramere uygun olan, âhâd tarikiyle nakledilen fakat meşhur derecesine ulaşamayan kırâat” diye tarif yapmaktadır.²⁷² İbn Mücâhid'den sonra şaz kavramın da anlam değişmesi olmuştur. Ondan sonra genel bir bakışla “yedi kırâatin dışında kalan kırâatler” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Sahih için belirttiğimiz üç şart dışında kalan kırâatler anlamını taşıyor hale gelmiştir.²⁷³

İbn Mücâhid kırâatleri yedi kısma ayırmıştır. Bu yedi kısma ayırırken bazı kriterler belirlemiştir. Bu sebeplerin aslında şaz kırâatin ne anlama geldiğini gösterdiğini görmekteyiz. O yedi kırâati belirlerken değer verdiği en önemli kriteri “bu kırâatlerin belirli bölgelerde meşhur olması ve insanlar tarafından takip edilmesi” diye nitelemiştir.²⁷⁴ Bunların harici kırâatler ise, burada belirtilen yedi kırâat kadar meşhur olamaması ve halk nezdinde bilinmemesi sebebiyle şaz kırâat olarak tasnif edilmiştir. Yani bu şaz kırâatin şöhret açısından yedi kırâatin dışında kalmasını ifade eder.²⁷⁵ İbn

²⁶⁹ Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 403; Bayraktutan s. 133.

²⁷⁰ İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ, *Mu'cemü'l-Mekâyis fi'l-Luga*, (Thk. Şihâbüddin Ebü Amr), Dârü'l-Fikr, Beyrut 1994, s. 523

²⁷¹ Bkz. Dağ, “*Kırâat ilminde Şâz Kavramı – Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair-*”, Marife, c. 7/2, Konya 2007.

²⁷² Muhaysin, *Rihâb*, c. 1, s. 444-485.

²⁷³ Ebü Şâme, *el-Mürşidü'l Vecîz*, s. 174.

²⁷⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâat*, s. 49; Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 289; Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, s. 57-110.

²⁷⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâat*, s. 22; Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 290; Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, s. 57-110.

Cinnî de İbn Mücâhid gibi düşünür. Ona destek olarak “yedi kurrânın kıraatinin dışında kalan kırâatlerdir”²⁷⁶ şeklinde şaz kıraati tanımlamıştır. Yani bundan da anlaşılacağı üzere bahsi geçen kıraatlerin okunmayacağı gibi veyahut ta onları okumanın caiz olmayacağı gibi bir şey söylenmemiştir.

2.2.2. Üçlü Sınıflandırma

Kırâat bilginlerinden bazıları da kıraatleri üçlü tasniflere tabi tutmuşlardır. O bilginlerden bazıları “Mekkî b. Ebî Tâlib (ö.437)” ve “İbn Cezerî (ö.833)” dir.²⁷⁷ Onlar kıraatleri “sahih, âhâd ve şâzz” olmak üzere üç kısma ayırarak incelemişlerdir.²⁷⁸

2.2.2.1. Sahih Kırâat

Sahih kırâat Mekkî’ye göre: “Hz. Peygamber’e varıncaya kadar sikâ râvîlerin naklettiği, bir yönüyle de olsa, Kur’an’ın kendisi ile indiği Arap dilinin gramerine muvafık ve Osman Mushafı’nın yazısına uygun olan hâlihazırda mevcut olup okunan kırâatlere denir.”²⁷⁹ “İbn Cezerî”ye göre: “Herhangi bir kırâat bir yönüyle de olsa, Arap dili kaidelerine, ihtimalen de olsa, Osman mushafının hattına uyar ve senedi sağlam olarak Hz. Peygambere ulaşırsa, buna sahîh kırâat denir.”²⁸⁰

Sahih kıraatlerin üç şartından bahsetmiştik. O sahîh kıraatin şartlarından olan ‘senedinin sahîh olması’ konusunda İbn Cezerî: “biz bu ifade ile söz konusu kırâatlerin baştan sona kadar adalet ve zabt sahibi râvîler tarafından nakledilmesini kastediyoruz... Bazı müteahhirin âlimler ‘sahîh olması’ rûknünü mütevâtir olmasıyla kayıt altına almışlar. Senedin sahîh olmasını -kırâatin makbûliyeti açısından- yeterli görmemişler. Onlar ‘Kur’an ancak tevâtüle sabit olur’ zehâbına kapılmışlar ve âhâd kanallarla gelen kırâatlerle Kur’an’ın tespit edilemeyeceğini söylemişlerdir. ...Burada görünen bir şey var. Şâyet bir kırâat, mütevâtir bir şekilde sâbit olursa zaten diğer iki şart olan Hatt-ı

²⁷⁶ İbn Cinnî, Ebü’l-Feth Osman, *el-Muhteseb fî Teybini Vücûhi Şevâzî’l- Kırâât ve’l-İzâhi Minhâ*, (Thk. Ali en-Necdî Nâsif-Abdülhalim en-Neccâr- Abdülfettâh İsmâil Şelebî), Sezgin Neşriyat, İstanbul 1986, c. 1, s. 32.

²⁷⁷ İbn Cezerî, *en-Neşr fî’l Kırâati’l-Aşr*, c. 1, s. 9, 17, 32.

²⁷⁸ Mekkî, *el-İbâne an Me’âni’l-Kırâât*, s. 43; Ünal, *Kırâat Kriterleri Bağlamında Kırâatlerin Tevâtürü Meselesi ve Buna Şiâ’nın Bakışı*, s. 87.

²⁷⁹ Mekkî, *el-İbâne an Me’âni’l-Kırâât*, s. 51; Okçu, s. 46. Geniş bilgi için bkz. Mekkî b. Ebî Tâlib, *Kitâbü’l-Kesf ‘an Vücûhi’l-Kırâât ve ‘İleliha ve Hüceciha*, (Thk. Muhyiddîn Ramazan), *Müessesetü’r-Risâle*, Beyrut 1988, s. 176.

²⁸⁰ Abdulmecit Okcu, *İbnü’l Cezerî (Kur’an ve Kırâat)*, Ekev Yayınları, Erzurum 2001, s. 32.

Osmânîye uygunluk ve Arapça gramerine olan muvâfakata hiç gerek kalmayacaktır. Diğer yandan farklı kırâatlerin tümü için mütevâtir olmayı şart koşarsak, bu durumda bu yedi kırâat imamından ve diğerlerinden birbirine muhalif olan farklı kırâat vecihlerinden bir kısmı düşer.” diye söylemiştir. Netice itibariyle sahih kıraat üç şartın kendisinde mevcut olması gerektiği kıraattir. Yani ‘Kuraniyyeti’ kesin olan denilmektedir. Asıl olan kaçlı taksime tabi tutulup tutulmadığı değil, kriterlere uymasıdır.

2.2.2.2. Âhâd Kırâat

Mekkî âhâd kıraatleri, tarikleriyle rivayet edilen, Arapça kurallarına da uyan ancak Mushafın hattına uymayan kıraat olarak tanımlanmıştır.²⁸¹ İbnü'l-Cezerî de aynı Mekkî gibi tarif etmiştir âhâd kıraatleri. Üçlü taksime baktığımız zaman âhâd kavramında bir anlam kayması olduğunu müşahede edilmektedir. İlk kullanımlarda “tek kişinin, tek kişiden rivâyet ettiği kırâat” anlamı verilirken, şâzz kavramı içerisinde eritilmiştir. Üçlü tasnife geçildiğinde, ilk iki şartı sağlamasına rağmen “mushaf hattına uymayan” kırâat olarak tanımlanmaya başlanmıştır.

Son dönemlerde kıraat tasnifleri konusunda çalışmalar yapan Dağ’a göre âhâd kıraat: “Sika bir râvî kanalı ile, sahabeden tabîne, oradan da bir sonraki nesle olmak üzere muttasıl senetle şâzz ve illetten uzak olarak nakledilen kırâat rivâyetleridir.”²⁸² Diğer ilimleri incelediğimizde ilk dönemler de âhâd denildiği zaman hep ortak bir kullanım görülmektedir. Mütevâtir derecesine ulaşmayan anlamında kullanılmaktadır.²⁸³ Ancak kıraat ilmini incelediğimiz zaman âhâd denilince “tek kişinin, tek kişiden rivâyet ettiği haber”²⁸⁴ anlamı verildiği görülmektedir. Hadis ilminde âhâdın alt dallarının meşhur-aziz-garip diye isimlendirenler olduğunu daha önce incelemiştik. Meşhurun hadiste ki anlamını işlerken ilk dönemler de âhâd olup daha sonraları rivayetlerin çokluğu ile şöhret kazandığını, meşhurlaştığını bildiren görüşlerin olduğunu bildirmiştik. Kıraatte baktığımız zaman âhâd kıraat için ilk dönemlerde tek kişinin rivayetiyle başlayıp şöhret kazanamamış olmasına, rivayetinin sınırlı veya o bölgeye has kalmasına âhâd kıraat denilebilir. Bu anlamda incelediğimizde âhâd

²⁸¹ İbn Cezerî, *en-Neşr fi'l Kırâati'l-Aşr*, c. 1, s. 13.

²⁸² Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, s. 50 vd.; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 59.

²⁸³ eş-Şîrâzî, *el-Lüma'*, s. 73; Erkmen, s. 94.

²⁸⁴ İbn Hazm, *İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, c. 1, s. 180; Koçkuzu, s. 80

anlamının anlam kaymasına uğramadan ilk asırda ki anlamı ile uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. Yani kıraatte ki anlamı gibi tek kişinin tek kişiden rivayeti olarak manasında kullanılmıştır.

Anlam kaymasına uğradığı ne konu da olmuştur? Ona değinmeye çalışmak gerekirse üçlü tasnife ayıran alimler sahih için belirttiğimiz üç şarttan birini taşımamak şartını hem şaz için hem de âhâd için yüklemeye çalışmışlardır. Yine başka bir sebep olarak hem âhâd için hem şaz için kullanılan sebeplerden biri de mushafın hattına muhalif oluşu söylenilmiştir. II. asra kadar namazlarda ve namaz dışında okunmuş, daha sonraları nadir kalmış ünlenememiş, takipçisi azalmış, dilsel açıdan da nadir kalmış anlamları yüklenmiş, âhâd ve şaz kavramları üçlü tasnif ile anlam kaymasına uğradığı veya yanlış anlamlandırmalar yapıldığı görülmektedir.

2.2.2.3. Şâzz Kırâat

Kabul olunan/makbul kıraatin üç şartından birini taşımayan kıraatler şâzz kırâat olarak isimlendirilir.²⁸⁵ İbn Cezerî şâzz kıraat için Âhâd kıraatlerden nakil olarak sahih olan haberler olduğunu söylemiştir. Şâzz için -bir vecihle bile olsa- Arapça kurallarına uygunluk gösteren, ancak lafızları Mushaf hattına muhalif olan kıraatlere denildiğini ifade etmiştir.²⁸⁶ Mekkî ise şâzz kıraatler konusunda güvenilirliği kabul görmeyen bir kişinin naklettiği veya güvenilir kişinin nakletmesine rağmen, Arap kaidelerine uygun olmayan kıraat olarak nitelendirmiştir. Bu kıraatler Mushaf hattına uygun olsa da kabul edilmezler. Kuran olarak da değerlendirilmezler. Mekkî şâzz kıraati “âhâd haberlerden olup, nakli sahih olarak sabit olan kırâatler”²⁸⁷ olarak tanımlamıştır. Bu kıraatler şu sebeplerden dolayı okunmazlar.

- a) “Bu kırâatler icmâ ile değil, âhâd haberlerle sabit olmuşlardır. Kur’an ise âhâd haberlerle sabit olmaz.”²⁸⁸
- b) “Şâzz kırâatler mushafın hattına muhalif oldukları için kabul edilebilir ancak okunmazlar.”²⁸⁹

²⁸⁵ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 172; Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, c. 1, s. 331; Önder, *Şâzz Kırâatlar*, s. 170; Okçu, s. 32

²⁸⁶ İbn Cezerî, *en-Neşr fi'l Kırâati'l-Aşr*, c. 1, s. 9, 17, 32.

²⁸⁷ Mekkî, *el-İbâne an Me'âni'l-Kırâât*, s. 51.

²⁸⁸ Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 139.

²⁸⁹ Okçu, s. 32.

Mekkî'nin görüşlerine baktığımız da Kur'an ile kıraat ayrımı yapmamış olduğunu müşahede etmekteyiz. Şâzz kavramını ise “meşhûr olamamış kırâat”, yaygın olamayan, üç şarttan biri olan mushafın hattına uymaması anlamında kullanmıştır. İbn Mücâhid kıraatleri yedili tasnif yaptığında yaygın olmayan veya takipçisi az olan kıraatleri bu yedili tasnifin dışında tutarak hepsini şaz kıraat diye isimlendirmiştir. Şaz kıraati de okunabilir anlamında da kullanılmıştır. Ama üçlü sınıflandırmayla kabul edilebilir ancak okunmayacağı da belirtilmiştir.

Üçlü tasnifte ki şaz kavramının ifade ettiği anlam ile ikili tasnif de ifade ettiği anlam aynı değildir. Aynı âhâd gibi şaz da anlam kaymasına uğramıştır. İkili tasnifte şaz kavramı nadir, az kullanılmış, yaygınlaşmamış, tek kalmış gibi manalarda kullanılırken, üçlü tasnifte sahih kıraatin üç kriterlerinden herhangi birine uymamak manasında kullanılmıştır. Yani kavramların gerek âhâdın gerekse de şaz kavramının net bir anlamı çizilememiştir. Tariflerinin alanı belirlenmediğinden manalarının net olamaz bundan dolayı da manalarında problemler çıkması ihtimaller dahilindedir.²⁹⁰ Üçlü tasnife bakıldığında sahih kavramını ikili tasnif ile aynı manada kullanıldığı, herhangi bir problem olmadığı gözlenmektedir. Ama âhâd ve şaz kavramıyla alakalı olarak ‘otantik anlamından’ uzaklaştırıldığı görülmektedir. Bununla birlikte âhâd ve şaz kavramını sahih kıraatin üçlü şartına uymama hususunda ortak bir payda da nitelendirmişlerdir. Yapılan bu tasnifte bazı problemler göze yapmış olacak ki, bunlara bazı kavramlar ekleme ihtiyacı hissedip kıraatleri altılı sınıflandırma olarak incelemişlerdir.

2.3.2. Altılı Sınıflandırma

İkili ve üçlü sınıflandırmalardan sonra ki dönemlerde imam Suyûtî (ö.911) kıraatleri “mütevâtir, meşhûr, âhâd, şâzz, mevzu ve müdrec” olmak üzere altı bölüme ayırmıştır.²⁹¹ Suyûtî kıraat alimi olmasının yanında aynı zamanda bir hadis alimidir. Bundan dolayı yaptığı bu tasnif ile hadiste ki yapılan tasnifler ile iyiden iyiye birbirine karışmıştır. Suyûtî'nin yapmış olduğu bu sınıflandırmayı ondan sonra gelen, Zerkânî,

²⁹⁰ Koçkuzu, s. 75.

²⁹¹ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 241-243.

Subhî Salih, Sâbûnî, Menna' vb. birçok âlim tarafından benimsenmiştir.²⁹² Suyûtî bu sınıflandırmayı yaparken hadis ilminin tekniklerini kullanmıştır. Tanımlamaları ise - senedin dışında- kıraat ilmine göre yapmıştır. Binaenaleyh çıkacak olan problemlere açık kapı bıraktığını ve günümüzde kavramların birbirine karıştırılmasına imkân verdiği söylenebilmektedir.

2.3.3.1. Mütevâtir Kırâat

Büyük bir topluluğun başka bir büyük topluluktan naklettiği, yalan üzere birleşme ihtimali bulunmayan, kesintisiz bir tarikle Hz. Peygamber'e ulaşabilen kıraatlardır.²⁹³ Başka bir deyişle mütevâtir: "Senedi tevâtür seviyesine yükselmiş kıraatlardır. Kırâatteki tevâtür anlayışı, Allah Resulüne dayandırılan bir rivâyetin her halkasını, asılsız bir naklin etrafında birleşmeleri mümkün olmayan, güvenilirlikleriyle tanınmış bir grup insanın temsil etmesi ve rivâyetin, son halkasına kadar aynı tarzda, kesintisiz ve sıhhatli bir şekilde aktarılmasıdır."²⁹⁴ Çağdaş alimlerden Dağ farklı bir tanım yapmaya çalışarak mütevâtir kıraatlere: "Yalan üzerinde birleşmeleri mümkün olmayan sikâ râvîler tarafından muttasıl senedle tabakadan tabakaya rivâyet edilen, kendisinde 'şüzûz ve illet' bulunmayan, Arap gramerine ve resm-i mushafa uygun olan kırâatler"²⁹⁵ diye tarif etmiştir.

Bazı âlimlere göre "senedi mütevâtir derecesine varmayan kırâat, resm-i Osmânîye ve Arap kaidelerine uygun olsa dahi mütevâtir kıraat olarak kabul edilmemiştir."²⁹⁶ Ancak bu bakıldığında aslı olan bir görüş değildir. İbn Cezerî kıraatlerin makbul olabilmesi için tevatür şartı konulması durumunda birbirine uymayan kıraatlerin düşeceğini belirtmiştir.²⁹⁷ Haber ne şartlar da mütevâtir olur? Mütevâtir haberin zaruri bilgi oluşturması, her tabakada büyük bir topluluk tarafından rivayet

²⁹² Suphî Sâlih, *Mebâhis*, s. 256-257; Menna', s. 178; Sâbûnî, et-Tibyân, s. 302; Karaçam, *Kur'ân'ın Nüzûlü*, s. 265-67; Çetin, *Kırâatlar*, s. 73- 77; Adıgüzel, s.19-21; Okçu, s. 9-10; Dağ, *Kırâat Farklıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, s. 30.

²⁹³ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 75, 77, 242; Taşköprü-Zâde Ahmed Efendi, *Mevdu'âtü'l-'Ulûm*, (Trc. Kemalettin Muhammed Efendi), İstanbul 1313, c. 2, s. 41; İsmail Karaçam, *Kırâatların İntikâli*, s. 291; Akpınar, s. 134; Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 423.

²⁹⁴ Mustafa Atilla Akdemir, *Hâmîd b. Abdülfettâh el-Paluvî Hayatı, İmî Şahsiyeti, Eserleri ve "Zübdetü'l-İrfân" Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki*, İstanbul 1999, s. 18.

²⁹⁵ Dağ, *Kırâat Farklıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, s. 49.

²⁹⁶ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, c. 1, s. 347; Kastalânî, *Letâifü'l-İşârât li Fuûni'l-Kırâat*, c. 1, s. 69-70. (Gazzâlî, İbn Kudâme, İbn Hâcib gibi usul âlimleri ve Kâstalânî'ye göre de bütün fakih ve muhaddislerin kanaati bu şekildedir.)

²⁹⁷ İbn Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, c. 1, s. 13.

edilmesi ve yalan üzere birleşmelerinin mümkün olmaması, rivayet edilen şeyin herkes tarafından ilim ifade etmesi şartları vardır. Ama mütevâtir haberin özellikleri arasında Müslüman olma şartı dahi yoktur. Böyle bir şart dahi yokken kıraatlere mütevâtir denilmesini bunu nasıl diğer özelliklerle bağdaştırmamız gerekmektedir? Bu haberlerin senetleri incelendiğinde ilk dönemlerde ve bazı dönemlerde büyük bir topluluk tarafından rivayet edilmemişken ve hakkında ihtilaflar ve eleştiriler varken kıraatlere mütevâtir demek ne kadar mantıklıdır?

Zerkeşî (ö.794) kıraatlere farklı bir bakış açısı getirerek “Gerçek şu ki yedi kırâat, yedi imamdan bize nakilleri yönünden mütevâtirdir. Onların Hz. Peygamber’den bize nakline gelince bu tartışmalıdır. Çünkü bu kırâat imamlarının senet zincirleri kırâat kitaplarında mevcut bulunmaktadır. Ve bu isnatlar bir kişinin diğer bir kişiden nakli ile oluşmuş ve tevâtürlük şartları, rivâyetin başında ortasında ve sonunda oluşmamıştır. Bu söylediğimiz şey kırâat imamlarının kendi kitaplarında mevcuttur.”²⁹⁸ Bu konu da şunu göz önüne almak gerekmektedir. Kıraatlerin tevatür olmaması onların kabul edilebilmesine herhangi bir problem oluşturmamaktadır. Makbul olunan kıraatlerin özelliklerini belirtirken muttasıl bir senetle Hz. Peygamber’e ulaşan, Mushaf hattına uygun olan ve Arap gramerine aykırı olmayan her kıraatin makbul olduğunu belirtmiştik. Yani mütevâtir kavramı ilk dönemlerde şart koşulmamıştır. Bu da demektir mi mütevâtirin şart koşulması sonraki dönemlerde olmuştur.²⁹⁹ Kıraat ilmin de günümüzde kıraat denildiğinde “Yalan üzerine ittifak edip birleşmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun, diğer bir topluluktan rivâyet ettikleri haber”³⁰⁰ şeklinde tanımlama yapıldığı görülmektedir. Kelam, Hadis, fıkıh usulü gibi ilimlerde kullanılan tevatür, haberinin ‘epistemik’ değerinden dolayı kıraatte de kullanılmıştır. Bakıldığında “mütevâtir” kavramında anlam kaymasına sebep olduğu söylenebilir. İlk zamanlarda haberin doğruluğu zaruri bilgi içermesinde aranmışken, hadis ilmi ve kıraat ilminde ki anlamıyla beraber senesinde ki râvîlerde aranmaya başlamıştır. Bundan dolayı doğru bir yaklaşım olmadığını söylemek mümkündür. Sebebi ise mütevâtir haberin özelliklerinden birisinin de rivayet edenler de Müslüman olma şartı olmadığını ifade

²⁹⁸ Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 319; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 56.

²⁹⁹ Bâzemûl, *Kıraat*, c. 1, s. 172; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 58.

³⁰⁰ Çetin, *Kur'ân'ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 230; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri*, s. 87; Akpınar, s. 134; Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 54; Karaçam, *Kur'ân'ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati*, s. 265; Akman, s. 32; Akdemir, s. 18; Yücel, s. 49.

etmiştik. Yani Müslüman olmasıyla kalmamış, o râvîlerde adalet sahibi olmaları, zabt sahibi olmaları ve güvenilir olmaları gibi şartlar getirilmiştir kıraat ve hadis ilminde.

2.3.1.2. Meşhur Kırâat

Suyûtî meşhur kıraatler için “Senedi sahîh olup tevâtür derecesine ulaşmayan, Arap gramerine ve hatt-ı mushafa uygun olan, kırâat imamaları arasında meşhûr olan kırâatler”³⁰¹ olarak tarif etmiştir. Bu kıraatler ister yedi ister on isterse de diğer bütün kıraat imamalarınca makbul sayılmışlardır.³⁰² Suyûtî kendisinin yaptığı kıraat tasnifine aldığı üç kıraatten biri de ‘meşhûr’ kıraattir. O meşhuru tanımlarken hadis ilminde ki meşhurun tanımını kıraat ilminde meşhuru tanımlarken kullanmış ve bu tanıma ek olarak “kurrâlar nezdinde meşhûr olmak” diye ibare de eklemiştir. Dağ ise meşhur kıraat için “Tevâtür derecesine ulaşmayan sikâ râvîler tarafından muttasıl senedle tabakadan tabakaya rivâyet edilen, kendisinde ‘şüzûz ve illet’ bulunmayan, Arap gramerine ve resm-i mushafa uygun olan kırâatler”³⁰³ olarak tanım yapmıştır. Yine Dağ’a göre ilk tabakada yani sahabe tabakasında sika/güvenilir bir râvî tarafından kesintisiz bir senetle kendinden sonra ki nesillerden birçok kişiye, onlarda diğer tabakalarda birçok kişiye rivâyet edip, sahîh kıraat şartlarını taşıyor ise bu kıraatte meşhur ile adlandırılmaktadır. Bu kıraati incelediğimizde ilk tabakada yani sahabe tabakasında tek olduğu için âhâd kıraattir. Lakin sonradan yaygınlaşarak meşhur kıraat seviyesine gelmektedir.³⁰⁴ mütevâtir dışında ki bütün haberlerin âhâd olduğu görüşüne göre zaten meşhur kavramı âhâd haberin alt dallarından biridir. Bu ifade de meşhurun ilk dönemlerinde âhâd olduğu söylenildiğinden çıkarılmış olabilir.

2.3.1.3. Âhâd Kırâat

Senedi sahîh olup ama Arap dili kaidelerine veya resm-i Osmânîye hattına uymayan ve en önemli özelliklerinden birinin imamlar arasında şöhret bulamamış olan kıraatlere âhâd kıraat denir.³⁰⁵ “Çağdaş âlimlerden Muhaysin, âhâd kırâati, Arap

³⁰¹ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 77, 241-243.

³⁰² Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 77, 242; Hüseyin Ziyaüddin İtr, *el-Ahrufu's-Seb'a ve Menziletu'l-Kırâati Minhâ*, Beyrut 1409/1988. s. 297; Abdullah Yücel, *Mütevâtir Kırâatlerin Tefsir İlmindeki Yeri*, İstanbul 1989, s. 50. vd.

³⁰³ Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, s. 49.

³⁰⁴ Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, s. 49.

³⁰⁵ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 77; Yücel, s. 51; Akpınar, s. 135.

gamerine ve hattı mushafa uygun olan, âhâd tarikiyle nakledilen fakat kırâat âlimleri arasında meşhûr derecesine ulaşmayan kırâatler şeklinde tarif etmiştir.”³⁰⁶ Lakin Muhaysin kırâatleri sahih veya sahih olmayan yani şaz olarak nitelendirmiştir. Ona göre âhâd ise şaz kırâatin bir çeşididir.³⁰⁷

Âhâd kırâati zayıf kırâatleri ve sahih kırâatleri incelerken de değerlendirmeye çalışan Dağ’a göre âhâd kırâat: “sikâ bir râvî/sahabe tarafından tabiine, oradan da etbau... muttasıl senedle rivâyet edilen, kendisinde ‘şüzûz ve illet’ bulunmayan, Arap gramerine ve resm-i mushafa uygun olan kırâatlere” denilmektedir. Dağ burada âhâd kırâat için iki sorunsaldan bahsetmektedir. Bunlardan biri -meşhur kırâatte de kendisine değinilen- başlangıçta âhâd olan kırâatin sonradan şöhret kazanarak yaygınlaşıp âhâd sınıfından çıkıp meşhur olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Bir diğeri ise, kırâat sınıflandırılmaları yapılırken “senedi sahîh olmakla birlikte ya resm-i mushafa ya da Arap gramerine uymayan kırâat çeşidi” olarak tanımlanan âhâdın zayıf kırâat olarak görülmesidir.³⁰⁸ Zayıf âhâd kırâati: “ya Arap gramerine ya da resm-i mushafa aykırı olan ve bunun dışındaki sahîh kırâat şartlarını taşıyan kırâat çeşidi” veya “senedi sahîh (senedi muttasıl, râvîsi sikâ) ve şöhret derecesine ulaşmayan (bir râvîden diğeri bir râvîye) rivâyet edilen; ya Arap gramerine ya da hatt-ı mushafa uymayan zayıf kırâat çeşidi” de âhâd olarak isimlendirilmektedir.³⁰⁹ Bakıldığı zaman zayıf âhâd-sahih âhâd olarak birbirine muhalif tanım çıkmazları görülmektedir. Burada yapılması gereken kavramın ‘otantik’ manasını vererek tek kişinin rivâyetinin de takipçisi az olan yaygınlaşmamış okumaların da sahih kırâat kriterlerini taşıdığını belirtmek daha mantıklı bir yaklaşım olacaktır. Çünkü günümüzde takip edilen kırâatlere baktığımız da ne on dört ne on ne de yedi kırâat büyük kitleler tarafından takip edilmemektedir. Bu hususta günümüzde takip edilen üç kırâat vardır. Bu üçünün dışında ki kırâatleri herkes tarafından bilinmemektedir. İlim tahsili yapanlar hariçtir. Bundan dolayı meşhur kırâatin yaygın olan kırâatin sadece üç kırâat olduğunu görmekteyiz. Onların dışındakileri nadir, tek kalan veya bölgesel kırâat olarak nitelendirmek mümkündür. Ve bu kırâatler de âhâd veya şaz diye isimlendirilebilir. Kullanımdan da anlaşılacağı üzere

³⁰⁶ Ünal, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 59; Muhaysin, *Fî Rihâbi’l Kur’âni’l-Kerîm*, c. 1, s. 432.

³⁰⁷ Muhaysin, *Fî Rihâbi’l Kur’âni’l-Kerîm*, c. 1, s. 427-428, 432.

³⁰⁸ Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, s. 50.

³⁰⁹ Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, s. 54.

âhâd veya şaz kavramlarını olumsuzluk olarak veya değersizleştirme olarak düşünmemek gerekir. Az önce zikrettiğimiz otantik manasında yani tek kişiden rivayet veyahut ta yaygınlaşamayan kıraat olarak nitelendirmek gerekir. Makbul kabul edilme şartlarını taşıyan her kıraat önemlidir. Namazda veya namaz dışında okunmasında herhangi bir problem bulunmamaktadır.

Sonuç olarak altılı sınıflandırmada da âhâd kırâat tanımında bir ittifak söz konusu değildir. Aynı üçlü tasnifte ki gibi şaz ile karıştırılmıştır.

2.3.1.4. Şâzz Kırâat

Şâzz kavramı İmam Suyûtî'nin yaptığı tarif ile ilk zamanlarda kullanıldığı anlamından uzaklaşmış ve 'senedi sahih olmayan kırâat' anlamına dönüşmüştür.³¹⁰ İmam Suyûtî tarifıyla bu kavram "senedi sahih olmama, resmi mushafa ve dile muhalefet etme; meşhur olmama" anlamına bürünmüştür.³¹¹ İmam Suyûtî'nin yaptığı bu tanımlamayla sahih kıraatin şartlarından birini taşımayan kıraate şaz kıraat denir.³¹² Sıhhat şartlarından herhangi birine veyahut ta hiç birine uygunluğu bulunmayan kıraattir.³¹³ Suyûtî 'el-İtkân' adlı eserinde şaz kavramının net anlamını yapıncaya kadar önceki eserlerinde farklı anlamlar yapmıştır. 'el-İtkân' adlı eserinde yaptığı tanım ile ise ilk dönemlerden bu yana gelen anlamından koparmış, kıraatle bağdaşmayan bir içerik belirlemiştir. Böylece niteliği daha da karmaşık hale gelmiştir.

Müellifin 'el-İtkân' adlı eserinde yaptığı tanım ile daha önce kaleme aldığı eserlerinden biri olan Tahbir de yaptığı tanım birbiri ile çelişkili bir portre çizmiştir. Bu yapılan tanımın hadis ilminde ki anlamıyla bir alakası yoktur. Bununla birlikte kıraat ilminde kullanılan şaz ile de alakasız olduğu müşahede edilmektedir.³¹⁴

Bu tanımlama neticesinde İbn Mücâhid'in ve şaz kavramının ilk başlarda ki kullanılan anlamının tersine bir anlam yüklenmiş olur. Bu da şaz kıraatler olarak ifade

³¹⁰ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 242; Dağ, *İbn Mücâhid'in Kırâat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 98.

³¹¹ İbn Cezerî, *Tayyibetu'n-Neşr fî'l Kırâati'l-Aşr*, (Thk.Ali Muahmmmed Dabbağ), Mısır 1950, s. 3.

³¹² Suyûtî *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 99; İbn Cezerî, *en-Neşr fî'l Kırâati'l-Aşr*, c. 1, s. 15; Akpınar, s. 135; Muharrem Önder, *Şâz Kırâatlar ve İslâm Hukuku Açısından Değeri*, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 13, 2009, (163-194), s. 170; Ebû Şâme, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 172; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, c. 1, s. 331; Önder, *Şâz Kırâatlar*, s. 170.

³¹³ İbn Cezerî, *Tayyibetu'n-Neşr fî'l Kırâati'l-Aşr*, (Thk.Ali Muahmmmed Dabbağ), Mısır 1950, s. 3.

³¹⁴ Dağ, *Kırâat İlminde Şâzz Kavramı*, s. 80 vd.

edilen makbul okumaları farklı sınıflandırmaya sokarak kabul edilmeyen merdud sınıfına sokar. Günümüzde de şaza bakıldığı zaman “senedi sahih olmayan” manasında değer görmekte³¹⁵ ve şaz okuyuşların okunmasının da sakıncalı olduğu ifade edilmektedir.³¹⁶

Şaz kavramı ilk dönemlerde, tek kalmış, nadir olan veya şöhret kazanamamış anlamlarını taşıırken, İbn Mücâhid’le ve ondan sonra yedi kıraatin şöhretine ulaşamayan, kıraatlerin yaygın olduğu bölgelerde fazla takip edeni bulunmayan anlamlarını taşımıştır. Dokuzuncu ve onuncu asırdan sonra ise: “senedi sahih olmayan, muttasıl bir senetle Hz. Peygamber’e ulaşmayan, sahih kırâat unsurlarından birini taşımayan, böylece de okunması câiz olmayan vb.” anlamlarını taşımaya başlamıştır.³¹⁷ İmam Suyûtî’nin oluşturduğu altılı tasnifle şaz kavramının anlam alanı değişmiştir.

Suyûtî kıraat alimi olmasının yanında aynı zamanda hadis alimidir. Hadisten etkilenecek yaptığı bu şaz tanımı hem hatalı kullanımlara hem de yanlış anlaşılmalara mahal vermiştir. Bu da kıraatler hakkında hatalı değerlendirmeleri doğurmuştur. İncelendiği zaman âhâd ile şaz kavramının birbirine karıştırıldığını bazı yerlerde de âhâd/şaz olarak eşitleme yapılmaya çalışıldığını görmek mümkündür. Bu da şaz kavramına anlam verilirken âhâdın anlamı olan tek kalma, nadir olma veya yaygınlaşmama anlamları verildiğinden kaynaklanmaktadır.

2.3.1.5. Mevzu Kırâat

İmam Suyûtî bu kavramı tanımlamamıştır. Bu kavramı daha sonraları Zerkânî “hiç bir asla dayanmaksızın rivâyet eden kimseye nisbet edilen kırâat”³¹⁸ olarak tarif etmiştir. Dini temellere dayanmadan temelsiz asılsız veya yalan olarak birilerine nispet

³¹⁵ Akpınar, s. 135; Çetin, *Kur’ân’ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 232; Abdurrahman Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, Marifet Yayınları, İstanbul 2001, s. 95; Karaçam, s. 88.

³¹⁶ Suyûtî, *Tedrîbu’r-Râvî*, s. 368; bkz. Ahmed Mahmud Abdulvehhâb eş-Şinkîti, *Haberu’l-vâhîd ve Hüciyyetuhu, el-Câmiatü’l-İslâmiyye*, Medine 2002; Suheyr Reşâd, *Haberu’l-Vâhîd fi’s-Sünneti ve Eseruhû fi Fikhi’l-İslâmî*, Dâru’ş-Şurûk, Kahire ty.; Erkmen, s. 60; Pezdevî, c. 2, s. 270; İbn Hâcib, *Muhtasarü’l-Müntehî*, (Thk. Ahmed Ramiz), Matbaatü’l-Alem, İstanbul 1889, c. 1, s. 111-112; İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebû Hanîfe’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara 1989, s. 147; Karaçam, *Kur’ân’ı Kerim’in Nüzülü ve Kırâati*, s. 266; Akpınar, s. 135; Akman, s. 32, Yücel, s. 49

³¹⁷ Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, c. 1, s. 242; Akpınar, s. 135; Çetin, *Kur’ân’ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar*, s. 232; Çetin, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, Marifet Yayınları, İstanbul 2001, s. 95; Karaçam, s. 88; Akman, s. 32.

³¹⁸ Zerkânî, *Menâhilü’l-İrfân fi Ulûmi’l Kur’an*, c. 1, s. 429-431.

edilen kıraatlere denir.³¹⁹ Bu tür okumalara kıraat denilmesi mantıksızdır. Çünkü Hz. Peygamber ile uzaktan yakından alakası yoktur. İlk asırlarda kıraat ilminde geçmeme sebebi de bundan dolayı olması muhtemeldir.

2.3.1.6. Müdrec Kırâat

Müdrec Kırâati hadis kriterlerinden etkilenecek tanımlama yapan Suyûtî kırâatlere tefsir kabilinden eklenen şeyler” olarak tarif eder. Dağ ise müdrec kıraati “Tefsir kabilinden sahabenin ilâveleri olması hasebiyle resm-i mushafa aykırı, Arap gramerine uygun olan; ancak senedinde inkıta bulunan kıraat çeşidi” veya “hatt-ı mushafa uymayan tefsir mahiyetli eklemelerden oluşan ve Hz. Peygamber’e nisbet edilmeyen zayıf kırâat çeşidine verilen isim” olarak tanımlar. Bu kıraate örnek olarak Sa’d b. Ebi Vakkas’ın, “*Velehû ehûn ev ühtün min ümmîn*”³²⁰ adlı eseri, İbn Abbas’ın, “*Leyse aleyküm cünâhün en tebteğû fadlen min rabbiküm fi mevâsimî'l-Hacci*”³²¹, İbn Mesud’un, “*Femen lem yecid fesiyâmü selâseti eyyâmin mütetâbiât*”³²² verilebilir. Bunlar, âyetlere tefsir kabilinden yapılan eklemelerden oluşmaktadır.³²³ İlk asırda bu eklemeler bilirse de sonraki dönemlerde bunların kıraat olduğunu zannedenler olmuştur. Müdrec hususunda Dağ: “Şurasını da hemen ilâve edelim ki müdrec kırâat, hadis tasnifinde sened açısından Hz. Peygamber’e nisbet edilmemesi ve sahabeden neşet etmesi açısından “mevkuf ” hadise benzerken, metin açısından sahabenin kendi tasarrufu olup, Hz.Peygamber’in bu ifadeyi söylediğine dair bir açıklığın olmamasından dolayı da “müdrec” hadise benzemektedir. Dolayısıyla bu kıraat çeşidine “mevkuf-müdrec” terimini kullanmak yanlış olmasa gerektir. Ancak biz isimlendirmede bu kırâatı ifade etmek için -geleneğe uyarak- sadece “müdrec” terimiyle yetiniyoruz.” diye açıklama yapmaktadır.

³¹⁹ Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 78; İbn Cezerî, *en-Neşr fi'l Kırâati'l-Aşr*, c. 1, s. 16; Akpınar, s. 135.

³²⁰ Kurtûbî, c. 5, s. 52; İbn Cezerî, *en-Neşr*, c. 1, s. 28; Suyûtî, *el-İtkân*, c. 1, s. 243; Zerkânî, c. 1, s. 431.

³²¹ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, c.1, s. 123; Suyûtî, c. 1, s. 243; Zerkânî, c. 1, s. 431.

³²² Şevkânî, Muhammed Ali b. Muhammed, *Neylü'l-Evtâr fi Münteka'l-Ahbâr*, Dârü'l-Hadîs, Kâhire, ts., c. 8, s. 240; Taberi, c. 7, s. 30; Zemahşeri, c. 1, s. 361.

³²³ Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 79; Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l Kur'an*, c. 1, s. 430.

SONUÇ

Bir haber ‘meşhur’ olabilmesi için beş şartı taşıması gerekmektedir. Bir haberin meşhur kapsamına girebilmesi için:

1. En az iki sika ravi tarafından rivayeti edilmesi
2. Arap dili gramerine uyması
3. İlet ve şüzûz olmaması
4. Resm-i osmani hattına uygun olması
5. Tevatür derecesine ulaşmaması gerekir.³²⁴

‘Meşhur’ kavramını daha net anlamak adına semantik analizi yapılarak meşhura yakın anlamlı kavramların ve zıt anlam içeren kavramların bilinmesi gerekmektedir. Bundan dolayı ‘mütevâtir, müstefiz ve sahih’ kavramlar yakın anlamlı kavramları; ‘şâzz, âhâd, aziz ve garip’ kavramları ise zıt anlamlı kavramlar olarak görülmektedir.

Meşhur habere baktığımız da dört çeşit meşhur ile karşılaşılmaktadır. Bunlar:

1. İstilâhi meşhur: her tabaka da üç râvi tarafından rivayet edilen ancak tevatür derecesine ulaşmayan meşhur haber çeşidine denir.
2. Gayri istilâhi meşhur: sıhhati önemsenmeden insanlar arasında şöhret bulmuş, tevatür derecesine erişememiş, genel mana da aslı olmayan meşhur haber çeşidine denir.
3. Nisbi meşhur: ilk rivayet edildiği tabaka da meşhur kriterlerinden en az üç râvi tarafından rivayet edilme şartına uymayan ancak sonradan şöhret kazanan meşhur haber çeşidine denir.
4. Mutlak meşhur: ilk rivayet tabakasından itibaren meşhurun şartlarını taşıyan meşhur haber çeşidine denir.

Tedvin faaliyetleri hicri ikinci asırdan sonra başlamıştır İslam ilimlerinde ve bununla beraber meşhur habere ihtiyaç hasıl olmuştur. Meşhur kavramını ilk olarak fıkıh ilminde görmekteyiz. Daha sonra kelim ve hadis ilminde kullanılmaya başlanmıştır. Hadis ilminden de kıraat ilmine benzer bir şekilde geçişi olmuştur. Meşhur

³²⁴ Dağ, *Kıraat Farklılıklarının İslâm Hukukuna Ve Metodolojisine Etkisi*, s. 50.

kavramına ilimler ihtiyaç duymuş ve yukarıda belirttiğimiz şartlara uyan bilgiye/habere meşhur demişlerdir.

Kıraatlerde meşhur kavramını ilk kullanan kişi, kıraat alimi olmasının yanında hadis alimi de olan İmam Suyûtî'dir. O kıraat tanımını yaparken hadisten etkilenerek hadis ilminde ki kullanımına yakın anlam vermiştir. Kıraat tasnifi yaparken hadisteki anlamına ek olarak 'kurrâlar nezdinde şöhret kazanmış olmak' şartını eklemiştir.

İmam Suyûtî öncesinde kıraatler ikili ve üçlü sınıflandırma ile yetinilmekteydi. Bakıldığı zaman ikili veya üçlü tasnifin içerisinde meşhur kavramı bulunmamaktadır. İki tasnifi kabul eden alimler -İbn Mücâhid, İbn Cinnî, Ebû Şâme- kıraatin ya şaz ya da sahih olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre kıraatin doğruluğunun üç şartı vardır. Bu üç şartı taşıyan kıraate "sahih kıraat" ismi verilmiştir. Bunlar kadar meşhur olamamış veya o üç şarttan birini taşımayan kıraatlere de "şaz kıraat" ismi verilmiştir. Üçlü tasnifi tercih eden alimler -Mekkî b. Ebî Tâlib ve İbn Cezerî- ise kıraat tasniflerini "Sahih-âhâd-Şaz" diye yapmışlardır. Onlar tarafından makbul olunan kıraatlerin belirttiğimiz üç şartını taşıyan kıraatlere "sahih kıraat", güvenilir bir râvi tarafından sahabeden tabiiye oradan da daha sonrakine naklederek muttasıl bir senetle "şaz ve illet"ten uzak olarak nakledilen kıraatlere "âhâd kıraat", kabul edilen kıraatlerin üç şartından herhangi birini tanımayan kıraatlere ise "şaz kıraat" ismi verilmiştir.

Daha sonra İmam Suyûtî altılı tasnif yapmıştır. Bu altılı tasnif ile birlikte meşhur kavramı kıraatlere girmiştir. Suyûtî hadislerde kullandığı meşhur kavramının bir benzerini kıraatlerde kullanmıştır. Ona göre meşhur kıraat: "Senedi sahîh olup tevâtür derecesine ulaşmayan, Arap gramerine ve hatt-ı mushafa uygun olan, kırâat imamları arasında meşhûr olan kıraatlere"³²⁵ denilmektedir. Ondan sonra bu kavram sistematik bir şekilde kullanılmıştır. Günümüzde de hala bu tasnifte işlendiği şekliyle kullanıldığı görülmektedir.

Kırâatler, "senet açısından incelenir, râvilerinde Müslüman olma ve güvenilir olma şartları aranır, senet zinciri incelendiği zaman da görüleceği üzere ilk nesilde tevâtür yeter sayısının altında kalır, zorunlu bilgi doğurmazlar. Belli bir senedi olan ve

³²⁵ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 77, 241-243.

râvileri için cerh ve ta'dil araştırması yapılan bütün kırâatler âhâd kapsamındadır.”³²⁶
Bu nedenle meşhur kavramına kırâat ilminde büyük bir kullanım alanı oluşmaktadır.

Bir kırâatin doğru ve güvenilir olmasının kriteri o kırâatin sika râviler tarafından getirilmesi, kurrâlar arasında şöhret kazanmış olması ve makbul kırâatin şartlarını taşımasıdır. Bunlara göre değerlendirilen, bu üç kriteri uyan kırâatlere günümüzde kullanımı gayet fazladır, o şekilde de kabul görmektedir.

³²⁶ Bayraktutan, *Kırâatlerde Tevâtür olgusu*, s. 129.

KAYNAKÇA

- ABDÜLMÜTTALİB**, Rûfet ibn Fevzi, *Tevsiku's-Sünne fil-Karnis-Sânii'l-Hicri Essesehu ve İtticahatuhu*, C. I, Mektebetul Hinaneci, Mısır,
- ADIGÜZEL**, Mehmet, *Kırâatler Açısından Fahrüddîn er-Râzî ve Tefsîr- i Kebîri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 1998.
- AHFES**, Said b. Mes'ad el-Belhî, *Meâni'l-Kur'ân*, (Thk. Abdülemir Muhammed Emen el-Verd), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1985.
- AHMED B. HANBEL**, Ebu Abdullah Muhammed b. Hanbel b. Hellal b. Esed eş-Şeybâni (ö. 241/856), *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid, Muessisetu'r-Risâle, y.y.y., 1421/2001.
- AKDEMİR**, Mustafa Atilla, *"Kırâat Resmu'l-Mushaf İlişkisi"*, Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları IV, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002.
- Hâmîd b. Abdülfettâh el-Paluvî Hayatı, *İlmi Şahsiyeti, Eserleri ve "Zübdetü'l İrfân" Adlı Eserinin Metodolojik Tanıtımı ve Tahkiki*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1999.
- AKMAN**, Şule, *Keşşaf'ta Mütevâtir Olmayan Kırâatler ve Tefsir İlişkisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010.
- APAYDIN**, H. Yunus, *"Meşhur" DİA*, TDV Yay., İstanbul, 2004, c. 29.
- ASKALANİ**, İbn Hacer, *Hadis İstılahları Hakkında Nuhbetu'l Fiker Şerhi* (Çev. Talat Koçyiğit), Ankara 1971,
- AYDINLI**, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1987
- BÂLVÂLÎ**, Muhammed, *el-İhtiyâr fi'l-Kırâat ve'r-Resm ve'd-Dabt*, Mağrib 1997.
- BAŞ**, Erdoğan, *Ahfeş ve Kırâatler*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2012.
- BAYRAKTUTAN**, Osman, *"Kırâatlerde Tevâtür Olgusu"*, Gece Akademi Yayınları, Ankara, 2019.

Semantik Analiz Yöntemi Açısından Tevâtür Kavramı”,İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,2015

BÂZEMÛL, Muhammed b. Ömer b. Sâlim, *el-Kırâât ve Eseruhâ fi'l-Ahkâm ve't-Tefsîr*, Dâru'l-Hicre, Riyad, 1996.

BİRİŞİK, Abdulhamit, “*İ'rabü'l-Kur'an*” Maddesi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*”, İsam Yayınları, İstanbul 1988.

BUHARÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el- Camiu 's-sahih*, çev. Harun Yıldırım, İstanbul 1992

BUHARÎ, Muhammed b. İsmâil Ebu Abdullah el-Cûfî, *Sahîhu'l-Buhari*, (thk. Muhammed Zehir b. Nâsir), Dimeşk, 1422/2001.

CAHİZ, Ebû Osman Amr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, (Tah: Abdusselam Muhammed Harun), Mektebetü'l-Hancî, Mısır, 1975.

CÜVEYNÎ, Ebu'l-Meâlî İmamü'l-Harameyn Rükneddîn, *el-Burhan fi usûlü'l-fikh* (thk. Abdülaziz ed-Dib), 1. bs., Katar 1399.

ÇELİK, Ömer, *Hakkın Daveti Kur'an-ı Kerim Meâli ve Tefsîri*, I, 18 vd.

ÇETİN, Abdurrahman, *Kırâatların Tefsîre Etkisi*, Marifet, Yayınları, İstanbul, 2001.

Kur'an'ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar, 2. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.

DAĞ, Mehmet, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 1998.

Kırâat ilminde Şâz Kavramı – Kavramın Anlamsal Dönüşümü ve Gerçek Anlamının Tespitine Dair-”, Marife, C. VII/2, Konya 2007.

Kırâat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kırâatların Yorum Farklılıklarına Etkisi, İFAV Yayınları, İstanbul 1996.

Kırâatlerde Âhâd Kavramı, Gece Akademi Yayınları, Ankara, 2019.

Kırâatlerin Tevatürü Meselesi ve Şia'nın Buna Bakışı", Mîlel ve Nihal Dergisi, C. 8, Sayı: 3, Aralık 2011.

Klasik Kırâat Tasniflerinin Eleştirisi ve Yeni Bir Tasnif Denemesi", İslamiyat Dergisi Döküasyon Merkezi, Yayınlanmamış Makale.

İbn Mücâhid'in Kırâat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", EKEV Akademi Dergisi, Sayı 27, 2006, (81-104).

Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım, İsam Yayınları, İstanbul 2011.

DÂNÎ, Ebû Amr Osman b. Sâid, *el-Muhkem fi Nakdi'l-Mesâhif*, (Thk. İzzet Hasan), Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1997.

DEMİR, Serkan, *Hanefî Mezhebi Fıkıh Usûlü'nde Sünnet Anlayışı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.

DEMİRCİ, Muhsin, *Kur'ân Tarihi*, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1997.

DEMİRKOL, Nihat, "*Nezr Kavramı Üzerine Semantik Açından Bazı Değerlendirmeler*", Uluslararası Din ve Dil Sempozyumu Bildiri Kitabı, Iğdır, 2018.

EBU DAVUT, *Kitabu'l-Libas*, 4.

EBÛ ŞÂME, el-Makdisî, *İbrâzu'l-Meânî min Hırzi'l-Emânî fi'-Kırâati's-Seb'*, (Thk. İbrahim Atve İvâz), Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Hâlebî, Mısır, 1982.

EBU ŞUHBE, Muhammed b. Muhammed b. Suveylm, *el-Vasit fi Ulumil Mustalahil Hadis*, Dâru'l Fikeril Arabiyye, c. 1.

ED- DEBUSÎ, Ebu Zeyd Abdullah b. Ömer ed-Debûsi, *Takvîmu'l Edille*, Beyrut, 1421/2001.

ED- DİMEŞKÎ, Tahir ibn Salih el- Cezâirî, *Tevcihü'n-Nazar ilâ Usûli'l- Eser*, C. I, Mektebetül Matbuâtil İslâmiyye, Halep 1416/1995.

- EL- ABSİ**, Ebu Bekr ibn Ebi Şeybe Abdullah b. İbrahim b. Osman, *el-Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, C. V, Hudud, thk. Kemal Yusuf el-Hut, *Mektebetu'r-Rüşd*, Riyad, 1409/2012.
- EL- ASKALANİ**, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali Muhammed b. Ahmed b. Hacer (ö. 852/1448), *Nuzhetu'n-Nazar fi Tevdihi Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l Eser*, C. I, thk. Abdullah b. Dayfullah er-Rahîli, Metbuatu sefir, Riyad, 1422/2001.
- EL- BASRİ**, Ebu'l Hüseyin Muhammed b. Ali b. et-Tayyib, *el-Mu'temed fi Usûli'l-Fikh*, (Nşr. Halil Meys), Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut 1983.
- EL- CAHİZ**, Ebu Osman Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-Hucce fi Tespîtin- Nübüvve* (Resâilu'l-Câhız içinde), (I-IV), (Thk. Abdusselâm M. Hârûn), el-Mektebetu'l-Hancî, Mısır 1399, c. 3
- EL- CEBERİ**, Burhaneddin Ebu İshak (ö. 732/1332), *Rusumu't-Tehdis fi Ulumi'l-Hadis*, thk. İbrahim b. Şerif el-Mili, 1421/2000,
- EL- CEZÂİRİ**, Tahir ibn Salih el-Cezairi, *Tevcîhü'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, Medine tsz.
- EL- EZHERİ**, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tezhîbu'l-Luğa*, (Thk. Ya'kub Abdü'n-nebî), 1964, c. 14
- EL- HEMEDANİ**, Kâdî, Abdulcebbar b. Ahmed, *Fadlu'l-İ'tizâl ve Tabakâtu'l-Mu'tezile*, (Nşr. Fuâd Seyyid), 2.bs., Daru't-Tunusiye, Tunus 1986
- EL- KARİ**, Ali b. Sultan Muhammed Ebu'l Hasan Nureddin el-Molla el-Hervi (ö. 1014/1605), *Şerhi Nuhbeti'l-Fiker fi Mustalahâti Ehli Eser*, C. I, thk. Abdulfettah Ebu Ğudde, Muhammed Nezzar Temim, Beyrut, t.y.
- EL- MEKKİ**, Ahmed ibn Ömer ibn Sâlim, *El-Muktarib fi Beyani Mudtarib*, Darul İbn Hazm littebaati venNeşr, 1422/ 2001.

- EL MUBAREK**, Abdurrahman ibn Abdurrahman, *Tuhfetu'l-Ahfezî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut, II, 84; Şakir, Ahmed Muhammed, el-Bâisu'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- EL-CESSAS**, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzi, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, (Thk. Uceyl Câsim en-Neşemî), Mektebetu'l- İrşâd, İstanbul 1994.
- EL-FERRÂ**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'ân I-III*, (Thk. Ahmet Yusuf Necâtî-Muhammed Ali en-Neccâr), Dâru's- Surûr, Kahire 1955.
- EL-HANEFÎ**, Abdulhakk b. Seyfuddin b. S'adullaah el-Buhari ed-Dihlevi, *Mukaddime fi Usulil-Hadis*, c. 1, (Thk. Selman Hüseyini en-Nedvi), Dâru'l-Beşâirul-İslamiyye, Beyrut, 1406/1986.
- EL-IRAKÎ**, Ebul Fadl Zeynuddin el-İraki, *Şerhut-Tebşira vet-Tezkira* (Elfiyetul İraki), C. II, thk. Abdullatif Hamim, Darul Kitabil İlmiyye, Beyrut, 1423/2002,
- EL-LUGAVÎ**, Ebu't-Tayyib Abdulvâhid b. Ali, *Metâribi'n-Nahviyyîn*, (Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Mektebetü Nahda, Mısır tsz.
- EL-MURŞÎ**, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail b. Sîde, *el-Muhkem ve'l-Mühîtü'l-'Azam*, C. IV, thk., Abdulhamid Hindâvî, *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, baskı 1, Beyrut, 2000.
- EL-MÜRŞİDÜ'L-VECÎZ**, (Thk. Tayyar Altıkulaç), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1986.
- ELNUR**, Azimli, *Hadis Literâtüründe Meşhur Hadis*, Yüksek Lisans tezi, Eskişehir, 2018.
- EN- NEİMÎ**, Ebu'l Hafs, Mahmud b. Ahmed, *Teysiru'l-Mustalahil-Hadis*, *Mektebetu'l-Mearif li'n-Neşr ve't-Tevzi*, Riyad, 1925/2004.
- EN- NEVEVÎ**, Ebu Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref en-Nevevi (ö. 676/1277), *Et-Takrib ve't-Teysir li-Ma'rifeti Süneni'l-Beşir ve Nezir fi Usûli'l Hadis*, thk. Muhammed Osman el-Haş, Daru'l Kitabi'l Arabi, 1405/1985.

EN-NEŞR Fİ'L KIRÂATİ'L-AŞR I-II, (Thk.Ali Muahmmmed Dabbağ), Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz.

EN-NİSABURİ, Ebu Abdullah el-Hakim Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdeviyye b. Nuaym b. el-Hakim (ö. 405/1015), *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadis*, C. I, thk. Es-Seyyid Muazzam Hüseyin, Daru'l- Kutubi'l- 'İlmiyye, Beyrut, 1397/1977.

ER- RAĞİB, , el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l Kur'an*, (Thk. Muhammed Halîl Aytânî) Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2001.

ERKMEN, Sebahattin, *Haneft ve Şâfi' Usûlcülerin Sünnet Anlayışı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çorum 2013.

ER-RÂFİİ, Mustafa Sâdık, *Î'câzü'l-Kur'an ve Belâğâtü'n-Nebeviyye*, Mektebetü't-Ticâriyye, Mısır 1965.

ERTÜRK, Mustafa, "Haber-i Vâhid" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İsam Yayınları, İstanbul 1988, c. 14.

ES- SALİH,Subhî, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, (Trc. Yaşar Kandemir), Ankara 1986.

ES- SEMUNİ, Tâhir b. Saleh, *Tevcihun-Nazar ilâ Usûli'l Eser*, I

EŞ-ŞİNKİTİ, Ahmed Mahmud Abdulvehhâb, *Haberu'l-Vâhid ve Hücciyetuhu*, *el-Câmiatü'l-İslâmiyye*, Medine 2002.

EŞ-ŞİRÂZİ, Ebû İshak İbrahim, b. Ali b. Yusuf el-Fîrûzâbâdî, *el-Lüma' fi Usûli'l-Fıkh*, (Thk. Vâil Ahmed Abdurrahman), Dârut Tevfikîyye li't-türâs, Kahire ty.

EZ- ZERKEŞİ, Muhammed b. Bahadır, *el-Bahru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkh*, (Thk. Muhammed Muhammed Temir), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, c. 3

EZ-ZERKEŞİ, Bedreddin Muhammed b. Abdilllah, *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an I-IV*, (Thk. Ebû'l-Fadl ed-Dimyâti), Dâru'l-Hadis, Kahire 2006.

FERAHİDİ, Halîll b. Ahmet, *Kitâbu 'l-Ayn*, Tah: Mehdi el-Mahzumîİbrahim es-Semerâî, ts., c. 4.

HAKİM, Muhammed b. Abdullah en-Neysaburi, *Ma'rifetü Ulûmi 'l-Hadis*, Medine, 1977.

HANSU, Hüseyin, Mutezile ve Hadis, 2. bsk., Otto Yayınları, Ankara 2012.

ITR, Hüseyin Ziyauddîn, *el-Ahrufu 's-Seb'a ve Menziletu 'l-Kırâati Minhâ*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1988.

İBN CEZERÎ, Muhammed b. Muhammed, *Gâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti 'l-Kurrâ I-II*, (Nşr. G. Bergstraesser), Mektebetü'l-Hancî, Mısır 1932.

İBN CİNNÎ, Ebü'l-Feth Osman, *el-Muhteseb fî Teybini Vücûhi Şevâzzi 'l-Kırâât ve 'l-İzâhi Minhâ I-III*, (Thk. Ali en-Necdî Nâsîf-Abdülhalim en-Neccâr-Abdulfettâh İsmâil Şelebî), Sezgin Neşriyat, İstanbul 1986.

İBN EBU ASİM, Ebu Bekr İbnü'n-Nebil Ahmed b. Amr b. Dahhak, *el-Âhâd ve 'l-Mesânî*, (thk. Basim Faysal Ahmed Cevabire), Riyad, Dâru'r-Râye, 1991.

İBN FÂRİS, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Zekeriyâ, *Mu'cemü 'l-Mekâyis fî 'l-Luga*, (Thk. Şihâbüddin Ebû Amr), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994.

İBN HÂCİB, Muhtasarü'l-Müntehî, (Thk. Ahmed Ramiz), Matbaatü'l-Alem, İstanbul 1889, c. 1

İBN HÂLEVEYH, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed, *el-Hüccetü fî 'l-Kırâati 's-Seb'*, (Thk. Abdülâl Salim Mekrem), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1996.

İBN HAZM, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *İhkam fî Usuli 'l-Ahkam*, Beyrut, 1985, c. 1

İBN KESİR, Ebu'l Fida İsmail, *Hadislerle Kuran-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, İstanbul, 1991.

İBN KUTEYBE, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vilu 'l-Muhtelifi 'l-Hadis*, (thk. Abdülkadir Ata), Müessesetü Kütübi's Sekafiyye, Beyrut 1998.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Uyûnu'l-Ahbâr*, Matbaatü Dari'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1925.

İBN MANZUR, *Lisânu'l-Arab*, IV, nşr. 'Amir Ahmed Haydar, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2009.

İBN MÜCÂHİD, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsa, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-Kırâat*, (Thk. Şevki Dayf), Daru'l-Meârif, Kahire 1400.

İBN NEDİM, Muhammed b. İshak Ebû'l-Ferec, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1978.

İBN SALÂH, Osman b. Abdurrahman Ebu Amr Takûyiddin, (ö. 643/1245), *Me'rifetu Ennvâ'i Ulumil-Hadis* (Mukaddime ibn Salah) C. I, thk. Nureddin Itr el-Halebi, Dâru'l-Fikr, Lübnan, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut, 1406/1986

İZZUDDİN, Muhammed b. İsmâil b. Salâh b. Muhammed el-Haseni el-Kehlâni (Sen'âni) Ebu İbrahim, *Tevdîhul Efkâr li-Meâni Tenkîhil-Enzâr*, C. II, thk. Ebu Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyde, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1997.

KÂHİRİ, Zeynuddin Muhammed Abdurrauf b. Tâcul-Arifin b. Ali b. Zeynelabidin el-Heddadi el-Menavi (ö. 1031/1622), *El Yavâkit ve'd-Dürer fi Şerhi Nuhbeti İbn Hacer*, thk. Murteda ez-Zeyn Ahmed, *Mektebetu'r-Rüşd*, Er-Riyad, 1419/1999.

KARAÇAM, İsmail, *Kur'ân'ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, 3. Bsk., M.Ü. İfav Yayınları, İstanbul 2011.

KASTALÂNÎ, Şihâbüddîn, *Letâifü'l-İşârât li Fuûni'l-Kırâat*, Kahire, 1986.

KILIÇ, Sadık, *Mitoloji Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm*, Nil Yayınları, İzmir, 1993.

KIRBAŞOĞLU, Mehmet Hayri, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara, 1999.

KOÇKUZU, Ali Osman, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikât ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Tefsîrû'l-Kurtubî*, (Thk. Salim Mustafa Bedri), Dâru'l-kütübî'l- ilmiyye, Beyrut tsz.

MEKKÎ b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an Me'âni'l-Kırâât*, Dâru'l-Me'mûn, Beyrut 1971.

MOLLA TAHİR, Halil İbrahim, *Ahad Hadis*, Mektebetu Dari'l-Vefa, Cidde, 1407/1986

MUHAYSİN, Muhammed Salim, *Fî Rihâbi'l Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetu'l-Kulliyeti'l-Ezheriyye, Kahire 1980, c. 1

MUHAYSİN, Muhammed Sâlim, *Fî Rihâbi'l Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, Kahire 1980.

NAİM, Babanzâde Ahmed, *Tecrîd-i Sarih Mukaddimesi*, 8. bsk., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, c. 1

OKCU, Abdulmecit, *İbnü'l Cezerî (Kur'an ve Kırâat)*, Ekev Yayınları, Erzurum 2001.

ÖNDER, Muharrem, *Şâz Kırâatlar ve İslâm Hukuku Açısından Değeri*, İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 13, 2009.

PEZDEVÎ, Ebû'l-Yüsr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, (Terc. Şerafeddin Gölçük), Kayahan Yayınları, İstanbul 1988.

Usûlu'd-Din, C. II, Kahire, 1383/1964

RAZÎ, Ebu Abdullâh Fahreddin Muhammed b. Ömer, *el-Mahsul fî ilmi usûli'lfikh* (thk. Taha Cabir Feyyaz el-Alvani), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1992, c. 4.

REŞÂD, Suheyr, *Haberu'l-Vâhîd fî's-Sünneti ve Eseruhû fî Fıkhî'l- İslâmî*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire tsz.

SİCİSTÂNÎ, İbn Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as, *Kitâbü'l-Mesâhif*, (Thk. Arthur Jeffery), Matbaatü'r-rahmâniyye, Mısır 1936.

SİLER, Aziz, *İbn Kuteybe'nin Garîbu'ı-Hadîs ve ez-Zemahşerî'nin el-Fâik fî Garîbi'l-Hadîs Adlı Eserlerinin Konulu Sözlükçülük Açısından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2015.

SUPHÎ, Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, çev. Yaşar Kandemir, DİB. Yayınları, Ankara, 1981.

SUYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, (I-II), Dâru İbn Kesir, Beyrut 1993.

Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî, (I-II), (Thk. Abdülvehhab Abdüllatîf), Beyrut 1979.

ŞAFİİ, Muhammed b. İdris, El-Ümm, thk. Ahmed Bedruddin Hassün, yy., 1996.

ŞAHİN, Abdussabûr, *Târihu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kahire, Kahire 1966.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr min Hadîsi Seyyidi'l-Ahyâr I-VIII*, Beyrut 1973.

TAHANEVÎ, Zafer Ahmet, *Yeni Usûl-i Hadis*, (Trc. İbrahim Canan), İzmir 1982,

Tarihsel perspektif ve problematik sorgulaması bağlamında kıraat ilminde ihticâc olgusu, (Doktora Tezi), Erzurum, 2005

TAŞKÖPRÜ-ZÂDE Ahmed Efendi, *Mevdu'âtü'l-'Ulûm*, (Trc. Kemalettin Muhammed Efendi), İstanbul 1895.

TDK, *Türkçe Sözlük*, baskı 11, Ankara, 2011.

TETİK, Necati, *Başlangıçtan IX. Hicrî Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'lîmi*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1990.

TUZCU, Recep, "Muhaddislerin ve Fâkihlerin Ma'ruf Terimine Yüklelediği Anlamlar", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18:1, 2013.

- ÜNAL**, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Haneî Mezhebinin Hadis Metodu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1989.
- ÜNAL**, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, Fecr Yayınları, Ankara 2005.
- WENSİNCK, A.J.**, "*Haber-i Vâhid*" Maddesi, İslam Ansiklopedisi, İsam Yayınları, İstanbul 1988, c. 1.
- YARGI**, Ali, *Meşhur Sünnetin Dindeki Yeri*, Ensar neşriyyat, Nesil matbaacılık, baskı. 1, İstanbul, 2009.
- YAVUZ**, Yusuf Şevki, "*Haber-i Vahid*" Maddesi, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İsam Yayınları, İstanbul 2001.
- YILMAZ**, Hasan , "*Kur'an'ı Anlamada Odak Kavramların Bilinmesinin Önemi Üzerine Analitik Bir Değerlendirme*", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 22, Erzurum 2004.
- Modern Dönem Kur'ân Yorumunda Dilbilimsel ve Semantik Yöneliş*", Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 7, Kars 2017.
- Semantik Analiz Yönteminin Kur'an'a Uygulanmasına Dair, Tarihten Günümüze Kurân İlmleri ve Tefsir Usulü*", İlim Yayma Vakfı Kurân ve Tefsir Akademisi Yayınları, Ankara 2009.
- YÜCEL**, Abdullah, *Mütevâtir Kırâatlerin Tefsir İlmindeki Yeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1989.
- YÜCEL**, Ahmet, *Hadis Usûlü*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İFAV yayınları, 2012.
- ZEMAHŞERİ**, Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâkiki Ğavâmidi't-Tenzil ve Uyûni'l fi Vucûhi't- Te'vil I-IV*, Dâru İhya't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1997.
- ZERKÂNÎ**, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l Kur'an I-II*, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l- Ma'rife, Beyrut 1990.